

T.C.

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

73169

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE KUR'ÂN TEFSİRİ

“FÂTIHA SÜRESİ,,

73169

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sebahattin UÇAR

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

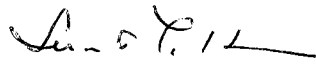
Enstitü Bilim Dalı: TEFSİR

Bu tez 16/3/1998 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/
oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yard. Doç. Dr.
Muhammed AYDIN
(Jüri Başkanı)

Prof. Dr.
Suat YILDIRIM
(Jüri Üyesi)

Prof. Dr.
Veli ULUTÜRK
(Jüri Üyesi)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Kulu Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği Kitap'la kendini insanlığa tanıtan ve onlardan isteklerini bildiren âlemlerin Rabbi Allah'a (c.c.) hamdolsun. Bu Yüce Kitab'ı bizlere tebliğ eden ve açıklayan sevgili Rasûl'e (s.a.v.) O'nun âline ve arkadaşlarına salât ve selâm olsun.

Yüksek Lisans öğrenimi esnasında Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiriyle ilgili başlangıçtan günümüze kadar yapılan çalışmaların belirli bir plan dahilinde incelemesine ihtiyaç olduğu sık sık dile getiriliyordu. Konu ilgimi çekti ve böyle bir çalışmada benim de katkım olması arzusuyla Fâtiha Sûresi'ni araştırma konusu olarak aldım.

Sahasında belki de ilk olan böyle bir çalışmanın en zor kısmı başvurulacak eserler ve incelenecek ana başlıkların tesbiti idi. çünkü böyle bir sınırlandırma yapmadan konunun işlenmesi mümkün değildi. Bu mevzuda araştırmayı yapacak diğer arkadaşlar ve danışmanımızla birlikte konuları ve başvuracağımız kaynakları tesbit ettik. Mürâcaat için seçtiğimiz tefsirlerden müfessirlerin Kur'ânı anlama ve açıklama hususunda yapmış oldukları çalışmaları, farklılıkları, kendilerinden öncekilerden nasıl etkilendiklerini, kendilerinden sonra gelenlere olan te'sirlerini ortaya çıkarmaya gayret ettik. Bunu yaparken eserleri kronolojik olarak değerlendirdik.

Çalışmamızda bilerek hata yapmamaya çalıştık. Buna rağmen dikkatlerimizden kaçmış olan yerler olabilir.

Araştırma esnasında müracaat ettiğimiz eserlerin büyük bir kısmını Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphânesi'nden temin ettik. Araştırmacılara bu imkanı sağlayan Vakıf yöneticilerine ve çalışmam esnasında pek çok konuda yardım, rehberlik ve teşvikleriyle eserin meydana gelmesinde emeği olan tez hocam Yrd. Doç. Dr. Muhammed AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER.

KISALTMALAR.....	vii
TÜRKÇE ÖZET.....	viii
İNGİLZCE ÖZET.....	ix
GİRİŞ.....	1
1.FATİHA SÜRESİ.....	3
1.1.Fâtiha Suresinin Nüzûlü ve Âyet Sayısı.....	3
1.2.Fâtiha Süresi'nin İsimleri.....	4
1.3.Fâtiha Süresinin Kur'ân-ı Kerim'in Özeti Olması.....	6
1.4.Fâtiha Süresi'nin Faziletleri.....	7
1.5.İstiâze.....	9
1.5.1.Şeytan ve Racîm Kelimelerinin Anlamı.....	9
1.5.2.İstiâze'nin Ma'nası.....	10
1.5.3.İstiâze Sîğaları.....	10
1.5.4.İstiâze'nin Hükümü.....	11
1.5.5.İstiâze İle İlgili Âyetler.....	11
1.5.6.İstiâze Okumanın Hikmeti.....	12
1.6.Besmele.....	13
1.6.1.Besmelenin Fâtiha Süresi'nden Bir Ayet Olup Olmaması..	13
1.6.2.Kelimelerin İzâhı.....	15
1.6.3.Besmele'nin Tefsîri.....	16
1.6.4. Besmele'nin Fazîleti.....	17

2.FATİHA SÜRESİ'NİN MEÂLİ.....	18
3.FATİHA SÜRESİ'NİN TEFSİRİ.....	19
3.1.Birinci Nass.....	19
3.1.1.Kelimelerin İzâhı.....	19
3.1.2.Kırâat.....	22
3.1.3.İ'râb.....	23
3.1.4.Belâgat.....	25
3.1.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	25
3.1.6.Nâsîh ve Mensûh.....	26
3.1.7.Sebeb-i Nüzûl.....	26
3.1.8.Münâsebet.....	26
3.1.9.İcmâlî Ma'nâ.....	28
3.1.10.Tahlîlî Tefsîr.....	29
3.1.11.Âyetten Çıkartılan Fâideler.....	37
3.2.İkinci Nass.....	38
3.2.1.Kelimelerin İzâhı.....	38
3.2.2.Kırâat.....	43
3.2.3.İ'râb.....	44
3.2.4.Belâgat.....	44
3.2.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	44
3.2.6.Nâsîh ve Mensûh.....	46
3.2.7.Sebeb-i Nüzûl.....	47
3.2.8.Münâsebet.....	47
3.2.9.İcmâlî Ma'nâ.....	48
3.2.10.Tahlîlî Tefsîr.....	48
3.2.11.Âyetten Çıkartılan Fâideler.....	50
3.3.Üçüncü Nass.....	51
3.3.1.Kelimelerin İzâhı.....	51
3.3.2.Kırâat.....	53

3.3.3.İ'râb.....	55
3.3.4.Belâgat.....	55
3.3.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	56
3.3.6.Nâsîh ve Mensûh.....	56
3.3.7.Sebeb-i Nüzûl.....	57
3.3.8.Münâsebet.....	57
3.3.9.İcmâlî Ma'nâ.....	57
3.3.10.Tahlîlî Tefsîr.....	58
3.3.11.Âyetten Çıkarılan Fâideler.....	64
3.4.Dördüncü Nass.....	65
3.4.1.Kelimelerin İzâhı.....	65
3.4.2.Kırâat.....	66
3.4.3.İ'râb.....	67
3.4.4.Belâgat.....	68
3.4.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	70
3.4.6.Nâsîh ve Mensûh.....	70
3.4.7.Sebeb-i Nüzûl.....	71
3.4.8.Münâsebet.....	71
3.4.9.İcmâlî Ma'nâ.....	72
3.4.10.Tahlîlî Tefsîr.....	73
3.4.11.Âyetten Çıkarılan Fâideler.....	82
3.5.Beşinci Nass.....	82
3.5.1.Kelimelerin İzâhı.....	82
3.5.2.Kırâat.....	84
3.5.3.İ'râb.....	85
3.5.4.Belâgat.....	85
3.5.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	86
3.5.6.Nâsîh ve Mensûh.....	86
3.5.7.Sebeb-i Nüzûl.....	86
3.5.8.Münâsebet.....	86

3.5.9. İcmâlî Ma'nâ.....	88
3.5.10. Tahlîlî Tefsîr.....	88
3.5.11. Âyetten Çıkartılan Fâideler.....	93
3.6. Altıncı Nass.....	94
3.6.1. Kelimelerin İzâhı.....	94
3.6.2. Kırâat.....	95
3.6.3. İ'râb.....	97
3.6.4. Belâğat.....	98
3.6.5. Müşkil ve Lafzî Müteşâbih.....	99
3.6.6. Nâsîh ve Mensûh.....	100
3.6.7. Sebeb-i Nüzûl.....	100
3.6.8. Münâsebet.....	100
3.6.9. İcmâlî Ma'nâ.....	101
3.6.10. Tahlîlî Tefsîr.....	101
3.6.11. Âyetten Çıkartılan Fâideler.....	105
3.7. Âmin.....	106
SONUÇ.....	107
KAYNAKLAR.....	111
ATIFTA BULUNULAN ÂYET-İ KERÎMELER İNDEKSİ.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	119

KISALTMALAR

A. y.	: Aynı yer
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
h.	: hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: mîlâdî
öl.	: ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
r. anhüm	: Radıyallahu anhüm
rh. a	: Rahmetüllahi aleyh
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
ts.	: tarihsiz

TÜRKÇE ÖZET

Bu mütevazî çalışma ile Fatiha sûresinin tefsiri hakkında günümüze kadar yazılan eserler belli bir plan dahilinde incelenmeye çalışılmıştır. Bununla -Fatiha Sûresi hakkında yapılan çalışmaların tarihi seyri de dikkate alınarak- müfessirlerin üzerinde görüş birliğine vardıkları konular, bir birinden ayrıldıkları noktalar, birbirlerine olan etkileri tesbit edilmeye gayret edildi.

Bu sahadaki malzemenin bolluğu bizim için hem avantaj hem de bir dezavantaj olarak karşımıza çıktı. Zira tefsir sahasında meydana getirilen binlerce eseri incelemeye tabi tutmak elbetteki mümkün değildi. Rivayet, dirayet, lügat, kıraat, i'rab, münasebet, ahkam, belagat v.b. konularında söz sahibi, sahasında temayüz etmiş, muhtelif devirlere ait tefsirler seçildi. Tesbit edilen ana başlıklar esas alınmak kaydıyla seçilen tefsirler bütünüyle gözden geçirildi, kronolojik olarak değerlendirmeye tabi tutuldu.

Çalışmamızın sonunda bizde oluşan kanaat; Kur'ânın bir nevi özeti olan Fâtiha Sûresi'nin Allah'ın (c.c.) mü'min kullarına olan merhametinin son derece veciz bir ifadesi olmasıdır. Yaratan (Allah), yaratılan (insan) ve ikisi arasındaki münasebet (hidayet veya sırât-ı müstakîm) Fâtiha'daki üç temel unsurdur. Her günkü beş vakit namazda en az onyedî defa okunması gerekli olan bu sure, manası hissedilerek okunduğunda insanın aklını, kalbini ve ruhunu doyuracak özelliğe sahiptir. Sure ilk ayetinden son ayetine kadar tam bir anlam bütünlüğü içerisinde bir birine bağlanmış, Kur'anın i'câzını gösteren eşsiz bir kelimedir. Sanki “Ancak Sana ibadet ederiz, yalnız Senden yardım dileriz,, ayetiyle sure özetlenmiş, bütün bir sure ile baştaki “Elhamdülillah,, cümlesi açıklanmıştır. Fatiha suresi'nin bir diğer önemli özelliği ise ben değil biz demesini öğreterek, ferdi değil toplumu ön plana alıp mü'minler arasındaki kardeşliği te'sis etmesidir.

Fatiha Suresi hakkındaki son sözüümüz İbn Kesîr'in seleften naklettiği şu sözdür. “Fatiha Kur'anın sırrıdır. Fatiha'nın sırrı da *Ancak Sana ibadet ederiz, yalnız Senden yardım dileriz* ayetidir,,* ”

* İbn Kesîr; Ebu'l-Fadl İsmail el-Kuraşî ed-Dimeşkî, Tefsîru Kur'âni'l-Azîm; Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1988, I, 8.

ENGLISH SUMMARY

COMMENTARY ON QORAN FROM THE BEGINNING UNTIL TODAY

In this humble work, I have tried to examine, most of the studies which has been published through out the history up to recent days about the opening chapter of the Quran and its interpretations. I have chosen and studied them within a certain plan. I have taken care of the commantaries about the opening chapter of the Quran (Fatiha Surah) in a chronological manner; and I have tried to point it out, in what points the commantators on the Quran were agreed, or have had different point of views and in what points they have been effecting to each other.

The richness of material we have faced in this subject, sometimes have been an advantage and sometimes a disadvantage. Because of the richness of the material; we could not being able to study thorough the whole of the material. We have choosen commentaries of the Quran which have been written in different periods, excelled in their own fields, and eloquent on the subject like a variant reading of a word of the Quran, sublety of intellect, language, special method of pronouncing each word of the Quran, pronunciation of the case endings, relation, inferences from omens, and rhetoric.

We have established the main headlines of the interpratations and went thorough all of them, which we thought that according to our point of view, they were interesting. And we have arranged them in a chronological serie.

The opinion we have got after our study is: that, the surah Fatiha is a kind of summary of the Quran and it is very mercifull, terse expression of Allah (c.c) to his believer men in Islam. The creator (The God, Allah), and the created (man kind) and the relations in between (the right way, straight path) are the three necessary elements in the Opening. During the five times daily worshipping, we repeat it at least seventeen times, and if this surah (the Opening) being repeated with the understanding in its holy meaning and if we totaly feel it; than it fullfils the mans mind ,heart and the soul.

That is why it is a special. The verses of the Surah are connected to each other in a total meaning, from the beginning to the end. It is a unique word of the Qurans terseness.

It seems that the Surah has summed upp in the verse " Thee (alone) we worship;Thee (alone) we ask for help" and all the surah have been explained by the sentence "Praise be to Allah, Lord of the worlds", att the beginning of the Surah. Another importance of Surah is saying, not "I" but "we" and so doing this, thus the society comes to the first plan but not the individual. Doing so, it aims to create brotherhood between the belivers in islam.

Our last statement abouth the Surah the Opening will be a statement from the ancestor of Ibn Kesir. And it is: "the Surah Fatiha is the secret of the Quran. And the secret of Fatiha is, the Surah:"Thee (alone) we worship; Thee (alone) we ask for help".*

* Ibn Katheer, Tafseer al-Qur'aan al-Aziim, 1, 24.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm bütün zamanlarda, bütün insanlara hitap eden İlahî bir kitaptır. Bu kitab, muhatapları tarafından anlaşılmalı ve onlara hidayet üzere gönderilmiştir. Öyleyse insanın en mühim gayelerinden biri, onu bu dünyaya gönderen Yaratıcısının emir ve isteklerini O'nun kelmından çıkarmak olmalıdır. Bugüne kadar bu sahada her türlü takdirin üzerinde pek çok değerli eser meydana getirilmiştir.

Bu mütevazi çalışmada rivayet ve dirayet tefsirleri arasından araştırma için belirlenen eserleri inceleyerek, ilk devirlerden günümüze kadar Fatiha Suresi'nin müfessirlerce nasıl anlaşıldığını, bu konudaki farklı yorumlarının neler olduğunu ve birbirlerinden nasıl etkilendiklerini tesbit etmeye çalıştık. Genellikle yorum farklılıklarını isim vererek belirttik. Müfessirlerin isim vererek yapmış oldukları nakilleri tesbit edebildiğimiz kadarıyla göstermeye gayret ettik. Birden fazla tefsirde yer alan bilgileri bazen ilk tesbit ettiğimiz kaynağa nisbet ederek, diğerlerini de dipnotta belirtmek suretiyle kaydettik.¹ Müfessirlerin itiraz edilen, kabul edilmeyen görüşlerini varsa yapılan tenkitle birlikte bulabildiğimiz ölçüde belirtmeye gayret gösterdik.

Araştırma alanının çok geniş olması sebebiyle konuyu lügat, kıraat, 'rab, belagat, müşkil ve lafzî müteşabih, nesh, sebab-i nüzül, münasebet, icmâlî ma'na, tahlilî tefsir ve ayetten çıkartılan faideler olarak sınırladık. Yapılan çalışmanın bütünlüğü açısından bu konu başlıklarına sadık kaldık. Eğer işlenen ayet-i kerîme hakkında her hangi bir başlık ile ilgili müracaat ettiğimiz kaynaklarda bilgi yoksa bunu belirttik. Bunun dışında başvurduğumuz kaynaklarda rastladığımız konumuz harici pek çok bilgiyi belirlenen plan dışında kaldığı için çalışmamızda değerlendiremedik.

Fatiha Suresi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. İmam Fahreddin Râzî (öl. 606/1209) bu işe tefsirinin bir cildini ayırmıştır. Hatta kendisi Tefsirinde zaman zaman bu şerefli sureden onbin faydalı husus ve kıymetli mes'elenin çıkarılmasının mümkün olduğunu söylediğini yazmaktadır.²

¹ Mesela; Taberî'nin bir görüşü nakledildikten sonra eğer dipnotta başka kaynaklar da verilmişse, bunun anlamı o görüşün ya aynen ya da çok yakın ifadelerle diğer müfessirlerce de kabul veya nakledildiğidir.

² Râzî; Fahrüddin, Mefâtihu'l-Gayb, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Tahran, 2.baskı, ts, I,3.

Çalışmamızın sahasında yapılan diğer çalışmalardan en büyük farkı kaynak eserleri kronolojik olarak ele alarak, farklılıkları tesbit etmeye yönelik olmasıdır.

Bu çalışmanın sahasında yapılan çalışmaların ilki olması sebebiyle eksik yönleri bulunabilir. Çünkü bu şekilde bir araştırma, tesbit edebildiğimiz kadarıyla daha önce yapılmamıştı. Çalışmamız bundan sonra bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutacak olursa kendimizi bahtiyar addederiz.

Araştırmamızın tefsir bölümüne geçmeden önce Fahreddin Razi'nin (öl. 606/1209) Mefâtihu'l-Ğayb adlı tefsirinin başında Fatiha Suresi'nden ilham alarak yazdığı duayı ve tercemesini buraya derc ediyoruz.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ ﴿رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ بِحَسَبِ كُلِّ الذَّوَاتِ وَالصِّفَاتِ ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾ عَلَيَّ أَصْحَابِ الْحَاجَاتِ وَأَرْبَابِ الضَّرُورَاتِ ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ فِي إِيْصَالِ الْأَبْرَارِ إِلَى الدَّرَجَاتِ وَإِدْحَالِ الْفُجَّارِ إِلَى الدَّرَكَاتِ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ فِي الْقِيَامِ بِأَدَاءِ جُمْلَةِ التَّكْلِيفَاتِ ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ بِحَسَبِ كُلِّ أَنْوَاعِ الْهَدَايَاتِ ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ فِي كُلِّ الْحَالَاتِ وَالْمَامَاتِ ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ مِنْ أَهْلِ الْجَهَالَاتِ وَالضَّلَالَاتِ³

Hamd, göklerdeki herşeyin kendisine ait olduğu; bütün zatlar ve sıfatlar yönünden âlemlerin Rabbi; ihtiyaç sahiplerine ve sıkıntı içindekilere Rahman ve Rahim; iyileri en yüksek makamlara ulaştırmada, kötülerini de cehennemden en alt tabakalarına sokmada ceza gününün yegane sahibi olan Allah'a mahsustur.

Ya Rabbi, Sadece Sana ibadet ederiz ve bütün mükellefiyetlerimizi yerine getirebilmede sadece Senden yardım dileriz. Hidayetin her çeşidi ile, bizi dosdoğru yoluna, bütün durumlarda ve bütün makamlarda kendilerine ni'met verdiği kimselerin yoluna ilet, cehalet ve dalalet ehli olan sapıtmuşların ve gazaba uğramışların yoluna değil.⁴

Rabbimizden niyetlerimizi halis kılıp, niyetlerimize uygun amel yapmada bizleri muvaffak kılmasını niyaz ederiz. Hamd başta da sonda da O'nadır.

³ A. y.

⁴ Bu tercüme Prof.Dr.Suat YILDIRIM'ın başkanlığında yapılan Tefsir-i Kebir tercümesinden alınmıştır.Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1988.

1.FÂTİHA SÜRESİ

1.1.Fâtiha Süresi'nin Nüzülü ve Ayet Sayısı

Fatiha Suresi'nin nüzülü hakkında üç görüş ileri sürülmüştür. Büyük çoğunluk Fatiha Suresi'nin Mekki olduğunu kabul etmektedir. Bu alimler;

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾

“Andolsun ki, Biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve Yüce Kur'an'ı verdik., (Hicr, 15/87) âyet-i celîlesinde Fatiha Suresi'nin kastedildiğini ve Hicr Suresinin de ittifakla Mekki olduğunu söylerler.

Ayrıca bu âlimler Hz. Peygamberin “ لا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ ”, “Fatiha Suresi'ni okumayanın namazı olmaz.,⁵ hadîsini delil getirerek bu surenin Medeni olması halinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de yaklaşık 10 yıl Fatiha'sız namaz kılmış olması gerektiğini, bunun ise doğru olmadığını ileri sürerler.⁶

Âlimlerin diğer bir kısmı ise onun Medeni olduğunu kabul etmektedirler. Fahreddin Râzî (öl. 606/1209) tefsirinde Sa'lebî'nin Mücahid'ten, “Fatiha Süresi Medine'de nâzil oldu., dediğini nakletmektedir.⁷

Üçüncü görüş sahiplerine göre Fatiha Suresi bir kere Mekke'de bir kere de Medine'de olmak üzere iki kere nâzil olmuştur. Fahreddin Râzî (öl. 606/1209) Fatiha Suresinin iki defa nüzülü hakkında, “bu durum ancak bu surenin ne kadar şerefli olduğunu gösterir., derken, Âlûsî (öl. 1280 / 1854) “nüzül gayb âleminde şahadet âlemine zuhûrdur, zuhûr ise tekerrür kabul etmez., diyerek bu görüşü reddeder.⁸

⁵ 5 Buhari; Ebu Abdillâh Muhammed b.Ebî İsmail b. İbrahim b. el-Mugire el-Cufî; Sahihu'l-Buhari, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Ezan 95; Müslim; Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, Sahihu Müslim; Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Salât 11.

⁶ İbnü'l-Cevzî; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr; el-Mektebetü'l-İslâmî, I, 10; Râzî, 177; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, I, 115; Suyûtî, Abdurrahman b. el-Kemal Celaluddin, ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr, Daru'l-Fikr, 1.baskı, 1983, I, 10.

⁷ Râzî, I, 177; Kurtubî; I, 10.

⁸ Râzî, I, 177; Âlûsî; Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd, Ruhu'l-meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 4.baskı, 1985, I, 23.

Fatiha Suresi'nin ayet sayısının yedi olduğunda icmâ' vardır.⁹ Nisâbüri (öl. 728/1327) Fatiha Suresi'nde 25 kelime, 123 harf bulunduğunu nakletmektedir.¹⁰

1.2. Fatiha Suresi'nin isimleri

Fatiha Suresi'nin bir çok ismi vardır. İsimlerin çokluğu da müsemmânın (isim sahibi varlığını) şerefine delalet etmektedir.¹¹ Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu surenin on'dan fazla ismi olduğunu beyan etmektedirler.¹² Mesela Fahreddin Râzî (öl. 606/1209) Fatiha Suresi'nin oniki ismi olduğunu söylerken Ebû Hayyan (öl. 745/1344) bu sayıyı 16'ya çıkarmakta, Âlûsî (öl. 1280/1854) ise bu sureye verilen isimlerin yirmiden fazla olduğunu söylemektedir.¹³

Fatiha Suresi'nin isimleri şu anlamlara gelmektedir.

⁹ es-Semerkandî; Ebu'l-Leys Nasr b Muhammed b. Ahmed b. İbrahim; Bahru'l-Ulûm, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 9; Beğavî; Ebu Muhammed ed-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ, Meâlimu't-Tenzil, Daru'l-ma'rife, Beyrut, 1987, 2.baskı, II, 27; Zemahşerî, Mahmûd, b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil, Daru'l-Ma'rife, 1977, I, 11; İbn Arabî; Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh; Ahkâmü'l-Kur'an, Kâhire, 1984, I, 5; İbn Atıyye; Kâdı Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib, el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz, el-Memleketü'l-Garbiyye, 1975, I, 89; Tabersî, Ebu Alı el-Fadl b. el-Hasen, Mecmau'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an; Daru'l-Marife, I, 87; Kurtubî; I,114; el-Beydâvî, Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil, Matbaa-i Âmire, I, 3; en-Nesefî; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, I, 3; en-Nisâbüri; I, 55; Ebu Hayyân; el-Endülüsî, Tefsiri'l-Bahru'l-Muhit, Daru'l-Fikr, 1983, I, 31; İbn Kesîr; I, 8; Fîrûzâbâdî; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, Besâiru Zevi't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, I, 28; İbn Cüzeyy; Muhammed b. Ahmed el-Kelbî, et-Teshil fi Ulumi't-Tenzil, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1983, I, 8; es-Süyûtî; Abdurrahman b. Kemâl Celalüddin, ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Mensur, Daru'l-Fikr, 1983, I, 12; eş-Şirbinî; el-İmamu'l-Hatîb, es-Sirâcu'l-Münîr fi'l-İlâneti alâ Ma'rifeti Ba'dı Meâni Kelami Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr; I, 3; İsmail Hakkı Bursevî, Ruhul-Beyân, Dersaadet, 1330, I, 25; eş-Şevkânî; Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr el-Camiu beyne Fenneyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min ılmî't-Tefsîr; Mısır, h. 1250, I, 15; el-Kasimî, Muhammed Cemaluddin, Mehasinu't-Te'vil, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, 1957, I, 3.

¹⁰ en-Nisâbüri, I, 55; İbn Kesîr, I, 8; Fîrûzâbâdî; I, 128.

¹¹ Râzî, I, 173; el-Hâzın; Alâuddin Ali b.Muhammed İbrahim, el-Bağdâdî, Lübabü't-Te'vil fi Meani't-Tenzil, I, 14.

¹² Taberî; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'an, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1992, I, 74; Beğavî; I, 37; el-Beydavî; I,3; en-Nesefî; I, 3; Kurtubî; I, 111-113; Ebu Hayyan; I, 32; İbn Kesîr; I, 8; eş-Şirbinî; I, 3-4; Ebussuud; Muhammed b.Muhammed el-Âmidî, İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaye'l-Kur'ani'l-Kerîm, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985, I, 7; Alûsî; I, 34-38.

¹³ Râzî; I, 173-177; Ebu Hayyan;I, 32; Âlûsî, I, 3.

Fatihâtü'l-Kitab: Kur'an-ı Kerim'in tertibi, yazılması, namazda kıraat bu sure ile başladığı için "Kitabın başlangıcı, girişi,, ismi verilmiştir. Hamd her sözün başı olduğu için veya semadan (bütün olarak) inen ilk süre olduğu için böyle isimlendirildiği de söylenilmiştir.¹⁴

Ümmü'l-Kur'an: Bu sure, diğer Kur'an surelerinin aslı ve esası, yani kökü ve tohumu gibidir. Kur'an'ın ana hedefleri şu dört hususu zihinlere yerleştirmektir. Tevhîd, Peygamberlik, ahiret, kaza ve kaderin Allah'a ait oluşu. Bütün Kur'an'ın konusu, Allah (c.c.) ile dünya ve bilhassa Allah ile insanlar arasındaki ilgi ve uluhiyyet ilişkileridir ve Fatiha bu ilgiyi mükemmel ve eksiksiz olarak tasvir ve ifade eder.¹⁵

Seb'ul-Mesânî: Fatiha, namazda tekrar tekrar okunan 7 ayetten oluştuğu için bu ismi almıştır. Seb'ul-Mesânî tabiri "Andolsun ki, Biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve Yüce Kur'an'ı verdik., (Hıcr, 15/87) ayetinde geçmektedir.¹⁶

Tirmizî'nin (öl. 379h.) Ebu Hureyre'den naklettiği bir hadis-i şerife göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu sureyi Ümmü'l-Kur'an, Fatihatü'l-Kitab ve es-Seb'ul-Mesânî isimleriyle anardı.¹⁷

Ümmü'l-Kitab: "Kitab'ın anası,, demektir. Fatiha Suresine bu ismin verilmesi, bu surenin Kur'an'ın temel prensiplerini ihtiva etmesi sebebiyledir. Şöyle ki; surede Allah (c.c.) layık olduğu sıfatlarla anılmakta, kulların yalnız O'na kulluk etmeleri ve sadece O'ndan yardım dilemelerinin gerektiği bildirilmekte ve geçmişteki sapık ümmetlerin durumuna düşülmemesi öğütlenmektedir.¹⁸

Fatiha Suresi'ne bunlardan başka şu isimler de verilmiştir.

¹⁴ Râzî; I, 173.

¹⁵ Râzî; I, 173.

¹⁶ Râzî; I, 175.

¹⁷Tirmizî; Ebu İsa Muhammed b.İsa b. Sevre; Sünenü't-Tirmizî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Tefsîr, hadis no 3124.

¹⁸ Taberî, I, 74.

Hamd suresi, el-Vâfiye (tam olan), el-Kâfiye (Kafi olan), el-Esas (Temel, Esas), eş-Şifa (Şifa), es-Salât (Namaz), es-Sual (İstek, Taleb), Şükür Suresi, Dua Suresi¹⁹ eş-Şafiye (Şifa veren), er-Rukye (Koruyan), el-Kenz, (Hazine), en-Nur (Nur), Ta'lim-i Mes'ele (Dua ve dilekte bulunmayı öğreten), Suretü't-Tefvîd (İşini Allah'a havale etme, bırakma)²⁰Fatihâtü'l-Kur'an (Kur'an'ın başlangıcı), el-Kur'anü'l-Azîm²¹

1.3.Fatiha Suresi'nin Kur'an-ı Kerim'in Özeti Olması

Fahreddin Razî (öl. 606/1209) bu surenin beşi rubûbiyet sıfatı, beşi de ubûdiyet sıfatı olmak üzere on şeyi içine aldığı söyler. Bu on şey Allah'ı (c.c.) ve kulları en güzel şekilde anlatır. Rububiyete ait beş sıfat şunlardır: Allah, Rabb, Rahman, Rahim ve Mâlik isimleri. Ubûdiyet, istiâne (yardım isteme), hidayet isteme, istikamet isteme ve nimet isteme ise kulluğa ait diğer beş sıfattır. Ubudiyete ait olan bu beş şey Rububiyete ait olan beş şeye denk gelir ve bununla sanki şöyle denilmiştir. “Ya Rabbi! Sadece sana ibadet ediyoruz. çünkü Sen Allah'sın. Sadece Senden yardım talep ediyoruz. Çünkü Sen Rabb'sın. Bizi dosdoğru yola hidayet et. Çünkü Sen Rahman'sın. Bize istikameti rızık olarak ver, çünkü Sen Rahîm'sin. Bize ni'met ve kerem yağmurlarını indir, çünkü Sen din gününün Mâliki'sin.”²²

Âlûsî (öl. 1280/1854) Fatiha Suresi'nin dinin temel dayanakları olan şu dört çeşit ilmi ihtiva ettiğini söyler.

- 1-Akâid (imanla ilgili bilgiler veren ilim): Allahı ve sıfatlarını tanıma, peygamberleri ve sıfatlarını bilme, ahirete iman ile ilgili bilgiler.
- 2-Temelini ibadetlerin oluşturduğu fûru ilmi: “Ancak Sana ibâdet ederiz ve ancak Senden yardım dileriz,, ayetiyle dînî ve mâlî ibadetler anlatılmıştır.
- 3-Ahlak ilmi: “Bizi sırat-ı müstakîm'e ilet,, ayeti ile olgunluğu elde etmek ve Allah'a (c.c.) ulaşmanın yoluna işaret edilmiştir.

¹⁹ Râzî; I, 173-177.

²⁰ Ebu Hayyan; I, 32.

²¹ Âlûsî; I, 34-38.

²² Râzî, I, 285.

4-Kıssalar ve haberler ilmi: Geçmişte yaşamış bahtiyar ve bedbaht milletler ile amellerinin sonucu olarak ulaştıkları va'd ve va'id'den bahseden ilim ki son iki ayet ile bunlar kastedilmiştir.²³

Kâsımî (öl. 1332 / 1914) Mehâsinü't-Te'vîl adlı eserinde Fatiha Suresi'nin ihtiva ettiği konuları şöyle sıralar. “Yedi ayetten ibaret olan bu sure-i kerîme Kur'an'ın indirilmesine sebep olan esasları içine alır. Bunlar: Birincisi tevhîd, ikincisi emirlere uyanların ulaşacakları güzel neticeler, emirlere uymayanların ulaşacakları kötü akıbet, üçüncüsü kalpte tevhîd inancını yaşatan ibadet, dördüncüsü saadet yollarının açıklanması, beşincisi Allah'ın dininin hükümlerine uyanlar ve yasaklarından kaçınanlar ile bunun aksini yapıp Allah'ın dininin sınırlarını aşanların kıssalarıdır. Bu esaslar Kur'an'ın temel gayeleri olup insanın dünyevî ve uhrevî saadeti bunlara bağlıdır ve Fatiha bunları icmalen içine almaktadır.

Kasımî (öl. 1332/1914) bu görüşlerini izah sadedinde burada bahsettiği konuları tafsîl eden ayetleri misal olarak getirdikten sonra sözlerini şöyle bitirir: “Buraya kadar anlatılanlardan ortaya çıkan sonuç Kur'an'ın tafsîlî olarak açıkladığı esasları Fatiha'nın icmâlen içine aldığıdır. Fatiha ilk nâzil olan sure olduğuna göre bunun böyle olması sünnetullah'a uygundur. Bu sebeple Fatiha'nın “Ümmü'l-Kitab,, olarak isimlendirilmesi ona son derece uymaktadır.²⁴

1.4.Fatiha Suresi'nin Faziletleri

Surelerin faziletlerine dair rivayetlere bazı alimler baştan beri ihtiyatla yaklaşmışlardır. Mesela İbn Arabî (öl. 543/1148) “Bizim nakledeceğimiz bir kaç hadis dışında surenin fazileti hakkında sahih hadis yoktur. Hiç kimsenin bunlara iltifat etmemesi gerekir,, der.²⁵

Ebu Hayyan (öl. 745 / 1344) ise bu konuda daha kesin bir ifade kullanarak şöyle der. “Fatiha'nın faziletine dair pek çok rivayet zikredilmiştir. Bu konuda söylenenlerin hepsi lafî uzatmaktan başka bir şey değildir. Bunların tefsir ilminde yeri yoktur. Tefsir

²³ Âlûsî, I, 36.

²⁴ Kasımî; I, 25-29.

²⁵ İbn Arabî;I, 7.

ilminin ihtiyacı olan şey, ancak mübhem'in ta'yini, sebab-i nüzül ve nesh konularında Rasulullah'tan (s.a.v.) sahih olarak gelen hadislerdir.²⁶

Bununla birlikte hadis mecmualarında yer alan ve müfessirlerin eserlerine kaydetmekte beis görmedikleri rivayetler de mevcuttur.

Fatiha Suresi'nin faziletine dair Buhari'nin rivayet ettiği şu hadis tefsirlerde de yer almaktadır. Ebu Said b. el-Mualla şöyle demiştir: Ben mescidde namaz kılıyordum. Rasulullah (s.a.v.) beni çağırdı. Ben namazımı kıldım sonra Rasulullah'a (s.a.v.) icabet ettim. Yanına geldiğimde buyurdu ki: “Bana gelmekten seni alıkoyan nedir., “Ey Allah'ın Rasulü namaz kılıyordum” dedim. Buyurdu ki: “Allah Teala (c.c.) «Ey iman edenler! Sizi, hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah'a ve Rasulüne icabet edin. Hem bilin ki Allah şüphesiz kişi ile kalbi arasına girer. Ve muhakkak O'na dönüp toplanacaksınız.» (Enfal, 8/24) buyurmadı mı: Sonra devam etti. “Ben sana mescidden çıkmadan evvel Kur'an'ın en büyük suresini öğreteceğim., dedi ve elimden tuttu. Mescidden çıkmak isteyince dedim ki:“Ey Allah'ın Rasulü, «Mescidden çıkmadan önce Kur'an'ın en büyük süresini öğreteceğim buyurmuştunuz» dedim. O, ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ﴾
﴿الْعَالَمِينَ﴾ İşte o iki kere tekrarlanan yedi ve bana verilen yüce Kur'an'ın kendisidir» buyurdu.²⁷

Bu hadisin benzerini Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi hasen sahih isnadıyla rivayet etmişlerdir. Onların rivayeti şu şekilde biter. “Nefsim kudret elinde olan Allah'a (c.c.) yemin ederim ki, Allah(c.) ne Tevrat'ta ne İncil'de ne

Zebur'da ve ne de Kur'an'da onun gibisini indirmemiştir. O iki kere tekrarlanan yedidir.²⁸

Hadis-i kudsî'de Fatiha Suresi hakkında şöyle buyurulmuştur. “Ben namaz suresi olan Fatiha'yı benimle kulum arasında ikiye böldüm. yarısı benim, yarısı kulumundur. Ve

²⁶ Ebu Hayyan; I, 32.

²⁷ Buhari, Tefsir 1, Bu hadisi nakleden müfessirlerden bazıları şunlardır: Begavî, I, 43; Kurtubî; I, 108; el-Hazin; I, 14; İbn Kesîr; I, 9; es-Süyûtî, I, 13; eş-Şevkanî; I, 15; Alûsî, I, 97-98; el-Kasımî; I, 29.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, c.5, s. 114; Tirmizî, Sünen, Kitabü Sevab'l-Kur'an 1; Ayrıca bkz. Beğavî; I, 4; İbn Arabî; I, 7; İbn Atıyye; I, 62; Tabersî, I, 88; İbnü'l-Cevzî; I, 10; el-Beydavî; I, 13; el-Hazin; I, 14; İbn Kesîr; I, 10; es-Süyûtî; I, 13; Âlûsî; I, 98.

kulumun istediği kendisine verilecektir., Bu hadis-i kudsîyi Hz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz şöyle açıklıyor. “Kul ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ der, Allah da, 'kulum bana hamdetti' der. Kul ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾ der, Allah da, 'kulum beni yüce sıfatlarla övdü' der. Kul ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ der, Allah da 'kulum benim büyüklüğümü dile getirdi' der. Ve Allah, 'İşte buraya kadar olanı benimdir' der. Kul ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ deyince Allah, 'İşte, bu ikimizin arasında ortak olandır' der. Kul Fatiha'nın bundan sonrasını okuyunca Allah, 'İşte bu, kuluma has olandır ve kulumun istediği kendisine verilecektir.' der.,²⁹

1.5.İstiâze * أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

İstiâze; şeytanın vesvesesinin şerrinden Allahu Teala'ya (c.c.) sığınmaktır.³⁰

1.5.1. Şeytan ve Racîm Kelimelerinin Anlamı

الشَّيْطَانِ kelimesinin menşei hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Birincisi, uzaklık anlamına gelen شَاطِطٌ يَشُوطُ kelimesinden;³¹ ikincisi, batıl oldu anlamına gelen fiilinden³² veya ateşten yaratıldığı için شَاطِطٌ kelimesinden türetilmiş olduğudur.³³ İbn Kesîr (öl. 774 /1373) anlam bakımından her iki açıklamanın da doğru olduğunu , fakat birinci görüşün daha sıhhatli olduğunu nakleder.³⁴

Arapçada şeytan isyankar ve azgın olan her cin, insan, hayvan ve diğer şeyler hakkında kullanılır.³⁵

²⁹ Müslim, Salât 38. Tefsirlerinde bu hadis-i şerifi akleden müfessirlerden bazıları şunlardır. Taberî; I, 117; Begavî; I, 43, İbn Arabî; I, 3; el-Hazî; I, 15; İbn Kesîr; I, 11; es-Süyûtî;I, 18-19; Tabatabai, Muhammed Huseyn, el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'an; 2. baskı, 1973, I, 39.

* İstiâze konusunda geniş bilgi için bkz. Râzî; I, 13-101. Râzî burada istiazededen çıkarılan ilimleri; lugat ve 'rabla ilgili olanlar, usul ve fûrû ile ilgili olanlar diye iki kısma ayırmış ve uzun tahlillerde bulunmuştur.

³⁰ İbnü'l-Cevzî; I, 7; Râzî; I, 65.

³¹ Taberî I, 76; İbn Atıyye; I, 49; Tabersî, I, 89; Râzî; I, 64; el-Halebî; Ahmed b. Yusuf, ed-Dürrü'l-Mesûn fî Ulumi'l-Kitabi'l-Meknûn, Daru'l-Kalem, Dımeşk, ts. I, 10; İbn Kesîr;I, 15.

³² Râzî; I, 64.

³³ İbn Atıyye;I, 49; Tabersî, I, 89; el-Halebî; I, 10; İbn Kesîr I, 15.

³⁴ İbn Kesîr; I, 15.

³⁵ Taberî , I, 76; Tabersî , I, 89.

الرَّجِيمِ kelimesi; مَفْعُول manasında ve فَعِيل vezninde olup hayırdan tamamen kovulmuş, tardedilmiş anlamına gelir.³⁶

Şeytan kelimesinin başına getirilen harf-i tarifin cins için veya ahd (muayyen bir şeytan) için olduğu söylenilmiştir. Çünkü görünen ve görünmeyen şeytan çoktur. Bu durumda hepsi kastedilmiş olur. Eğer ahd için getirilmişse bu durumda İblis kastedilmiş olur.³⁷

1.5.2. İstiâzenin Ma'nâsı

Taberî (öl. 310/923) istiâzeyi “Ey Allah'ım, dinim hususunda bana zarar vereceğinden veya Rabbime karşı yükümlü olduğum bir vazifemden beni alıkoyacağından korktuğum şeytanın şerrinden, yaratıklarına değil sadece Sana sığınırım,, diye açıklar.³⁸

İbn Kesir (öl. 774 / 1373) bu açıklamaya “şeytanın beni yasaklandığım bir fiili yapmaya teşvik etmemesi için Allah'ın huzuruna sığınıyorum,, ifadesini ekler.³⁹

1.5.3. İstiâze Sîgaları

İstiâzenin nasıl yapılacağına dair değişik rivayetler gelmiştir.

İmamı Azam Ebu Hanife, Şafî⁴⁰, İbn Kesir, Âsım ve Ebu Amr⁴¹ istiâzenin أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ şeklinde yapılacağı görüşündedirler.

Ahmed b. Hanbel⁴², Nâfi, İbn Âmir ve Kisâr'ye⁴³ göre ise أَعُوذُ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ denilmek suretiyle yapılır.

³⁶ Taberî, I, 77; İbn Atıyye; I, 50; Tabersî, I, 89; Râzî, I, 64; İbn Kesîr, I, 15

³⁷ Râzî, I, 95; İbn Cüzeyy; I, 7

³⁸ Taberî, I, 76

³⁹ İbn Kesîr, I, 14.

⁴⁰ Râzî, I, 61.

⁴¹ Tabersî, I, 89.

⁴² Râzî, I, 61.

Tabersî, (öl. 548 /1153) Ebû Hâtim'in; Râzi de Şafîî mezhebinde bazı zatların السَّمِيعُ الشكلinde istiâze yaptıklarını rivayet etmektedirler.⁴⁴

1.5.4. İstiâzenin Hükümü

İbn Atıyye, (öl. 541 /1147) İbn Sîrîn ve İbrahim en-Nehaî'nin namazın her rekatında; Ebu Hanfe ve Şafîî'nin ise sadece namazın birinci rekatında istiâze okuduklarını rivayet etmektedir.⁴⁵

Fahredden Râzi(öl. 606/1209) “Kur'an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!,, (Nahl, 16 / 98) ayetiyle emredilen istiâze okumanın hükümü ile ilgili olarak şu görüşleri nakleder. Atâ b. Ebî Rebâh'a göre gerek namazda gerekse namazın dışında istiâze okumak gereklidir. İbn Sîrîn'e göre ise bir kimse ömründe bir kere istiâze yapmakla vücut emrini yerine getirmiş olur. Cumhûra göre kıraattan önce istiâze yapmak vaciptir.⁴⁶

İstiâzeyi emreden “Kur'an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!,, (Nahl, 16 / 98) ayeti Kur'an okumanın şart, eüzü okumanın ise ceza (cevap) olmasını gerektirir. Ceza şarttan sonra olduğuna göre, istiâzenin Kur'an okumadan sonra yapılması gerekir diyenler olmuşsa da, müfessirler buradaki mananın “Kur'an okumak istediğin zaman,, olduğunu söyleyerek bu görüşü kabul etmemişlerdir.⁴⁷

1.5.5. İstiâze İle İlgili Ayetler

Şeytandan Allah'a (c.c.) sığınmaya dair şu ayet-i kerîmeler gelmiştir;

“Sen af yolunu tut, ma'rufu emret ve cahillerden yüz çevir. Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın. Şüphesiz ki O, Semî'dir. Alîm'dir.,, (A'raf, 7/199-200)

⁴³ Tabersî, I, 89.

⁴⁴ Tabersî, I, 89; Râzi; I, 61

⁴⁵ İbn Atıyye, I, 48

⁴⁶ Râzi, I, 60

⁴⁷ İbn'l-Cevzi, I, 7; Râzi, I, 59; İbn Kesîr, I, 13; İsmail Hakkı Bursevî, I, 3

“Sen kötülüğü en güzelle defet. Onların netelendirmekte olduklarını Biz çok daha iyi biliriz. Ve de ki: “Rabbim, şeytanların kışkırtmalarından Sana sığınırım., (Mü'minûn, 23/96-97)

İyilikle kötülük bir olmaz. Sen fenalığı en iyi şekilde sav. O zaman göreceksin ki; seninle arasında düşmanlık bulunan kişi yakın bir dost gibi oluvermiştir. Bu, ancak sabredenele vergidir. Şeytan seni bir vesvese ile dürtecek olursa, Allah'a sığın. Doğrusu O; Semî' Alîm olanın kendisidir., (Fussilet, 41/34-36)

İbn Kesîr (öl. 774 /1373) istiâzeyi emreden yukarıdaki ayetleri naklettikten sonra şu noktaya dikkat çeker. “Bu üç ayet ki aynı konuda bir dördüncüsü yoktur Allah Teala bunlarda insan cinsinden olan düşmanlara iyi davranarak, onların aslen iyi olan tabiatlarına dönerek arınmalarını sağlamaya çalışmayı emretmektedir. Buna karşılık şeytandan olan düşmandan Allah'a sığınmayı buyurmaktadır. Çünkü o, iyi davranmayı ve ihsanı kabul etmez. Şeytan; insanlığın atası Hz. Âdem ile arasındaki şiddetli düşmanlıktan dolayı, onun evladının helakini ister. Nitekim bu hususta Cenab-ı Hak “Muhakkak ki şeytan sizin düşmanınızdır. Öyleyse siz de onu düşman edinı., O, taraftarlarını ancak çılgın ateşli, alevin yaranı olmaya çağırır., (Fâtır, 35 / 6) buyurmuştur.

1.5.6.İstiâze Okumanın Hikmeti

İstiâzenin mahiyeti hakkında müfessirler değişik fikirer beyan etmişlerdir. Fahreddin Râzî (öl. 606 / 1209) bu konuda özetle şöyle der. “Hülâsa istiâze kendini Allah'a vermeye engel olan her şeyden kalbi temizler.,⁴⁸

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137 / 1725) hazretleri istiâzenin hikmeti hakkında şunları söyler. “iyi bil ki; «eûzü»nün hikmeti, izin isteme ve kapıyı çalmadır. Çünkü hükümdarlardan bir hükümdarın kapısına gelen kişi, onun izni olmadan içeri giremez. Aynı şekilde Kur'an okumak isteyen kişi de dost ile söyleşmeye başlamak istemektedir. Bunun için temiz bir dile muhtaçtır. Dil; fazla konuşma, iftira v.b. hareketlerle kirlenmiştir. Kişi «eûzü» ile dilini temizler. Ma'rifet ehli demişler ki: Bu kelime Allah'a (c.c.) yaklaşanların vasıtası, Allah'tan (c.c.) korkanların sarıldığı ip, suçluların başvuracağı nokta, felakete düşenlerin dönüş yeri, muhiblerin rahatlama mahallidir. Bu

⁴⁸ Râzî, I, 62

alemlerin Rabbi'nin Nahl suresinde buyurduğu "Kur'an'ı okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın,, (Nahl, 16/98) emrine ittibadır.,⁴⁹

1.6.Besmele ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

1.6.1.Besmele'nin Fâtiha Sûresi'nden Bir Ayet Olup Olmaması

Besmele'nin Fâtiha Sûresi'nden bir ayet olup olmadığı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. ﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِإِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ (Neml, 27 / 30) âyetindeki bismelenin Kur'an'dan bir ayet olduğunda bütün alimlerin ittifakı vardır. Fakat surelerin başında yazılan bismelenin ayet olup olmaması hususunda müfessirler şu görüşleri ileri sürmüşlerdir;⁵⁰Besmele;

- 1- Her surenin başında bağımsız bir ayettir.
- 2- Başında yer aldığı sureden bir ayettir.
- 3- Tam bir ayet olmaksızın surenin bir kısmını teşkil eder.
- 4- Fatihanın başında müstakil bir ayet olup, diğerlerinde değildir.
- 5- Sureleri ayırmak için teberrüken yazılmıştır.⁵¹

Mezheb imamları bismelenin Kur'andan olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir.

İmam Şafî (rh.a) bismelenin hem Fâtiha'dan hem de diğer diğer surelerin başından bir ayet olduğunu kabul eder.

İmam Mâlik (rh. a) bismelenin ne Fatiha'dan ne de diğer surelerden bir ayet olmadığını görüşündedir.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre ise besmele Kur'an'dan tam bir ayettir. Sureleri birbirinden ayırdetmek için gönderilmiştir. Fâtiha Sûresi'nden bir ayet değildir.⁵²

⁴⁹ İsmail Hakkı Bursevî, I, 3.

⁵⁰ Âlûsî bu mevzuda on değişik fikir olduğunu kaydeder. Âlûsî, I, 39.

⁵¹ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, Ahkamu'l-Kur'an, Daru'l-Mushaf, Kahire, I, 7-30; İbn Arabî; I, 2-3; Süyutî, I, 10-13; Alûsî, I, 39-45

⁵² Taberî, I, 94; Cessâs, I, 8; Begavî, I, 39; Zemahşerî, I, 11; İbn Arabî, I, 2-3; İbn Atıyye, I, 51-53; Taberî, I, 89; İbnü'l-Cevzî, I, 7; Râzî, I, 196; el-Beydavî, I, 3-4; en-Neseî, I, 3; el-Hazin, I, 16; İbn Cüzeyy, I, 7; eş-Şirbîni, I, 4-5; Ebussuûd, I, 8-9; eş-Şevkanî, I, 17; Âlûsî, I, 39; el-Merağî, I, 26-27.

Besmelenin Fâtiha Sûresi'nden bir ayet olduğunu kabul eden Fahreddin Razi (öl. 606/1209) bu görüşünü isbat etmek için onyediyi delil getirmiştir. Razi'nin bu görüşünü kabul etmeyen Âlûsî (öl. 1280 / 1854); Allah'ın tevfik ve inayetiyle onun getirmiş olduğu delillerin hepsinin geçersiz olduğunu isbatlayacağını, bunu da mezhebini haklı çıkarmak veya övünmek için yapmadığını belirtir. Razi'nin getirmiş olduğu delilleri kısaca nakleden Âlûsî, gerçekte bu delillerin bir kısmının diğerine cevap teşkil ettiğini belirterek bu delillerin kendine göre hatalı olan yönlerini isbat etmeye çalışır.⁵³

Elmalı mezheplerin besmele hakkındaki farklı görüşlerini naklettikten sonra şu sonuca varır. "Madem ki, mushafın her iki kabı arasında Kur'an'dan başka bir şey yazılmadığına dair ittifak vardır. O halde surelerin başındaki besmeleler Kur'an'dandır. Şaffî'nin ileri sürdüğü delilin kesin iddiası budur. Madem ki besmelenin, başında bulunduğu surelerden bir parça olduğunu bildiren açık mütevatir bir delil de yoktur, o halde hiç birinden bir parça da değildir. İşte Mâlikî delilinin de kesin iddiası budur. Bundan dolayı iki delilin bir birine yakın bu noktalarının birlikte ifade ettiği mana da; Hanefîlerin dediği gibi besmelenin bütün surelerden ayrı başlı başına bir ayet olmasıdır ki, konuyla ilgili değişik ahad haberlerden çıkan ortak hüküm de budur.,⁵⁴

Günümüz âlimlerinden Sâbûnî de bu mevzuyla Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm adlı eserinde ele alarak mezheplerin delillerini karşılaştırmış ve tercih edilen görüşün Hanefîlerin görüşü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sâbûnî besmelenin surelerin başından bir âyet olmadığına şöyle bir izah getirmiştir: "Kur'an Arabların belâğat üslublarına uygun olarak nâzil olmuştur. Ârablar sözlerinin son derece belîğ olması için özellikle başlangıcına dikkat ederlerdi. Eğer besmele her sureden bir ayet olsaydı, bütün sureler tek bir üslupla başlamış olurdu. Bu ise Kur'an'ın edebî üslubunun mucizeliğine ters düşerdi.,⁵⁵

⁵³ Râzî, I, 195-200; Âlûsî, I, 39-45. Râzî eserinde onyediyi delil getirmiş olmasına rağmen Âlûsî onun onaltı delil getirdiğini söylemektedir. (.....?)

⁵⁴ Elmalı; M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul, Sadeleştiren İsmail Karaçam ve arkadaşları, I, 36

⁵⁵ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Revâiu'l-Beyan Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an, Mektebetü'l-Gazâlî, Dimeşk, 2. baskı, 1977, I, 53.

1.6.2 Kelimelerin İzâhı

﴿إِسْمٌ﴾: İsim; sözlükte bir şeyin zihinde doğmasını sağlayan alâmet ve işaret demektir.⁵⁶ İsim kelimesinin iştikakı hakkında iki görüş vardır, Yaygın olan görüşe göre bu kelime سَمًا = يَسْمُو (yükselmek, ortaya çıkmak) fiilinden türemiştir. Buna göre bir şeyin ismi, müsemmasının üzerine çıkan ve müsemmanın da kendisiyle ortaya çıktığı şeydir. Kûfeliler ise سَمٌ = يَسِمٌ = سِمَةٌ kelimesinin alâmet ve nişan manasına gelen سَمٌ = يَسِمٌ = سِمَةٌ kelimesinden türetilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre isim, müsemmayı (kendisine ad konulan nesneyi) tanıtan bir nişan veya alâmet gibidir.⁵⁷

﴿اللَّهُ﴾ Allah bütün ilâhî sıfatları kendisinde toplayan Zât'a delalet eden özel (alem) isimdir. Diğer isim ve sıfatlar Allah(c.c.) ismine isnad edilirler, yani O'nu tavsif ederler.⁵⁸ Allah lafza-i Celâli Hak Ma'bud'un özel ismi olup, O'ndan başkası hakkında kullanılamaz.⁵⁹ ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾ “O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?,, âyet-i kerimesinde Allah (c.c.) bu ismin kendine has özel bir isim olduğunu beyan etmiştir.

Allah (c.c.) isminin iştikakı hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fahreddin Razi (öl. 606 / 1209) nahiv alimlerinden Halil ve Sibeveyh ile usülcü ve fakihlerin büyük çoğunluğunun bu ismin müştak olmadığı kanaatinde olduklarını nakletmektedir.⁶⁰

Allah (c.c.) isminin müştak olduğunu kabul edenlerin görüşleri arasında en fazla kabul gören bu lafzın belirli olan hak ma'bud anlamına gelen إِلَهِ 'dan türemiş olup إله kelimesinin hemzesinin düşerek اللهُ şekline dönüşmüş olmasıdır.⁶¹

⁵⁶ Rağb İsfahanî, s. 24.

⁵⁷ Zeccâc, I, 40; en-Nehhas, I, 167; es-Semerkandî, I, 38; Tabersî, I, 90; Râzî, I, 108; el-Beydavî, I, 4; el-Halebî, I, 19.

⁵⁸ Reşid Ridâ, I, 72.

⁵⁹ Tabersî, I, 90; Ebu Hayyan; I, 14.

⁶⁰ Râzî, I, 156; Ebu Hayyan, I, 14.

⁶¹ Taberî, I, 82; ez-Zeccacî, s. 23; Rağb İsfahanî, s.21; Râzî, I, 158; el-Beydavî; I, 6; en-Nesefî, I, 4; İbn Kesîr, I, 19.

Allah lafzının aslı hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. “elehe,, ibadet etmek, “elihe,, sükunete ermek, “lâh,, gizlenmek, perdelenmek, “vilah,, yönelip sığınmak kelimeleri bunlardan bazılarıdır.⁶²

﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾:Merhamet ve ihsan etmek anlamına gelen “rahmet,,ten müştak bu iki vasfın manası ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾ âyet-i kerimesi işlenirken tafsilatlı olarak ele alınacaktır.

1.6.3.Besmele'nin Tefsiri

Taberî (öl. 310/923) bismelenin tefsirinde şöyle der: “Zikri yüce ve isimleri mukaddes olan Allah Teala, Peygamberi Muhammed'e (s.a.v.) bütün işlerinin başında esma-i hüsnasını (güzel isimlerini) anarak başlamayı öğretiyor. Bütün önemli işlerini ifa etmeden önce Allah'ın(c.c.) güzel isimlerini anmasını bildiriyor ve onu bu şekilde yetiştiriyor. Böylece Peygamberini yetiştirdiği bu şekli, bütün yaratıklarına bir sünnet kılıyor, onların da konuşmalarının, mektuplarının ve bütün işlerinin başında bu yolu takip etmelerini öğretiyor.⁶³

Taberî'ye (öl. 310/923) göre bismelenin başındaki cer edatı “ب,, kendisinden önce bir filin bulunmasını gerektirdiği halde burada zikredilmemiş olması onun takdirinin besmeleyi söyleyenin yapacağı işe göre olduğu neticesini verir. Mesela Bismillah diyerek okumaya başlayan kimsenin bu sözden maksadı “Allah'ın adını anarak okumaya başlıyorum,,dur.⁶⁴

Kuşeyrî (öl. 465 / 1072) Letâifu'l-İşârât adlı eserinde her surenin başında getirilen besmele ile daha öncekilerde olmayan manaların ve işaretlerin murad edildiğini çünkü Allah'ın (c.c.) keliminde tekrar olmadığını söyler.⁶⁵

Besmele Allah'ın kulları ile olan münasebetinin rahmet üzerine cereyan ettiğini en belîğ bir surette göstermektedir. Zira Allah lafzı hükümlüğe, kudrete ve yüceliğe işaretler.

⁶² ez-Zeccacî, s. 23-30; Rağîb İsfahanî, s.21; Râzî , I, 158 vd.

⁶³ Taberî, I, 78.

⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁵ Kuşeyrî, I, 44.

Cenab-ı Hakk bunun peşinden rahmetinin kahrından daha çok ve daha mükemmel olduğuna işaret etmek için ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾ lafızlarını zikretmiştir.⁶⁶

Fahreddin Razi (öl. 606 / 1209)Cenab-ı Hakk'ın الله isminde diğer isimlerinde bulunmayan bazı hususiyetler olduğunu dile getirerek, bu isimden her bir harf kaldırıldıkça geriye yine O'na delalet eden bir lafız kaldığını söyler. الله isminden elif kaldırılınca له, bundan da lam kaldırılınca هو lafzı kalır ki bunların hepsi Allah'a (c.c.) delalet eder.⁶⁷ Nitekim şu ayet-i kerimede الله, له ve هو lafızları Allahu Teala hakkında kullanılmıştır.

﴿يَسْبُحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. O her şeye kadirdir. (Teğabün, 64/1)

1.6.4. Besmele'nin Fazîleti

Hz, Peygamber (s.a.v.) “Besmele ile başlanmayan her önemli iş sonuçsuz kalmaya mahkumdur,, hadis-i şerifiyle bismelenin faziletine ve müslümanın hayatındaki önemine işaret etmiştir.⁶⁸

⁶⁶ Râzi, I, 168.

⁶⁷ Râzi, I, 163.

⁶⁸ Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-Hafa, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1351 h. 3. baskı, II,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱) الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ (۲)
مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۳) إِنَّا نَعْبُدُكَ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۴)
اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۵) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ
عَلَيْهِمْ (۶) غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (۷)

.FATİHA SÛRESİ'NİN MEÂLİ*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

- 1- Hamd (övme ve övülme) âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.
- 2-O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir.
- 3-Cezâ gününün mâlikidir.
- 4-(Rabbimiz!) Ancak Sana kulluk ederiz ve yalnız Senden medet umarız.
- 5-Bize doğru yolu göster.
- 6-Kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimselerin yolunu;
- 7-Gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil.

* Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı meali, Ali Özek ve arkadaşları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, 2. baskı.

3.FATİHA SÜRESİNİN TEFSİRİ

3.1.Birinci Nass ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

3.1.1.Kelimelerin İzâhı ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

﴿الْحَمْدُ﴾ Hamd kelimesinin lügatte "övme" ma'nasına geldiğini müfessirler birbirine yakın ifadelerle açıklamışlardır.

es-Semerkandî (öl. 375 / 983) tefsîrinde lügat alimlerinin hamdi güzel övme, Allah'ın hamdini ise O'nu güzel sıfatları ve kullarına nimet olarak verdiği şeyler sebebiyle övme olarak açıkladıklarını nakleder.⁶⁹

Râğıb (öl. 502/1108) *Müfredât'ında* "fazîletle O'nu övme" olarak açıklar.⁷⁰

İbn Atıyye (öl. 541 / 1147) hamdi' "tam övme"⁷¹ İbn Cevzî (öl. 597/1201) ise " hamde layık olanı övme"⁷² olarak açıklamışlardır.

Beyzâvî'ye (öl. 685/1286) göre hamd "ni'met veya onun dışındaki ihtiyârî güzellikleri övmedir."⁷³

⁶⁹ es-Semerkandî, I,79; Ebû Hayyân el-Endelûsî, I,18

⁷⁰ Râğıb el-İsfehânî, 131

⁷¹ İbn Atıyye el-Endelûsî, I, 163; Kurtubî, I,133.

⁷² İbnü'l-Cevzî, I,11

⁷³ el-Beydâvî; I,7.

İbn Kesîr (öl. 773/1373) ise müteahhirînin hamdi “övülmeye layık olanın kendisinde bulunan ve başkasına geçen sıfatlar sebebiyle sözle övülmesi” olarak anladıklarının nakleder.⁷⁴

﴿ رَبِّ ﴾ Rabb kelimesi lügatte ma'bud, seyyid, muslih ma'nalarına gelir.⁷⁵

Zemahşerî'ye (öl. 538 / 1144) göre Rabb sahip anlamındadır. Buna delil olarak Safvân'ın Ebû Süfyân'a dediği şu sözünü nakleder.

لَا يُرِينِي رَجُلًا مِنْ قُرَيْشٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُرِينِي رَجُلًا مِنْ هَوَازِنَ

“Kureys'ten bir adamın bana sahiplik etmesi, Hevâzin'den bir adamın bana sahiplik etmesinden daha sevimlidir.”⁷⁶

Râğıb el-İsfehânî (öl. 502 / 1108) "rabb" kelimesinin aslında terbiye manasında masdar olduğunu, bunun da bir şeyi basamak basamak kemaline ulaştırmak anlamına geldiğini zikreder.⁷⁷ Âlûsî (öl. 1270/ 1854) bu ta'rife "ezelî kabiliyetine göre" ifadesini ekler.⁷⁸

⁷⁴İbn Kesîr, I,21.

⁷⁵ Zemahşerî, I,14; İbn Atıyye,I,64; İbn Cevzî, I,11; Kurtubî, 1,136; Neseî, I,6; Ebû Hayyân el-Endelûsî; I,18; İbn Kesîr; I,22; İbn Cüzeyy; I,9 ; Âlûsî ;Ebu'l-Fadl Şihâbuddin es*-Seyyid el-Bağdadî, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, I,77

⁷⁶ Zemahşerî; Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâikit-Tenzîl, I,14; İbn Cevzî; I,11.

⁷⁷ Râğıb el-İsfehânî; 184; Beyzâvî; I,7; Ebussuud; Muhammed b. Muhammed el-Âmidî, İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm, I,13.

⁷⁸ Âlûsî; Rûhu'l-Meânî, I,77

﴿الْعَالَمِينَ﴾ Müfessirler âlemîn kelimesinin âlem kelimesinin çoğulu olduğu konusunda ittifak halindedir.⁷⁹ Âlem kelimesi lafzı itibâriyle tekili olmayan çoğul anlamlı bir kelimedir.⁸⁰

Ma'mer b. Musenna'ya (öl. 210/825) göre âlemîn "mahlûkîn" yaratılanlar anlamınadır.⁸¹

İbn Kuteybe (öl. 276/889) Garîbu'l-Kur'an'ında âlemînden maksadın rûhânî mahlûkât olduğu, bunun da insanlar, cinler ve melekler olduğunu ifade eder.⁸²

Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu kelimenin Allah'ın dışındaki bütün varlıklar anlamına geldiğini birbirine yakın ifadelerle anlatmışlardır. Mesela İbn Atıyye (öl. 541 / 1147), Fahrüddîn er-Râzî (öl. 606/1209) İbn Kesîr (öl. 773 / 1373) , İbn Cüzeyy (öl. 741/1340), Said Havva (öl. 1409/1989) ve Vehbe Zuhaylî "Allah'ın dışındaki her varlık"⁸³ derken, Kâsımî (öl. 1332 /1914) "bütün mahlukât ve bunların her bir sınıfı" demektedir.⁸⁴

İbn Cevzî (öl. 541/1147) ise bu kelimeye dilcilerin "başlangıçtan sonuna kadar bütün mahlukatın ismi, şu zamanın ehli bir âlemdir" anlamını

⁷⁹ Ebû übeyde Ma'meru'bnu'l-Musennâ; Mecâzu'l-Kur'ân, I, 22; Taberî; I, 92; İbn Atıyye; I, 66; İbn Cevzî ; I,12; Kurtubî; I, 138; Tabressî; I, 95; eş-Şîrbînî; I, 8; el-Kâsımî; I, 8; el-Merâgî; I, 30; Vehbe Zuhaylî; I,56.

⁸⁰ Taberî; I, 92; İbn Atıyye; I,66; Kurtubî; I, 138; İbn Kesîr; I, 22; Vehbe Zuhaylî; I,56.

⁸¹ Ma'mer b. Musennâ; I, 22.

⁸² İbn Kuteybe; I,? ; Zemahşerî; I,14.

⁸³ İbn Atıyye; I, 66; Fahrüddîn er-Râzî; Mefâtihu'l-Ğayb, I, 180, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran, 2. baki, tarihsiz; İbn Kesîr; I, 22; İbn Cuzeyy; I, 9; Said Havva; I,42; Vehbe Zuhaylî; I, 56.

⁸⁴ Kâsımî; I,8.

verdiklerini, nazar ehlinin ise "arz, sema ve felek ve bunların arasında yaratılan küllî kevnîyattır" diye ta'rif ettiklerini naklede⁸⁵.

Âlem kelimesinin alem veya alâmet'ten türediğine dair iki görüş vardır⁸⁶

3.1.2.Kırâat ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Yedi kıraat imamı * dal harfinin zamme, lam harfini kesre okumuştur.⁸⁷ Süfyan b. Uyeyne ve Ru'betu'bnu'l-Accâc'ın الحمد olarak dal harfini fetha okudukları rivayet edilmiştir.⁸⁸

İbn Ebî Able'nin lam harfini dal harfine tabi kılarak الحمد لله her iki harfi de zamme, Hasan b. Ebi'l-Hasan ve Zeyd b. Ali'nin (r.a.) dal harfini lam harfine tabi kılarak الحمد لله her ikisini de kesre okudukları rivayet edilmiştir.⁸⁹

Cumhura göre ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ deki bâ harfinin harekesi kesredir.⁹⁰

⁸⁵ İbn Cevzî; I, 12.

⁸⁶ İbn Cevzî; I, 12; Tabressî; I, 95.

* Yedi kıraat imamı şunlardır. Ebû Amr el-Basrî (öl.154 h.), İbn Âmir eş-Şâmî, (öl. 156 h.), İbn Kesîr el-Mekkî, (öl. 120 h.), Hamza el-Kûfî (öl. 156 h.), Âsım el-Kûfî (öl. 127 h.) el-Kisâî el-Kûfî (öl. 189 h.), Nâfi' el-Medenî (öl. 169 h.)

⁸⁷ İbn Atıyye; I, 63; İbn Cevzî; I, 10; Kurtubî; I, 135; Ebû Ca'fer el-Ğurnâfî; Milâku't-Te'vil, I, 159; Ebû Hayyân; I, 18;; İbn Kesîr; I, 21; Tabressî; I, 94.

⁸⁸ İbn Atıyye; I, 63; Kurtubî; I, 135; İbn Kesîr; I, 21.

⁸⁹ İbn Atıyye; I, 64; Kurtubî; I, 136; Ebû Hayyân; I, 18; İbn Kesîr; I, 21; Âlûsî; I, 74.

⁹⁰ İbn Cevzî; I, 11; Tabersî; I, 94.

Ebu'l-Âliye, İbn Sümeýfa', İsâ b. Umer⁹¹ ve Zeyd b. Ali'nin (r.a.)⁹² bâ harfini üstün, Ebû Imrân'ın⁹³ ise ötre okudukları rivayet edilmiştir.

4.1.3.İ'râb ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Bu cümlelerin isim cümlesi mi yoksa fiil cümlesi mi olduğu konusunda alimler ihtilaf etmiştir. Büyük çoğunluk onun isim cümlesi olduğunu kabul ederken⁹⁴ onun lafız olarak isim cümlesi anlam olarak fiil cümlesi olduğunu kabul edenler de vardır.⁹⁵

﴿الْحَمْدُ﴾ mübtedâ merfû, ﴿لِلَّهِ﴾ onun haberidir.⁹⁶ ﴿الْحَمْدُ﴾ kelimesini fetha veya kesre okuyanların kıraatleri kabul edilmemiştir. Taberî (öl. 310/923) bu şekilde okumanın anlamı bozacağını söyler.⁹⁷ Hatta Zeccâc (öl.311/923) onları rivayetle meşgul olmanın dahi doğru olmadığını, bunu sadece cahil insanların bu kıraatlerin caiz olduğunu zannetmemeleri için yaptığını açıkça belirtir.⁹⁸

Zemahşerî (öl. 538/1144) ﴿الْحَمْدُ﴾ deki zammenin aslının gizli bir fiil sebebiyle fetha olduğu, Arapların böyle gizli fiillerle mansup masdarları isim cümlesi olarak kullandıkları görüşündedir. Ona göre cümlelerin takdiri نَحْمَدُ اللَّهَ حَمْدًا dir. Bu sebeple

⁹¹ İbn Cevzî; I, 11

⁹² Tabressî; I, 94; Âlûsî; I, 81

⁹³ İbn Cevzî; I, 11

⁹⁴ Âlûsî; I, 75.

⁹⁵ eş-Şirbînî; I, 8; Vehbe Zuhaylî; I, 55.

⁹⁶ Taberî; I, 90; ez-Zeccâc; I, 45; ez-Zemahşerî; I, 13; İbn Cevzî; I, 10; Ebu'l-Iz el-Hemedânî; el-Ferîd fi İ'râbi2l-Kur'âni'l-Mecîd, I, 161; Beyzâvî; I, 7; Nesefî; I, 5; Ebû Hayyân; I, 18; Tabressî; I, 95; Âlûsî; I, 75; eş-Şevkânî; I, 19.

⁹⁷ Taberî; I, 90.

⁹⁸ ez-Zeccâc; I, 45-46.

sanki nasıl hamdediyorsunuz sualine karşı insanların Allah'a hamdlerini beyan etmek için ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ denilmiştir.⁹⁹

﴿الْحَمْدُ﴾ kelimesindeki harf-i tarif cins içindir¹⁰⁰ diyenler olduğu gibi, istiğrak içindir diyenler de vardır.¹⁰¹

﴿لِلَّهِ﴾ kelimesinin harekesi cumhura göre kesredir.¹⁰² Nahhâs'a (öl. 338/950) göre lam zâittir.¹⁰³ Allah ismindeki lam harfinin mülkiyet,¹⁰⁴ ihtisas,¹⁰⁵ istihkak¹⁰⁶ ve kudret¹⁰⁷ anlamları taşıdığı söylenilmiştir.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Rabb Allah'ın sıfatı olarak kesre, âlemîn izafetle mecrurdur. Cer alameti ya'dır.¹⁰⁸

﴿رَبِّ﴾ kelimesini mazi fiil veya medih olmak üzere üstün okuyanlar olmuşsa da bu alimler tarafından kabul görmemiştir. Hatta Zeccac (öl. 311 / 923) bu hususda

⁹⁹ ez-Zemahşerî; I, 14.

¹⁰⁰ Zemahşerî; I, 14; Beyzâvî; I, 7; el-Hemedânî; I, 163.

¹⁰¹ Neseffî; I, 6; Beyzâvî; I, 7; Kâsımî; I, 6.

¹⁰² İbn Cevzî; I, 10.

¹⁰³ en-Nahhâs; I, 170.

¹⁰⁴ Râzî; I, 220; Şîrbînî; I, 8,

¹⁰⁵ Râzî; I, 220; Şîrbînî; I,8; Şevkânî; I, 19.

¹⁰⁶ Şîrbînî; I, 19.

¹⁰⁷ Râzî; I, 220.

¹⁰⁸ en-Nahhâs; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, İ'râbu'l-Kur'ân, I, 171; el-Hemedânî; Huseyn b. Ebu'l-Izz, el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'ân, I, 164; Ebû Hayyân; I, 19; Tabressî; I, 96-97; Ebussuud; I, 13.

Arapçada böyle bir kullanım caiz olsa dahi bunun Kur'an-ı Kerimde caiz olmadığını, onda sadece en doğru olanın caiz olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

Ebu Hayyân (öl. 745 / 1344) âlemîn'deki harf-i ta'rifin istiğrak için olduğu görüşündedir.¹¹⁰

3.1.4. Belâgat ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ cümlesi lafzan haber ma'nen inşa cümlesidir. Hamde layık olanın Aziz ve Celil olan Allah olduğunu haber vererek insanlara "elhamdulillah dēyiniz" demektedir.¹¹¹

Zemahşerî (öl. 538 / 1144) mananın devamlılık arzetmesi için haber cümlesi kullanıldığını söyler.¹¹²

Kuşeyrî'ye (öl. 465 / 1072) göre "hamd" kelimesinin önüne getirilen istiğrak lamı övgüde mübalâğa içindir.¹¹³

5- Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âyet-i kerimesi müşkil veya müteşâbih lafız yönünden ele alınmamıştır.

¹⁰⁹ Zeccâc; I, 46.

¹¹⁰ Ebû Hayyân; I, 19; Kâsımî; I, 18.

¹¹¹ el-Bağavî; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, Meâlimu't-Tenzîl, I, 39.

¹¹² Zemahşerî; I, 14; Şirbînî; I, 8, "

¹¹³ Kuşeyrî; I, 45; Ebû Hayyan; I, 31

3.1.6.Nâsîh ve Mensûh ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtiha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler.¹¹⁴

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevi't-Temyîz adlı eserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir.¹¹⁵

3.1.7.Sebeb-i Nüzûl ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

8.Münâsebet ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Acaba niçin Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ cümlesiyle başlamaktadır. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾'nin besmeleden sonra Allah'ın (c.c.) kullarına ilk sözünün olmasının sebebi nedir?

Birinci olarak bu suale şöyle cevap verilebilir. Besmeledeki Rahman ve Rahim sıfatlarının delalet ettiği nimetlerin hamd ve şükür ile karşılanması gerektiğine imâen bu sureye ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ başlanılmıştır.

¹¹⁴ İbn Hazm, s. 10; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihu'l-Kur'ân, s. 123.

¹¹⁵ Fîrûzâbâdî, I, 129.

Elmalılı merhum “besmeledeki rahmetin çekiciliğine karşı, Fatiha'nın bir teşekkür etme demek olduğu ilk bakışta görülüyor,, derken aynı ma'nayı dile getirmiştir.¹¹⁶

İkinci olarak; kainatın ve dolayısıyla insanların yaratılmasındaki hikmet ve gaye;

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.,, (Zâriyât, 51/56) ferman-ı celîlince ibadettir.Hamd ise ibadetin icmâlî bir sureti ve küçük bir nüshasıdır.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾'ın bu makamda zikri, hilkatin gayesini tasavvur etmeye işaretler.¹¹⁷

Fahredden Râzî (öl. 606/1209) bu konuda şöyle der. “Alemin kelimesi Allah'tan başka herşeye delalet etmektedir. O halde Rabbu'l-alemin sözü Alah'ın dışındaki her şeyin O'na muhtaç olduğuna ve var olması hususunda Allah'ın yaratmasına , varlığını devam ettirmesi hususunda ise O'nun ibkasına ihtiyaç olduğuna işaretler.,,¹¹⁸

Fahredden Râzî (öl. 606 / 1209) “Kur'anda Fatiha suresinden başka dört sure daha ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ kelimesi ile başlamıştır. Acaba burada zikredilen ccümlesinin onlardan farkı nedir ki Fatiha Suresi bununla başlamıştır? sualine şöyle cevap verir.

“O surelerde bahsedilenler Rabbu'l-alemin ile bahsedilenlerin birer kısmına işaretler. Bu surelerden En'am suresinde *Allah'ın göklerin, yerin, karanlıkların ve nurun yaratıcısı olduğu*, Kehf suresinde *Allah'ın indirdiği kitapla ruhları terbiye ettiği*, Sebe suresinde *göklerde ve yerde bulunan şeylerin Allah'a ait olduğu*, Fatır suresinde ise *gökleri ve yeri yoktan varederek, onların zatlarını yaratan olduğu* anlatılmıştır. Bütün bunlar Rabbu'l-aleminin anlamlarından birer parçadır.,,¹¹⁹

¹¹⁶ Elmalılı, I, 67.

¹¹⁷ Bediüzzaman, İşâratü'l-İ'câz, s. 17.

¹¹⁸ Râzî; I, 179.

¹¹⁹ Râzî; I, 181.

Bikâî (öl. 885 / 1480) tefsirinde Sa'deddin Taftazânî'nin şöyle dediğini nakleder. “Ümmü'l-Kitab (Fatiha)da bütün ni'metlerin aslı sayıkan dünyada ilk yaratılış ve dünya hayatının devamı ile ebedî âlemde ikinci yaratılış ve âhiret hayatında bekâya işaret edilmiştir. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ kavliyle bahsedilen ilk yaratılıştır. Çünkü en büyük terbiye yokluktan varlığa çıkarmadır.¹²⁰

Gırnâtî (öl. 708 / 1308) *Milâku't-Te'vîl* adlı eserinde Fatiha'nın Kur'anın ilk suresi olması sebebiyle onun herşeyi açıklayıcı ve Allah'ın vahdaniyyetini, herşeyi yaratmasını, dünya ve ahiretin sahibi olmasını öğrettiği için O'nun bu yüce sıfatlarına işaret olmak üzere Allah'ın hamdiyle başlamasının sebebinin açık olduğunu söylemektedir.¹²¹

3.1.9. İcmâlî Ma'nâ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Tabersî'ye (öl. 548 /1153) göre ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âyet-i kerimesinin icmâlî manası şudur. “Bütün güzel sıfatlar ve hamdler, asıl ni'metleri yaratmaya gücü yeten ve yaratan, mahlukatı ortaya çıkaran ve onları terbiye eden, işlerini düzene koyan olması sebebiyle ibâdete layık olan Allah'a aittir.¹²²

¹²⁰ Bikâî; Burhanuddîn Ebu'l-Hasen İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Haydarabad, 1. baskı 1978, I, 45.

¹²¹ Gırnâtî; I, 156

¹²² Taabersî, I, 97.

Fahredden Râzî (öl. 606 / 1209) ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ cümlesini şöyle tefsir eder. “Hamd u senâ Allah Teâlâ'nın hakkı ve mülküdür. Muhakkak ki Cenab-ı Hak kullarına sonsuz ni'met ve lütufları sebebiyle hamde layık ve müstehak yegane varlıktır.,”¹²³

Râzî (öl. 606 / 1209) daha sonra ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ile ilgili olarak da “Allah hamdi kendi nefsine nisbet ettikten sonra kendisini alemlere nisbet etmiştir. Kendisini alemlerin Rabbi olarak tanıtmıştır. Bunun manası Allah'ın dışındaki her varlığın , O'nun terbiyesinden, ihsanından ve cömertliğinden neş'et ettiği.,”¹²⁴

3.1.10. Tahfîlî Tefsîr

Taberî'ye (öl. 310 / 923) göre “hamd,, şükür anlamına gelir . Seleften naklettiği hamd “Allah'ın (c.c.) güzel isimleri ve yüce sıfatlarıyla övülmesidir,, şükür ise “Allah'ın (c.c.) nimetleri ve ihsanları sebebiyle övülmesidir,, görüşlerini kabul etmeyen Taberî, Arap dil bilginlerce hamd ve şükür kelimelerinin birbirinin yerine kullanılmasının doğru kabul edildiğini söyler. Bu görüşünü isbat etmek için “Eğer bu iki kelime birbirinin yerine kullanılmasaydı ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ شُكْرًا﴾ denilmesi doğru olmazdı. Halbuki bu şekilde kullanım Arapçada doğru kabul edilmiştir.,”¹²⁵

Kurtubî (öl. 671 / 1273) tefsirinde Ebû Cafer et-Taberî (öl. 310 h.) ve Ebu'l-Abbas el-Müberred'in hamd ve şükürün aynı anlama geldiği görüşlerinin daha sonra gelen müfessirlerce kabul edilmediğini nakleder.¹²⁶ Kurtubî (öl. 671/1273) bu hususta şöyle

¹²³ Râzî, I, 219.

¹²⁴ Razi; I, 232.

¹²⁵ Taberî, I, 89-90.

¹²⁶ Kurtubî, I, 133.

der:“Hamd, ihsan gelmeden önce sıfatları sebebiyle hamdedilene övme, şükür ise ihsan ulaştıktan sonra şükredilene övmedir.,¹²⁷

Zemahşerî'ye (öl. 538 / 1144) göre hamd ve medih nimet veya onun dışındaki güzellikler sebebiyle övme anlamına gelir. Şükür ise sadece nimete karşı kalp, dil veya azalarla yapılır. Dil ile yapılan hamd ise şükürün kısımlarından biridir. Zemahşerî (öl. 538 h.) hamd ile şükürün birbirinden farklılığını “hamdin zıddı zemmetme, şükürün zıddı nankörlüktür., sözleriyle açıklar.¹²⁸

Tabersî, (öl. 548 /1153) hamd, medih ve şükürün birbirine yakın manalar olduğunu, aralarındaki farkın ise hamdin zıddının zemm, medhin zıddının hicvetme, şükürün zıddının nankörlük olduğunu zikreder.¹²⁹

İbn Cüzeyy hamdin şükürden daha umumî olduğunu, bu sebeple ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ sözünün Allah'ın azamet, izzet ilim, kudret, hikmet ve diğer sıfatları sebebiyle O'na bir övgü olduğunu, bunun Allah'ın 99 esmâ-i hüsnasını tazammun ettiğini söyler.,¹³⁰

Şükürün dille, kalple ve amelle yapılanı olmak üzere üç kısmının olduğunu İbn Cüzeyy şöyle açıklar. Şükürün lisanla yapılanı nimet verenin övmek ve nimeti hatırlamaktır. Azalarla yapılan şükür ise, Allah'ın emirlerine itaat etmek ve yasakladıklarından kaçınmaktır. Şükürün kalp ile yapılan kısmı ise nimetin değerini anlamak, onun sırf Allah'tan (c.c.) olduğunu ve kulun onda istahkakı olmayıp Allah'ın lütfetmesiyle olduğunu bilmekle olur. İbn Cüzeyy şükredilmesi gerekli nimetlerin sayısız olduğunu belirttiikten sonra onların afiyet ve mal gibi dünyevî nimetler, ilim ve takva gibi dini

¹²⁷ Kurtubî, I, 134.

¹²⁸ Zemahşerî, I, 13.

¹²⁹ Tabersî, I, 94.

¹³⁰ İbn Cüzeyy el-Kelbî; Muhammed b. Ahmed, et-Teshîl fî Ulûmi't-Te'vîl, Dâr Kitâbi'l-Arabî, 1983, I, 8

nimetler ve az bir ömürdeki az bir amele karşılık çok sevapla karşılık verilmesi gibi uhrevî nimetler olmak üzere başlıca üç kısımda toplandığını söyler.¹³¹

Şirbînî'ye (öl. 977/1577) göre hamd “gerek kendisine, gerek başkasına ulaşan nimetler sebebiyle isteğe bağlı güzellikleri tazim ve tebci maksadıyla övmektir...”,¹³² İsteğe bağlı kelimesi onu medihten ayırır. Hamdin hakikatı, celil sıfatları, cemil fiilleri zikrederek hamedileni övmektir.¹³³

Merağî, hamdin kelime anlamının “hamedene veya başkasına ulaşan, failin isteğiyle meydana gelmiş güzel bir fiili medhetme,, olduğunu söyler.¹³⁴

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ cümlesi Taberî'ye (öl. 310 / 923)göre şu manları muhtevidir. “Şükür, Allah'ın kullarına vermiş olduğu, sayısını kendisinden başkasının bilemeyeceği ve sayısı bilinemeyecek kadar çok nimetler sebebiyle Allah'a mahsustur. Allah'tan başka kendilerine tapılanların ve Allah'ın yaratmış olduğu varlıkların şükredilmeye hakları yoktur. Kendisine itaat etmeleri için varlıkları istifâdeye uygun hale getirmiş, emirlerini yerine getirmeleri için mükelleflerin azalarını güçlendirmiştir. Zira Allah hak etmedikleri halde dünyada kullarına geniş nimetler ihsan etmiş, onlara güzel yaşayış vermiştir. Bununla birlikte kullarına ebedî saadet yurdunda, ebedi nimetler içinde, ebedi olarak kalmayı kazandıracak sebepleri öğretmiş ve onları buna davet etmiştir. Bütün bu nimetlerden dolayı başta da sonda da hamd Allah'a mahsustur.¹³⁵

¹³¹ İbn Cüzeyy, I, 8-9

¹³² eş-Şirbînî, I, 7; eş-Şevkânî, I, 19; Tabâtabâî, I, 19; Said Havva, I, 41; Vehbe Zuhaylî; et-Tefsîru'l-Münîrî'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec, Daru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. baskı, 1991, I, 56.

¹³³ Kuşeyrî, I, 45.

¹³⁴ Merâğî; Ahmed Mustafa, Tefsîru'l-Merâğî, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. I, 29.

¹³⁵ Taberî, I, 89; İbn Kesîr, I, 21; eş-Şevkânî, I, 19.

Ayrıca Taberî, (öl. 310 / 923) Allahu Teala'nın ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ sözüyle kendisini övmesinin, zımnen kullarına kendisini bu şekilde övmelerini emretme anlamına geldiğini söylemektedir.¹³⁶

Fahreddin Razî (öl. 606/1209) Mefatîhu'l-Gayb adlı eserine kullarına olan in'amı ve ihsanı sebebiyle Allahu Teala'nın (c.c.) hamde ve şükre layık oluşunu şöyle izah eder.“Şüphesiz var olmak, yok olmaktan hayırlıdır. Bunun delili hiç bir canlı varlığın kendi yokluğunu istememesidir. Şayet var olmak yok olmaktan hayırlı olmasaydı bu böyle olmazdı. Allah'tan (c.c.) başka her şeyin var olması, Allah'ın (c.c.) onu yaratması ve ona lütuf ve ihsanda bulunmuş olmasıyla olur. Ruhlar, bedenler, ulvî ve süflî alemdeki bütün mevcudat üstünde Allah'ın (c.c.) ni'meti, rahmeti ve ihsanı vardır. Ni'met, rahmet ve ihsan ise hamdi ve şükürü gerektirir. O halde kulun ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ sözünden maksadı, sadece kendisine ulaşan ni'metlere hamdetmek olmayıp, aksine Allah'tan (c.c.) gelen bütün nimetlere karşı Allah'a (c.c.) şükretmektir. Kul bu sözüyle “yarattığı ve sonsuza kadar yaratacağı bütün varlıklara vereceği ni'metinden dolayı Allah'a hamdolsun,, demektedir. Yine kul bu sözüyle “Bu ni'metlerin hepsinin Senin hakkın ve mülkün olduğuna, bunlarda hiç kimsenin Sana bir ortaklığı ve hak iddiası olmadığına şahadet ederim,, demiş olmaktadır.¹³⁷

Fahreddin Razi (öl. 606 / 1209) burada ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ sözünde şöyle bir inceliğin bulunduğu dikkatlerimizi çeker. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ cümlesi Cenab-ı Hakk'ın, hamdedenlerin O'na hamedetmesinden ve şükredenlerin O'na şükretmesinden önce de hamde layık olduğunu gösterir. Bu sebeple insanlar, Allah'a ister hamdetsinler ister etmesinler, ister

¹³⁶ Taberî, I, 91; İbn Atıyye, I, 64.

¹³⁷ Râzî, I, 223.

şükretsiner ister etmesiner, Cenab-ı Hakk kendi kadim hamdi ve kelamı ile ezelden ebede kadar mahmud (hamdedilmiş)tir.¹³⁸

Bediüzzaman (öl. 1960) ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ cümlesinin beyan ve nahiv ilminin kurallarına uygun en kısa manasının şöyle olduğunu belirtir. «Ne kadar hamd ve medih varsa, kimden gelse, kime karşı da olsa, ezelden ebede kadar hasdır ve layıktır O Zat-ı Vacibü'l-Vücut'a ki ALLAH denilir.» İşte «Ne kadar hamd varsa», el-i istiğrak (umumiyet ifade eden harf-i tarif)ten çıkıyor. «Her kimden gelse» kaydı ise, “hamd,, masdar olup, faili terk edildiğinden, böyle makamda umumiyeti ifade eder. Hem mef'ûlün terkinde, yine hitab makamında külliyyet ve umumiyeti ifade ettiği için «Her kime karşı olsa» kaydını ifade ediyor. «Ezelden ebede kadar» kaydı ise, fiil cümlesi yerine isim cümlesinin tercih edilmesi sebat ve devama delalet ettiği için, o manayı ifade ediyor. «Has ve müstehak» manasını ﴿لِلَّهِ﴾ daki lam-ı cer ifade ediyor. Çünkü o lam, istihkak ve ihtisas içindir. «Zat-ı Vacibü'l-Vücut» kaydı ise, vücut-u vücut, Uluhiyyetin ayrılmaz bir ünvanı olduğundan, Lafzullah diğer isim ve sıfatları içine alması ve İsmi Azam olması itibariyle Vacibü'l-Vücut'a delalet ediyor.¹³⁹

Cenab-ı Hakk hamdin kendi nefsine ait olduğunu beyan ettikten sonra kendisinin alemlerin Rabbi olduğunu söyleyerek hamdin sadece kendisine ait olmasının sebebini her şeyi kucaklayan bu sıfatına bağlamıştır.

Fahreddin Razi (öl. 606/1209) Rabb sıfatının önemini şöyle tarif eder: “Bir kimse bir zatı, bir tek sıfatı ile tanırsa, o sıfatların en güzelini ve en mükemmelini söylemeye gayret eder. Bu Allah'ın (c.c.) alemlerin Rabbi oluşunun, O'nun en mükemmel sıfatı olduğuna delalet eder. Bu böyledir. Çünkü derecelerin en mükemmeli tam ve tamın da üstünde olmaktır. Öyleyse bizim Allah dememiz, O'nun zatı gereği, zatında ve zatı ile Vacibü'l-Vücut olduğunu göstermektedir ki, işte bu tam olmadır. Rabbi'l-alemîn sözünün manası ise O'nun dışındaki her varlığın, Allah'ın (c.c.) terbiyesinden,

¹³⁸ Razi, I, 219.

ihsanından ve cömertliğinden neş'et ettiği ki, bu da “tam,,ın da üstünde olmak ibaresiyle kastedilen şeydir.¹⁴⁰

Gerçekten Fahreddin Razi'nin (öl. 606 / 1209) bu tesbiti enteresandır. Kur'an'da ulûhiyeti ta'rif için Allah Lafza-i Celali'nden sonra (2697), en çok (960) kullanılan sıfat Rabb sıfatıdır.¹⁴¹

Rabb; kulların işlerinin tedbiri ve onların terbiyesi yönünden fi'lî sıfat, kullarının sahibi ve efendisi olması yönünden zatî sıfattır.¹⁴²

Nesefî, (öl. 710 / 1310) Vasıtî'nin “Rabb,, kelimesini “yoktan var eden, gıda ile besleyen, sonunda mağfiret edendir ve bu Allahu Teala'nın İsm-i Azamı'dır,, diye açıkladığını nakleder.¹⁴³

Cenab-ı Hakk'ın her şeyi kuşatan Rububiyeti ve terbiyesi karşısında Ebussuud (öl. 982 / 1574) şöyle der: “Allah'ın mahlukatının fertlerinden her bir ferdine, varlığın bütün anlarının her bir anındaki her şeyi kuşatan terbiyesinin eserleri sayılamayacak kadar çoktur. Sübhanallah! Gözlerin bakışlarıyla göremedikleri, akılların düşünceleriyle kavrayamadıkları şe'ni benzersiz, ihsanı sonsuz Allah'ın (c.c.) saltanatı ne yücedir. Bizler O'nun ma'rifetinde hayrete düştük, şükürünü eda edecek ameller yapmada yetersiz kaldık. Allahım, Senden bizi ma'rifetinin yollarına hidayet etmeni, n'metlerinin şükürünü eda etmede bize yardım etmeni istiyoruz. Ey kendisinden başka ilah olmayan

¹³⁹ Bediüzzaman, Mektûbat, Sözlere Yayinevi, İstanbul, 1979, s. 367.

¹⁴⁰ Râzî, I, 232

¹⁴¹ YILDIRIM Suat; Fatiha ve En'am Surelerinin Tefsiri, Işık Yayınları, 1993, s. 33

¹⁴² Kurtubî, I, 137.

¹⁴³ Nesefî, I, 6.

Allah'ım. Biz Senin kemal sıfatlarını saymakla bitiremeyiz. Sana tevbe ediyor ve Senden mağfîret diliyoruz.¹⁴⁴

Taberî (öl. 310 /923) “âlem,, kelimesini açıklarken onun bütün varlık sınıflarının ismi olduğunu söyleyerek, onlardan her bir sınıfın bir âlem, her bir sınıfın bir zamandaki kısmının da bir âlem olduğunu kaydeder. Mesela insanlık bir âlemdir. Her bir zamanın insanları o zamanın âlemidir. Cinler de bir âlemdir. Bütün diğer mahlukat cinsleri de böyledir. Onların her bir cinsi kendi zamanının âlemidir. Bu sebeple âlem çoğul olarak kullanılmıştır.¹⁴⁵

Rağîb el-İsfehânî (öl. 502/1108) “âlem,, kelimesini “ihtiva ettiği cevherler ve arazlarla birlikte felekin ismidir,, diye açıklar. Lügatta âlem kendisiyle bilinen şeyin ismidir. Nasıl ki kendisiyle kalıp verilen şeye طَائِع ve mühürlenene şeye خَاتَم denilir, Âlem de yaratıcısına delalet eden bir âlettir.¹⁴⁶

Tabersî, (öl. 548 /1153) “âlemîn,, kelimesinin insanlar arasında bütün mahlukat anlamında kullanıldığını, buna da:

﴿قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

“Firavun şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir? (Musa cevap verdi) Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir., (eş-Şuara, 26/23-24) ayetinin delalet ettiğini söyler.¹⁴⁷

Ayrıca Tabersî, (öl. 548/1153) devamla âlemîn'den maksadın;

¹⁴⁴ Ebussuud, I, 14-15.

¹⁴⁵ Taberî, I, 92.

¹⁴⁶ Râğîb el-İsfehânî, s. 344.

¹⁴⁷ Tabersî, I, 95.

﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾

“Âlemlere uyarıcı olsun diy e kulu Muhammed'e Furkan'ı indiren Allah, yüceler yücesidir., (Furkan, 25/1) ayet-i kerimesine göre insanlar ve cinler,

﴿آتَانُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ﴾

“... insanlar içinden erkeklere mi yanaşıyorsunuz., (Şuara, 26/165) ayet-i kerimesine göre de sadece insanlar olduğu görüşlerini nakletmektedir.¹⁴⁸

İbnü'l-Cevzî, (öl. 541/1147) âlemler deyimiyle ilgili olarak şu özet bilgiyi vermektedir.

“Müfessirler, âlemler deyiminden şu beş manayı anlamışlardır;

- 1-bütün varlıklar,
- 2-yeryüzündeki tüm canlılar,
- 3-insanlar ve cinler,
- 4-insanlar cinler ve melekler,
- 5-sadece melekler.,¹⁴⁹

Merağî ise terbiye manasının tecelli ettiği varlıklar için âlem kelimesinin kullanılabileceğini, mesela insanlar âlemi, hayvanlar âlemi, bitkiler âlemi denildiğini, ama taşlar âlemi veya toprak âlemi denilmediğini söyler.¹⁵⁰

Elmalılı ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ 'i açıklarken şu noktaya dikkat çeker. Rabbu'l-âlemin'i “Bütün âlemlerin ve parçalarından her birinin yegane Rabbi,, diye açıklamak kısa ve öz anlatımı uzatmaktır. “Âlemlerin Rabbi,, demek ise bu sakıncalarla birlikte aslına da uygun olmaz. Çünkü Kur'an “Rabbi'l-avâlim,, demiyor da “Rabbi'l-âlemin,, diyor ve bununla özellikle akıl

¹⁴⁸ A. y.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, I, 12.

¹⁵⁰ el-Merâğî, I, 30.

sahibi varlıkları üstün tutarak dikkatlerini çekiyor. Çünkü âlemin gibi sağlam çoğullar, akıllı varlıklara ait olduğundan dolayı bunun meali “bütün âlemlerin ve bütün parçalarının ve özellikle hepsinden üstün olan akıllı varlık âlemlerinin yegane Rabbi,, demektir.¹⁵¹

Seyyid Kutub Rabbi'l-âlemin kavramı ile İslam düşünce sisteminin temelinin oluşturulduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam eder. “Gerçekten, “mutlak ve sınırsız Rabb”lık kavramı İslam inancının temel ilkelerinden biridir. Rabb, mâlik ve tasarruf sahibi demektir. Sözlük anlamı ile, efendi, eğitmeye ve geliştirmeye yetkili kimse demektir. Eğitme ve geliştirme ile ilgili bu tasarruf bütün alemleri yani bütün varlıkları içerir. Çünkü Yüce Allah evreni yarattıktan sonra onu kendi haline bırakmıyor aksine onu geliştirme, gözetme ve eğitme yoluyla tasarrufu altında tutuyor. Bu açıdan bakıldığında tüm alemler, tüm varlıklar alemlerin Rabbi olan Allah'ın (c.c.) koruması ve gözetimi altındadır.¹⁵²

Rabb kelimesinin mutlak olarak yalnızca Allah hakkında kullanılacağı, Allah'tan başka varlıklar için mukayyed olarak (izafetle) kullanılacağı hakkında müfessirler görüş birliği halindedir.¹⁵³

3.1.11. Âyetten çıkartılan Fâideler ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Taberî'nin (öl. 310 / 923) ifadesiyle hamd; Yaratıcı dışında hiç bir varlığa yöneltilmeyecek bir şükürdür. Hamd, nimetleri sınırsız v esonsuz olan kudrete yapılır ki, o da Allah'tır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Elmalılı, I, 76.

¹⁵² Seyyid Kutub, fî Zilâli'l-Kur'ân, Dâru's-Şûruk, 1980, I, 22.

¹⁵³ Zemahşerî, I, 14; İbn Atıyye, I, 66; Tabersî, I, 95; İbnü'l-Cevzî, I, 11; Kurtubî, I, 136; Neseî, I, 6; İbn Kesîr, I, 22; Ebussuud, I, 13; eş-Şevkânî, I, 21; Kasımî, I, 7.

¹⁵⁴ Taberî, I, 89.

Şirbinî (öl. 977 h.) es-Sıracü'l-Münîr adlı eserinde bu surenin başlangıcının Allah'a (c.c.) hamdetmeyi, O'na şükretmeyi içine aldığı, sonunda ise Allah'a (c.c.) imandan yüz çeviren ve emirlerine itaat etmeyenlerin zemmedildiğini hatırlatarak, bunun her türlü saadet ve hayrın kaynağının Allah'a (c.c.) yönelmek, her türlü bela ve musibetlerin başının Allah'tan (c.c.) yüz çevirmek ve O'na ibadetten uzak kalmaktan olduğuna delalet ettiğini söyler.¹⁵⁵¹⁵⁶

3.2.İkinci Nass ﴿الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ﴾

3.2.1.Kelimelerin İzâhı ﴿الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ﴾

﴿الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ﴾ Taberî'ye (öl. 310 / 923) göre Rahmân فعلان vezninde, Rahîm فعيل vezninde رَحِمَ den müştak iki isimdir. Rahmân ve Rahîm rahmetten müştak iki isim olduğuna göre birbirini te'yid eden iki kelimenin niçin tekrar edildiği şeklinde akla gelebilecek bir soruya bu iki kelimenin diğerinin anlamını içine almayan birer manası vardır diyerek cevap verir. Arap diline göre Rahmân isminin Rahîm isminden anlamca fazlalık ifade ettiğinde görüş ayrılığı yoktur. Taberî seleften gelen haberleri naklettikten sonra Allah'ın (C.C.) bütün mahlukatına karşı umûmi rahmeti sebebiyle Rahmân ismiyle, mahlukatının bir kısmına hususi merhameti sebebiyle Rahîm ismiyle adlandırıldığını nakleder.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Şirbinî, I, 12-13.

¹⁵⁶ Taberî, I, 84; İbn Kesîr, I, 19

Zeccâc (öl. 311/923) Meâni'l-Kur'ân adlı eserinde Ebû Ubeyde'nin bu iki kelimenin rahmet sahibi anlamına Allah'ın (c.c.) iki sıfatı görüşünde olduğunu nakleder.¹⁵⁷

Kuşeyrî'ye (öl. 465 / 1072) göre Rahmân ve Rahîm rahmetten müştak iki isimdir. Rahmet sıfat-ı ezeliye olup nimet verme isteğidir. Bu iki isim mübalağa için olup, tahkik ehline göre birinin diğerine üstünlüğü yoktur.¹⁵⁸

Kuşeyrî ayrıca Rahmân ve Rahîm'i ayıranlara göre Rahmân'ın umumi manalı özel isim, Rahîm'in hususî manalı genel isim olduğunu kaydeder.¹⁵⁹

Râğib İsfehânî (öl. 502 / 1108) bu iki ismin iştikakı hakkında şöyle der. "Rahmet, merhamet edilene ihsanı gerektiren acımadır. Bazen mücerred acıma, bazen acımadan doğan mücerred ihsan anlamına kullanılır. Allah hakkında kullanıldığı vakit mücerred ihsan anlaşılır. Buna göre rahmet Allah'a (c.c.) nisbet edildiğinde in'âm ve lütuf, insana nisbet edildiğinde rikkat ve taattuf (şefkat gösterme) anlamlarına gelir. Hz. Pegamber'in (s.a.v.) Rabbinden haber vererek anlattığı Allah (c.c.) "Rahim"'i yarattığı vakit ona: "-Ben Rahmân'ım sen rahim'sin. İsmi benim ismimden verdim. Kim seninle ilgisini devam ettirirse Ben de onunla ilgimi devam ettiririm. Kim seninle olan ilgisini keserse Ben de onunla olan ilgimi keserim,, sözünde olduğu gibi rahmet; hem rikkat hem ihsan anlamını içerir. Rahmân ve Rahîm رَحْمَانٌ ve رَحِيمٌ gibidir. Rahmân mutlak olarak yalnız Allah (c.c.) hakkında kullanılır. Çünkü rahmeti her şeyi kuşatan Allah'tan (c.c.) başkası olmadığı için manası doğru olmaz. Rahîm ise rahmeti bol anlamına Allah'tan (c.c.) başkaları için de kullanılabilir. Allahu Teâlâ kendi zatı için:

¹⁵⁷ Zeccâc, I, 43

¹⁵⁸ Kuşeyrî, I, 47; Şevkânî, I, 18

¹⁵⁹ Kuşeyrî, I, 47.

﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

“Şüphesiz ki Allah (c.c.) çokça bağışlayan, çokça esirgeyendir., (Bakara 173)

buyurmuş, Rasûlullah (s.a.v.) hakkında da :

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

“Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir. merhametlidir. (Tevbe, 9 / 128) buyurarak rahîmi hem kendi sıfatı, hem de Rasûlullah'ın (s.a.v.) sıfatı olarak kullanmıştır.

Allahu Teâlâ (c.c.) için dünyanın Rahmânı, ahiretin Rahîmi de denilmiştir. Bu O'nun ihsanının dünyada hem müminleri hem kafirleri içine alması, ahirette ise sadece müminlere has olması sebebiyledir.

﴿وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ﴾

“. rahmetim ise her şeyi kuşatır....”, (A'raf, 7 / 156) ayetinde bu manaya tenbih vardır.¹⁶⁰

Beğavî (öl. 516 / 1122) İbn Abbas'ın “Rahmân ve Rahîm biri diğerinden daha ince iki isimdir., dediğini nakleder. Bu iki isim hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir kısım ikisi nedmân ve nedîm gibi bir manaya gelir ve manası rahmet sahibidir, biri diğerinden sonra isteklilerin kalbini doyurmak için zikredilmiştir görüşündedir. Müberred “o in'amdan sonra in'am, ikramdan sonra ikramdır., demiştir. Diğer bir kısım ise ikisinin farklı anlamı olduğunu kabul ederek rahmânın umûm manası, rahîmin husus manası vardır görüşündedir. Rahmân dünyada Rezzâk manasınadır ve bu

¹⁶⁰ Râğîb, s. 191,192.

bütün mahlukatı içine alır. Rahîm ahirette afiyet . veren ve afveden manasınadır ve sadece mü'minleri içine alır. ¹⁶¹

Zemahşerî (öl. 538 / 1144) kelimenin yapısındaki harf fazlalığı anlamda fazlalık içindir kaidesini hatırlatarak Rahmân'daki mananın ziyadeliğine dikkat çeker. ¹⁶²

İbn Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre Rahmân rahmetten mübalağa sıfatıdır. Manası rahmeti sonsuz anlamınadır. Bu insanlar için kullanılması doğru olmayan Allah'ın (c.c.) sıfatıdır. Rahîm'den daha belîğdir. Rahîm rahmeti çok olan, Rahmân rahmeti son derece çok olan anlamına gelir. İbn Atıyye bir kısım alimin Rahmân ve Rahîm'i aynı fiilden türemiş aynı anlama gelen birer isim kabul ettiklerini belirtir. ¹⁶³

İbnü'l-Cevzî (öl. 597 / 1201) cumhura göre Rahmân'ın rahmetten türemiş, mübalağa üzere mebni, benzeri olmayan rahmet sahibi anlamına bir isim olduğunu nakleder. Rahîm ise mü'minlere hastır. ¹⁶⁴

Fahreddin Râzî (öl. 606 / 1209) Rahmân ve Rahîm kelimeleri hakkında şöyle demektedir. Rahmân kullardan bir benzerinin çıkması mümkün olmayan nimetler veren; Rahîm ise kullardan bir benzerinin çıkması düşünülebilen şeylerle nimet veren demektir. ¹⁶⁵

¹⁶¹ Bağavî, I, 38; Hâzin, I, 16; Suyûtî, I, 31-32.

¹⁶² Zemahşerî, I, 13.

¹⁶³ İbn Atıyye; I, 58.

¹⁶⁴ İbn Cevzî, , I, 9.

¹⁶⁵ Fahrüddin er-Râzî; I, 233.

Bikâî'ye (öl. 885 / 1480) göre Rahman Allah'ın (c.c.) rubûbiyeti yönünden her şeyi kuşatan rahmeti; Rahîm ilahlığı yönünden razı olduğu şeylere has rahmeti anlamına gelmektedir.¹⁶⁶

İbn Cüzey'e (öl. 741/1340) göre Rahmân ve Rahîm ihsan anlamına gelen iki sıfattır.¹⁶⁷

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu konuda şöyle demektedir. Görüyoruz ki Rahmân ve Rahîm ikisi de rahmet masdarından mübalağa (pek çokluk) ifade eden birer sıfat olmakla birlikte aralarında önemli farklar vardır. Bu farkları göstermek için müfessirler epeyce açıklamalarda bulunmuşlardır. Biz şu kadarıyla yetineceğiz. Yüce Allah'ın (c.c.) Rahmân oluşu ezele (başlangıcı olmayışa), Rahîm oluşu lâ yezâle (ölümsüzlüğe) göredir. Bundan dolayı yaratıklar Yüce Allah'ın (c.c.) Rahmân olmasıyla başlangıçtaki rahmetinden, Rahîm olmasıyla da sonuçta meydana gelecek merhametinden doğan nimetler içinde büyürler ve ondan faydalanırlar. Bu noktaya işaret etmek için dünyanın Rahmân'ı ahiretin Rahîm'i denilmiştir. Aslında Yüce Allah (c.c.) dünyanın da ahiretin de hem Rahmân'ı hem de Rahîm'idir. Ve bu tabir de eski alimlerden nakledilmiştir. Fakat her ikisinde öncelik itibariyle Rahmân, sonralık itibariyle Rahîm olduğuna işaret etmek için dünya Rahman'ı ve ahiret Rahîm'i denilmiştir ki "hem mü'minlerin hem kafirlerin Rahmân'ı, fakat yalnız mü'minlerin Rahîm'i ,, denilmesi de bundan ileri gelmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bikâî, I, 24.

¹⁶⁷ İbn Cüzeyî, 8.

¹⁶⁸ Elmalılı, I, 51.

Rahmân kelimesinin Arapça olmadığına dair bir iddia ortaya atılmıştır.¹⁶⁹ İddia sahipleri buna delil olarak ; “Onlara: Rahmân'a secde edin! denildiği zaman : -Rahmân da neymiş! Bize emrettiğn şeye secde eder miyiz hiç! derler ve bu onların nefretini arttırır.,, (Furkan, 25 / 60) ayetini ve Hudeybiye musalahası sırasında Nebi (s.a.v.)'in katibine Bismillahirrahmânirrahîm yaz deyince müşriklerin temsilcisi Sühey'l'in “er-Rahmân da nedir! Vallahi er-Rahmân'ı tanımıyorum.,,¹⁷⁰ sözünü ileri sürerler. Taberî (öl. 310 / 923) bu fikri ileri süren birisi hakkında şu ifadeleri kullanır. “Onlara, er-Rahmân'a secde edin! denildiği zaman , er-Rahmân da nedir?.....,, (Furkân, 25/60) ayetine dayanarak, bir ahmak, Arapların “er-Rahmân,,’ı bilmediklerini ve bunun dillerinde bulunmadığını iddia etti. Ona göre şirk ehli doğruluğunu bildiği şeyi inkar edemezmiş sanki. Bunu diyen sanki Allah'ın kitabındaki “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler oğullarını tanıdıkları gibi O'nu (Hz. Muhammed'i) tanır.,, ayetini okumamıştır: Halbuki onlar bununla birlikte O'nu yalanlıyorlar ve dinini inkar ediyorlardı.¹⁷¹

3.2.2.Kırâat ﴿الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ﴾

Ebû Hayyan (öl. 745/1344) cumhûrun ﴿الرَّحْمٰنِ﴾ ve ﴿الرَّحِیْمِ﴾ kesre olarak okuduğunu nakletmektedir.¹⁷²

¹⁶⁹ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. "er-Rahmân Vafsinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanılışı" Doç. Dr. Suat YILDIRIM, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 4. sayı, s. 21-40.

¹⁷⁰ el-Buhârî, Şurût, 15.

¹⁷¹ Taberî,I, 86; İbn Atyye; I, 59.

¹⁷² Ebû Hayyân,I, 19.

Ebu'l-Âliye, İbn Sümeýfa', İsâ b. Amr fetha ile, Ebû Rezzîn el-Ukaylî, Rabî' b. Haysem, Ebû İmrân el-Cevnî zamme ile okumuşlardır.¹⁷³

3.2.3.İ'râb ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

el-Hemedânî (öl. 643 / 1245) i'râbu'l-Kur'âna dair el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd adlı eserinde Rahmân ve Rahîm'in birbiri ardınca iki sıfat olduğunu söyler.¹⁷⁴

Ebû Hayyân'a (öl. 745 / 1344) göre ise Rahmân ve Rahîm Rabbi'l-Âlemîn ile birlikte medih sıfatıdır.¹⁷⁵

Bu iki sıfatın medih olarak ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ mansub veya gizli هو zamirinin haberi olarak ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ merfû olması câizdir. Birinin merfû diğeri için mansub ﴿الرَّحْمَنُ﴾ olarak ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ olması da câizdir. Birinci sıfatın mecrûr ikinci sıfatın mansub veya merfû ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ olması da câizdir.¹⁷⁶

3.2.4.Belâgat ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

Bu âyet-i kerîme müfessirler tarafından belâğî yönden ele alınmamıştır.

3.2.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

¹⁷³ İbn Cevzîl, 12; Ebû Hayyân, I, 19.

¹⁷⁴ el-Hemedânî, I, 165; İbn Cuzeyy, I, 9.

¹⁷⁵ Ebû Hayyân, I, 19

¹⁷⁶ en-Nahhâs; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, İ'râbu'l-Kur'ân, I, 172; el-Hemedânî, 165.

Besmelede zikredilen ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ sıfatlarının Fatiha'da tekrar edilmesi hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Besmeleyi Fatiha Suresinden bir ayet kabul etmeyen âlimlerden biri olan Taberî bu ayet-i kerimenin tefsirini yaparken şöyle der: ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ ayetinin açıklaması Bismelenin içinde geçti. Bu sebeple burada onu tekrar etmekte fayda görmüyorum. Burada onun tekrar edilmesini açıklamaya ihtiyaç duymuyoruz. Eğer biz Besmeleyi Fatiha Suresinden bir ayet olarak kabul etseydik bize şöyle bir soru sorulurdu. “Besmelede Allah (c.c.) Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla vasfedildiği halde burada bunlar niçin aynı yerde beraber tekrar edilmiştir?.. Bilakis burada bunun tekrar edilmesi Bismelenin Fatiha Suresinden bir ayet olduğunu iddia eden kimsenin görüşünün hatalı olduğuna dair bize delil olur. Eğer Besmele Fatiha suresinden bir ayet olsaydı bu durumda arada fasıla olmaksızın aynı lafız ve aynı mana ile bir ayet iki kere tekrar edilmiş olurdu. Halbuki Allah'ın (c.c.) kitabında aralarında manası onların manasından farklı bir fasıla olmaksızın peşpeşe tekrar edilen iki ayet yoktur. Aksi takdirde bir ayet bir surede aynen tekrar edilmiş olurdu. Eğer denilirse ki ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ bu iki ayeti birbirinden ayırır, müfessirlerden bir grup bu görüşü kabul etmemişlerdir. Onlara göre bu manası mukaddem kendisi muahhar olanlardandır ve cümlenin takdiri الحمد لله dir. Bunun bir misali Allahu Taâla'nın şu ayetidir.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قِيمًا﴾

Bunun manası الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب قِيمًا ولم يجعل له عوجًا dir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ Taberî, Câmiu'l-Beyân, I, 93-94

Kirmânî (öl. 505 / 1110) bu konuda şöyle der. Besmeleyi Fatıha suresinden bir ayet kabul edenlere göre ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ ayet-i kerimesinin tekrarı hakkında iki görüş vardır. Ali b. İsa'ya göre te'kid için tekrar edilmiştir. Ebu'l-Kasım b. Hubeyb ise mana “ وَجَبَ الْحَمْدُ لِلَّهِ لِأَنَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ”, “Allah'a (c.c.) hamd vaciptir. Çünkü O Rahmânü'r-Rahîmdir „ olduğu için tekrar edilmiştir görüşündedir.

Kirmânî bu konudaki kendi görüşünü şöyle açıklar. O rahmetin muhtaç olana in'am olduğunu açıklamak için tekrar edilmiştir. Birinci ayette ni'met veren zikredilmiş, ni'met verilen zikredilmemiştir. Bütün insanlara ni'met verip onları rızıklandığı, hesap gününde sadece mü'minlere ni'met verip onları mağfiret edeceğini açıklamak için tekrar edilmiştir.

Zayıf bir görüşe göre Allah (c.c.) din gününün sahibi olduğunu ve orada mükafat ve cezanın verileceğini açıklamadan önce mü'minin kalbini teskin etmek, rahmetin gâlip olduğu için ümitsiz olmamasını anlatmak, her ne kadar hesap günü büyük ve zor bir gün olsa da onun zorluğunun ve şiddetinin kafirlere olduğunu, mü'minlerin ise Rahmân ve Rahîm sıfatlarının arasında emin olanlardan olduğunu beyan etmek için ﴿مَالِكِ يَوْمِ﴾

﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ ayetinin önüne ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ getirilmiştir.¹⁷⁸

3.2.6.Nâsîh ve Mensûh ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtıha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Kirmânî, 111-112

¹⁷⁹ İbn Hazm, s. 10; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihu'l-Kur'ân, s. 123.

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevi't-Temyîz adlı eserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir.¹⁸⁰

3.2.7. Sebeb-i Nüzûl ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

3.2.8. Münâsebet ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾

Bu âyet-i kerimeyle bütün ni'metlerin esası sayılan dört büyük ni'metten ikincisi olan dünya hayatında bekâya işaret vardır. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ âyet-i kerimesiyle birinci ni'met olan ilk yaratılışa işaret edildikten sonra ﴿الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾ âyet-i kerimesiyle Allah'ın (c.c.) her türlü ni'metleri in'âm ederek, dünya hayatının devamını sağladığına işaret edilmiştir.¹⁸¹

Bikâî (öl. 885 / 1480) burada bir başka noktaya dikkatlerimizi çekerek şöyle der. “Rubûbiyet ve din gününe malik olmak için Rahmân ve Rahîm sıfatlarının gerekli olduğunu ve rahmetin gazabı geçtiğini tenbih için bu iki sıfat tekrar edilmiştir.”¹⁸²

¹⁸⁰ Fîrûzâbâdî, I, 129.

¹⁸¹ Bikâî, I, 45.

¹⁸² Bikâî, I, 26.

3.2.9. İcmâlî Ma'nâ ﴿الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ﴾

Şâni yüce Rabbimiz bütün mahlukatının dünya ve ahirette Rahmânı, sadece mü'minlerin dünya ve ahirette Rahîmidir.¹⁸³

3.2.10. Tahlîlî Tefsîr ﴿الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ﴾

Taberî (öl. 310/923) Allah'ın (c.c.) bütün mahlukatına karşı hem dünyada hem ahirette Rahmân, fakat sadece mü'min kullarına karşı hem dünyada hem de ahirette Rahim olduğunu şöyle izah eder.

Allah (c.c.) bütün mahlukatına karşı olan rahmeti sebebiyle Rahmân, mahlukatının bir kısmına karşı olan rahmetiyle de Rahîm olarak isimlendirilmiştir. Allah (c.c.) bütün mahlukatının hem dünyada hem de ahirette Rahmânı, sadece mü'minlerin hem dünyada hem de ahirette Rahîmidir.

Allah (c.c.) dünyada rahmetinin bütün mahlukatı kuşatması sebebiyle onların Rahmânı olmuştur. “Allah'ın (c.c.) nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.., (İbrahim, 14 / 34; Nahl, 16 / 18) ayetlerinde beyan edildiği üzere hiç bir kimse Allah'ın (c.c.) kullarına vermiş olduğu nimetleri sayamaz.

Allahu Teâlâ (c.c.) ahirette de bütün kullarının Rahmân'ıdır. Orada da adalet ve hükmünü gerçekleştirme hususunda rahmeti bütün kullarını kuşatır ve onların Rahmânı olur. “Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.., (Bakara, 2/281) ve “Şüphe

¹⁸³ Taberî, I, 85

yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (kulun yaptığı iş eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükafat verir., (Nisa, 4 / 40) ayetlerinde beyan edildiği üzere ahirette yine bütün kullarına rahmetiyle muamele edeceği için orada da kullarının Rahmânı olur.

Allah'ın (c.c.) mü'minlere Rahîm oluşuna gelince “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah (c.c.) mü'minlere karşı çok merhametlidir., (Ahzab, 33/43) ayetinde belirtildiği gibi Allah dünyada iman nimetiyle mü'minlere lütufta bulunmuş, kafirler gibi ayaklarını kaydırmamıştır. Ahirette de sadece mü'minler için hazırladığı nimetler ve hayallere dahi gelmeyen ikramları sebebiyle onların Rahîm'i olmuş olur.¹⁸⁴

Fahreddin Râzî (öl. 606 / 1209) bu ayet-i kerimenin tefsirinde şöyle der. Allah Teâlâ Rahmân'dır. Çünkü O kulun takat getiremeyeceği şeyleri yaratır. O, Rahîm'dir, çünkü O, kulun benzerine güç yetiremeyeceği şeyi yapar. Bu sebeple Cenab-ı Hakk sanki şöyle demiştir: Ben Rahmân'ım; çünkü sen bana atılmış bir meni teslim ettin, ben de onu sana güzel bir biçimde teslim ediyorum. Nitekim Allah Teala “O, sizi şekillendirdi ve şekillerinizi ne de güzel yaptı., (Gâfir, 40/64) buyurmuştur. Ben Rahîm'im, çünkü sen bana eksik taat getirdin, Ben de sana halis bir cennet verdim.¹⁸⁵

Mevdûdî Rahmân ve Rahîm sıfatlarını tefsir ederken şöyle der: Rahmân kelimesi mübalağa sigasıyla rahmet ve merhamet anlamlarını ihtiva etmesine rağmen, bu ifade bile Allah'ın (c.c.) sınırsız sıfatlarını ifade etmekte yetersiz kalır. Bu nedenle bu yetersizliği kapatmak için aynı kökten türeyen bir kelime olan Rahîm kelimesi kullanılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Taberî, I, 84-85

¹⁸⁵ Fahrüddin er-Râzî, I, 235

¹⁸⁶ Mevdûdî, I, 35.

Elmalılı Hamdi Yazır Rahmân ve Rahîm'in aralarındaki farkı uzun uzadıya açıkladıktan sonra görüşünü şöyle özetler. Rahmân lügatte de Allah'a (c.c.) ait sıfatlardandır ve bir fiille bağlantısı yoktur. Ezelilik bildirir ve başlangıç noktasına bakar. Rahîm de ise bu özellik yoktur ve bir fiille bağlantısı vardır. Demek ki zevalsizlikte geçerlidir. Rahmân'ın rahmeti başlangıçta iyiliği dilemeye yönelik Allah'ın (c.c.) zâtına ait bir sıfattır. Rahîm'in rahmetinin de sonunda iyilik yapmaya yönelik bir fiilî sıfat olarak kabul edilmesi en güzel görüştür. Şu halde Rahmân ile Rahîm, rahmetin değişik birer manasını ihtiva etmekle birbirlerinden birer yön ile üstün olmuş oluyorlar. Demek ki Rahmân, Rahîm sıfatları yalnız bir pekiştirme için tekrar edilmiş değillerdir. Ve her birinin kendine mahsus özel bir manası ve bir mübâlağa yönü vardır. Bir taraftan Rahmân'ın rahmeti en üstündür. Çünkü her yaratılmışı izafe olur, diğer taraftan Rahîm'in rahmeti en üstündür. Çünkü Rahmân'dan daha fazla fiilî bir feyiz ve bereketi içine alır ve Allah'a vekaleten kullarında da bulunur. Bazı tefsirlerde de buna işaret edilerek Rahmân'ın rahmeti yüce ni'metler, Rahîm'in rahmeti ise ni'metlerin incelikleri ile ilgilidir derler. Rahmân'ın kullanılışı özel, ilgi alanı ise geneldir. Rahîm'in kullanılış alanı genel, ilgi alanı ise özeldir ve işte yüce Allah böyle katmerlenmiş bir rahmet sıfatı ile vasıflanmıştır ve bunlar, insanlardan ümitsizlik duygusunu silmek ve onun yerine sonsuz bir iyimserlik duygusunu kurmak için yeterlidir. Genel bir şekilde istenen iman ve güven duygusunun ruhu da budur. Rahmân, Rahîm olan Allah'ı (c.c.) inkar eden kafir istediği kadar ümitsiz olsun, fakat mü'minin ümitsiz olması için hiç bir sebep yoktur. "Sonuç günahlardan sakınan müttakilerin olacaktır., (Kasas, 28/83)¹⁸⁷

3.2.11. Âyetten Çıkartılan Fâideler ﴿الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ﴾

Rahmân ve Rahîm sıfatlarının Rab kelimesinden sonra getirilmiş olması bizlere şöyle bir manayı ihsâs etmektedir. Allah yarattığı mahlukata karşı daim merhametlidir ve onlara zulmetmekten münezzehtir.

¹⁸⁷ Elmalılı, I, 53-54

Bu konuda Ebû Hayyan (öl. 745 / 1344) şöyle der. ﴿رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾ ile birlikte zikredilen bu iki sıfat medih sıfatıdır. Rab sıfatından sonra gelen Rahmân ve Rahîm sıfatları hata işleyen insana Allah'a (c.c.) karşı af dileme ümidini verir.¹⁸⁸

3.3.Üçüncü Nass ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

3.3.1.Kelimelerin İzâhı ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

﴿مَالِكِ﴾ kelimesi elifli ve elifsiz olarak iki şekilde okunmuştur. Bu kıraatlara göre şu anlamlara gelir.

Kuşeyrî'ye (öl. 465 / 1072) göre مَالِك mülkün sahibidir. مَلِك ise mâlikten daha mübâlağalıdır ve Allahu Teâlâ mâliklerin melikidir, mülk O'nundur.¹⁸⁹

Râğıb İsfehânî'ye (öl. 502 / 1108) göre مَلِك emretme ve nehyetme yetkisi olanıdır. Bu kelime insanların idaresi için kullanılır. İnsanların meliki denilir fakat eşyanın meliki denilmez.¹⁹⁰

İbn Kesîr'e (öl. 773 / 1373) göre مَالِك kelimesi مَلِك kelimesinden alınmıştır. Buna misal Allahu Teâlâ'nın (c.c.) şu âyetleridir.

﴿إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ﴾

“Şüphesiz biz bütün yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara Biz vâris olacağız. Ve onlar bize döndürüleceklerdir..”(Meryem, 19/40)

¹⁸⁸ Ebû Hayyân, I, 19.

¹⁸⁹ Kuşeyrî, I, 47

¹⁹⁰ Râğıb el-İsfehânî, s. 472.

﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ﴾

“De ki: İnsanların Rabbına sığınırım. İnsanların mâlikine., (Nâs, 114/ 1-2)

مَلِكِ kelimesi ise مُلْك ten alınmıştır. Bunun misali de Allahu Teâlâ'nın (c.c.) şu âyetleridir.

﴿يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾

“O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a (c.c.) gizli kalmaz.Bugün hükümlanlık kimindir? Kahr olan tek Allah'ındır., (Mü'min, 40/16)

﴿الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَانِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا﴾

“İşte o gün, gerçek mülk (hükümlanlık) çok merhametli olan Allah'ındır. Kafirler için de pek çetin gündür o., (Furkân, 25/26)

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي

الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾

“O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. ‘Ol!’ dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümlanlık o'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır., (En'âm, 6/73)¹⁹¹

﴿يَوْمَ﴾ Yevm lügatte fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar olan vakittir.¹⁹² Süresi ne olursa olsun bir zaman dilimini anlatmak için de yevm tabiri kullanılır.¹⁹³ Burada istiâre olarak kıyâmetin başlangıcından cennet ve cehennem ehlinin varacakları yere ulaşacakları ana kadar geçen zaman için kullanılmıştır. Günün bir parçası için de yevm kelimesi kullanılır. Nitekim

¹⁹¹ İbn Kesîr, I, 24

¹⁹² Kurtubî, I, 143; Râğîb el-İsfehânî, s. 553; Ebû Hayyân, I, 21; Bursevî, I, 15; Âlûsî, I, 84.

¹⁹³ Râğîb el-İsfehânî, s. 553

﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾

“Bugün size dininizi ikmâl ettim, üzerinize ni'metimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim.....”, (Mâide, 5 / 3) ayetinde bu manada kullanılmıştır.¹⁹⁴

﴿الدِّينِ﴾ Din lügatte hesap,¹⁹⁵ ceza,¹⁹⁶ din, tâat,¹⁹⁷ âdet,¹⁹⁸ kahr¹⁹⁹ ve kazâ²⁰⁰ anlamına gelir.

3.2.2.Kırâat ﴿مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ﴾

Bu âyet-i kerimenin kıraatı ile ilgili değişik rivayetler vardır. Hatta Âlûsî (öl. 1270/1854) değişik kırâat vecihlerini naklettikten sonra bir kelime üzerinde bu kadar çok rivayet olmasını garip karşıladığını ifade etmekten kendini alamaz.²⁰¹

¹⁹⁴ Kurtubî, I, 143;

¹⁹⁵ Ebû Ubeyde, I, 23; İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, s.453-454; İbn Atıyye, I, 73; İbn Cevzî; Zâdu'l-Mesîr, I, 13; Kurtubî, I, 143; Ebû Hayyân, I, 21; İbn Kesîr, I, 24; Tabersî I, 99; eş-Şevkânî, I, 22; Âlûsî, I, 84; Elmalîlî, I, 99.

¹⁹⁶ Ebû Ubeyde, I, 23; İbn Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân, s. 453-454; Râğîb el-İsfehânî, 175; İbn Atıyye; I, 73; İbn Cevzî; Zâdu'l-Mesîr, I, 13; Kurtubî, I, 143; Ebû Hayyân, I, 21; İbn Kesîr, I, 24; Tabersî, I, 99; eş-Şevkânî, I, 22; Âlûsî, I, 84; Elmalılı, Hak Dini Kur'ân Dili, I, 99

¹⁹⁷ Râğîb el-İsfehânî, 175; İbn Atıyye, I, 72; Ebû Hayyân, I, 21; Tabersî, I, 99 ; Elmalılı, I, 99.

¹⁹⁸ İbn Atıyye , I, 72; Ebû Hayyân, I, 21; Tabers, I, 99; Elmalılı, I, 99.

¹⁹⁹ Ebû Hayyân, I, 21; Tabersî, I, 99; Elmalılı, I, 99.

²⁰⁰ Ebû Hayyân, I, 21; Elmalılı, I, 99.

²⁰¹ Âlûsî, I, 83

Kurtubî (öl. 671 / 1273) ve Süyûtî (öl. 911 / 1505), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) مَلِكْ kelimesini مَلِكْ ve مَلِكْ şeklinde okuduğuna dair Tirmizî'nin rivayeti olduğunu naklederler.²⁰²

Kıraat imamlarının bu kelimeyi okuyuşları hakkında müfessirler değişik rivayetlerde bulunmuşlardır. Büyük çoğunluk Âsım ve Kisâî'nin مَلِكْ şeklinde okuduklarını rivayet etmektedir. Bu ikisine Beğavî (öl. 516 / 1122) ve Beyzâvî (öl. 685 / 1286), Yakûb'u ilave ederken, İbnü'l-Cevzî (öl. 597 / 1201), Ebu Hayyân (öl. 745 / 1344) ve Âlûsî (öl. 1270 / 1854), Ya'kûb ve Halef'i ilave etmekte Nisâbü'rî (öl. 728 / 1327) ise Sehl, Ya'kûb, Ali ve Halef'i ilave etmektedir. Bunların dışında kalan kıraat imamlarının مَلِكْ şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.²⁰³ İbn Atıyye (öl. 541 / 1147), Zemahşerî (öl. 538 / 1144), İbnü'l-Cevzî (öl. 597 / 1201) ve Kurtubî (öl. 671 / 1273) İbn Süme'ya'nın مَلِكْ şeklinde mansub okuduğunu nakletmektedirler.²⁰⁴

Nâfi'nin مَلِكِي şeklinde işbâ' ile okuduğu da rivayet edilmiştir.²⁰⁵

Ebû Hanife hazretlerinin fi'l-i mâzî olarak مَلِكْ okuduğu ve yevm kelimesini nasbettiği nakledilmiştir.²⁰⁶

Zemahşerî (öl. 538 / 1144) Haremeyn ahalisinin okuyuşu olması hasebiyle مَلِكْ kıraatının tercih edildiğini söyler.²⁰⁷

²⁰² Kurtubî, I, 140; Süyûtî, I, 35; Tirmizî; Kırâât, 1, hadis no 2927-2928.

²⁰³ el-Beğavî, I, 40; İbn Atıyye, I, 66; İbn Cevzî; Zâdu'l-Mesîr, I, 13; Beydâvî, I, 8; Nese'î, I, 6; Nisâbü'rî, I, 47; Ebû Hayyân, I, 20; İbn Cuzeyy, I, 9; Âlûsî, I, 82; Kâsımî, I, 8; Elmalîh, I, 99

²⁰⁴ İbn Atıyye, I, 67; Zemahşerî, I, 114; İbn Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, I, 13; Kurtubî, I, 139.

²⁰⁵ İbn Atıyye, I, 67; Kurtubî, I, 140; Ebû Hayyân, I, 20; İbn Kesîr, I, 29; Âlûsî, I, 82.

Kurtubî (öl. 671/1273) , مَلِك ، مَلِك ، مَلِك ، مَلِك olmak üzere bu kelimenin dört şekilde okunduğunu söyler.²⁰⁸

3.33.İ'râb ﴿ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴾

﴿ مَالِكِ ﴾ sıfat veya bedel olmak üzere mecrurdur. يَا مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ anlamına nida olmak üzere mansub da okunmuştur.²⁰⁹ Vehbe Zuhaylî'ye göre مَالِكِ kelimesi bedel olarak mecrurdur, sıfat olarak değil. Buna sebep olarak şu kaideyi ileri sürer. مَالِكِ kelimesi ism-i fâil ve nekredir. İsm-i fâiller hal veya müstakbel için kullanıldıklarında muzafun ileyh ile ma'rife olmazlar.²¹⁰

﴿ يَوْمِ الدِّينِ ﴾ zaman zarfıdır, izafet sebebiyle mecrurdur. Burada ism-i fâil zarfa mecaz yoluyla muzaf olmuştur.²¹¹

3.3.4.Belâgat ﴿ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴾

Bu âyet-i kerime müfessirler tarafından belâğî yönden ele alınmamıştır.

²⁰⁶ Zemahşerî,I, 14; İbn Cevzî, Zâdu'l-Mesîr, I, 13; Neseî, I, 6; İbn Kesîr, I, 29

²⁰⁷ Zemahşerî, I, 14

²⁰⁸ Kurtubî,I, 139

²⁰⁹ en-Nahhâs, I, 172; Zemahşerî, I, 14; İbn Atıyye , I, 71; Ebû Hayyân, I, 21; Tabersî; I, 99;

²¹⁰ Vehbe Zuhaylî, I, 55

²¹¹ en-Nahhâs, I, 172; Zemahşerî,I, 14; İbn Atıyye , I, 71; Ebû Hayyân, I, 21; Tabersî , I, 99; eş-Şevkânî, I, 22; Âlûsî, I, 85.

3.3.5.Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ﴾

Burada akla gelebilecek “Bir şeye mâlik olmak, o şey mevcut olduğunda gerçekleşir. Halbuki şu anda kıyamet mevcut değildir. O halde Allah (c.c.) din gününün maliki olmaz. Burada belki «din gününde mâliktir» demek daha uygundur.,, şeklindeki bir soruya Fahreddin râzî şöyle cevap verir.

“Kıyametin kopması hikmet-i ilâhîde aksinin olması câiz olmayan kat’î bir iş olunca, kıyametin varlığı şu anda meydana gelen ve var olan bir olay gibi kabul edilmiştir. Yine birisi öldüğü vakit onun kıyameti kopmuş olur. O halde, şu anda kıyamet var demektir. Bu durumda sual ortadan kalkar.,, ²¹²

3.3.6.Nâsîh ve Mensûh ﴿مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtiha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler. ²¹³

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevi't-Temyîz adlı eserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir. ²¹⁴

²¹² Fahreddin Râzî, I, 241.

²¹³ İbn Hazm, s. 10; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihu'l-Kur'ân, s. 123.

²¹⁴ Fîrûzâbâdî, I, 129.

3.3.7.Sebeb-i Nüzûl ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

3.3.8.Münâsebet ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

Bu âyet- kendisinden önce geçen ve rahmeti ifade eden ﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾ âyetlerinin neticesidir. Zira kıyametle, saadet-i ebediyenin geleceğine en büyük delil, rahmettir. Evet, rahmetin rahmet olması ve ni'metin ni'met olması ancak ve ancak haşir ve saadet-i ebediyeye bağlıdır. Evet, saadet-i ebediye olmasa, en büyük ni'metlerden sayılan aklın insan kafasında yılan vazifesini görmekten başka bir işi kalmaz. Bunun gibi en latif ni'metlerden sayılan şefkat ve muhabbet, ebedî bir ayrılık düşüncesiyle, en büyük elemeler sırasına geçerler.²¹⁵

3.3.9.İcmâlî Ma'nâ ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

İbn Kuteybe (öl. 276 / 889) din gününün kıyamet gününanlamına geldiğini, kıyamet gününün hesap ve cezâ günü olması sebebiyle bu şekilde isimlendirildiğini söyler.²¹⁶

Taberî (öl. 310 / 923) İbn Abbas'ın ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ ayeti hakkında“ Bu günde Allah'tan (c.c.) başka hiç kimse dünyada olduğu gibi hüküm sahibi değildir,, dediğini nakleder.²¹⁷

²¹⁵ Said Nursî, İşâratü'l-İcâz, s. 19.

²¹⁶ İbn Kuteybe, Garîbû'l-Kur'ân, s. 38.

²¹⁷ Taberî, I, 95; İbn Kesîr, I, 24; Süyûtî, I, 37.

Taberî (öl. 310 / 923) bu ayet-i kerimeyi açıklarken her iki kıraat şekline göre şu anlamlara geldiğini beyan eder. ﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ hükümrânlığın din gününde sadece O'nun olduğu; ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ ise din gününde kulları arasında hüküm ve kazâya sahip olduğu anlamındadır.²¹⁸

Râzî'ye göre ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ âyetinin ma'nası "Allah (c.c.) diriliş ve cezâ gününün sahibi demektir. Bu da kötülük yapanla iyilik yapanın, itaatkarla âsinin, emre uyanla uymayanın bir birinden ayırt edilmesi demektir ki ancak cezâ gününde ortaya çıkar.,"²¹⁹

3.3.10. Tahlîlî Tefsîr ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

Taberî bu âyet-i kerimeyi değişik kıraat şekillerine göre şöyle tefsir eder.

﴿مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ kıraatine göre: Varlıkların hesaba çekilip ceza veya mükafat görecekleri kıyamet gününün hükümdarı ve tek sahibi yalnızca Allah'tır. (c.c.) Dünyadaki gibi bir kısım zorbalar, orada hükümdarlık, mülk sahibi olma iddiasında bulunamayacaklar, böbürlenemeyecekler, ve her hangi bir zulüm ve tasallutta bulunamayacaklardır. Dünyadaki zorba hükümdarlar, ahirette gerçek hükümdar olan Allah'ı (c.c.) görünce, kendilerinin küçük ve zelil kimseler olduklarını, büyüklük ve azametin, mülk ve hükümrânlığın ise yalnız Allah'a (c.c.) ait olduğunu kesin olarak anlayacaklardır. Nitekim Allahu Teâla:

﴿يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِّمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾

"O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a (c.c.) gizli kalmaz. Bugün hükümrânlık kimindir? Kahr olan tek Allah'ındır., (Mü'min, 40/16)

²¹⁸ Taberî, I, 96.

²¹⁹ Râzî, I, 256.

âyet-i kerimesinde bu hususu beyan ederek kıyamet gününde mülkün gerçek sahibinin kendisi olduğunu haber vermiştir.

﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ kıraatine göre: Bu okunuş şeklini İbn Abbas şöyle izah etmiştir. “İnsanların cezalandırılacakları veya mükafatlandırılacakları kıyamet gününde hüküm verme yetkisi, sadece Allah'a (c.c.) aittir. Dünyada olduğu gibi, o gün, Allah'ın (c.c.) dışında hiç bir kimse hüküm veremeyecektir. Abdullah ibn Abbas bu izahından sonra şu âyet-i kerimeleri okumuştur.

﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أُذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾

“Ruh (Cebrail) ve melekler saf saf olup durduğu gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkaları konuşamazlar; konuşan da doğruyu söyler., (Nebe', 78/ 38)

﴿يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَّا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾

“O gün insanlar dâvetçiye (İsrafil'e) uyacaklar. O'na karşı yan çizmek yoktur. Artık, çok esigeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin., (Tâhâ, 20/108)

﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى﴾

“...(Melekler) Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaet etmezler....., (Enbiya, 21/ 28)

Bu iki okuyuş arasında tercihini birinciden yana koyan Taberî (öl. 310/923) bunun sebebini şöyle izah eder. “Hükümran ve mülk sahibi olmak aynı zamanda karar yetkisine sahip olmayı ve hüküm verme gücünde olmayı ifade der. Halbuki مَالِكِ kelimesi hüküm verme yetkisine hâiz anlamında olduğu için, hükümranlığı ve mülk sahipliğini ifade etmez. Diğer yandan önceki âyetlerde Allahu Teâlâ kendini bütün âlemlerin Rabbi, yani kendisine itaat edilen efendisi, düzeltip ıslah edeni ve sahibi olduğunu beyan etmiştir. Bunun peşinden getirilecek en uygun sıfat aynı anlamı vermeyen sıfattır. Halbuki مَالِكِ şeklinde okuyuş aynı anlamı değişik kelimelerle ifade etmektir. Bu sebeple مَالِكِ şeklinde okuyarak kıyamet gününde bütün mülkün ve

hükümranlığın O'na ait olduğunu söylemek, مَالِك şeklinde kıraatı esas alarak kıyamet gününde hüküm vermeye, sadece O yetkilidir demekten daha güzeldir²²⁰.

Ayrıca Taberî مَالِك şeklinde “Ey kıyamet gününün sahibi,, anlamına okuyanların kıraatlarının da doğru olmadığı fikrindedir. Bu şekilde okuyanların maksadı bu ayetle kendisinden sonra gelen ayet arasındaki irtibatı kuvvetlendirmektir. Zira bu şekilde okunduğu takdirde mana “Ey kıyamet gününün sahibi! Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım dileriz.,, Taberî bu görüşü, Abdullah ibn Abbas'ın rivayet ettiği şu hadis sebebiyle kabul etmez. “Cibril, Allah'ın (c.c.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle emrettiğini söyledi. Ya Muhammed, de ki: Alemlerin Rabbi, Rahmân ve Rahim, din gününün sahibi olan Allah'a hamdolsun. Ya Muhammed, yine de ki: Ancak sana ibadet eder, ancak senden yardım dileriz.,, Durum böyle olunca bu şekilde okumaya ihtiyaç kalmamıştır.²²¹

Kuşeyrî (öl. 465 / 1072), Letâifu'l-İşârât adlı eserinde din gününü şöyle tasvir eder. Allah'ın (c.c.) ihsâmî âbidlerin kalbine sahip olacak, kalpler O'nun ihsâmıyla doyacaktır. O'nun saltanatı muvahhidlerin kalbine sahip olacak, kalpler O'nun bekâ vermesiyle hoşnut olacaktır. Tevhid erbabı Allah'ın kendilerinin sahibi olduğunu bilecek ve ihtiyarları kendilerinden gidecektir. Onlar o gün kulun mülkü olmadığını, mülkü olmayanın hakimiyetinin olmadığını, hakimiyeti olmayanın iradesinin olmadığını anlayacaklar. Allah'ın taatinden yüz çevirmeye, hükmüne i'tiraz etmeye ve iradesine karşı gelmeye güçleri olmadığını bilecekler. Din günü ise, karşılıkların verileceği ve hesap ve haşrin olacağı gündür. Bazıları O'nun fazlıyla makbul olacak, bazıları da O'nun hükmüyle merdûd olacaklardır. Allah (c.c.) o gün düşmanlarını hesaba çekip azâbedecek, dostlarını itâb ettikten sonra kendisine yaklaştıracaktır.²²²

²²⁰ Taberî, I, 95-96.

²²¹ Taberî, I, 97.

²²² Kuşeyrî, I, 48.

Kıyamet günün tek sahibinin Allah (c.c.) olduğuna Râzî (öl. 606/1209) şöyle delil getirir. Öldükten sonra varlıkları diriltmeye sadece Cenâb-ı Hakk muktedirdir. İnsanların bedenlerinden ayrılan bu parçaları bilmek sadece Allah'a (c.c.) mahsustur. Haşrolunma, diriltirme, ba's ve kıyamet ancak malumatın hepsine müteallik bir ilim ve mümkünatın tamamına şâmil bir kudret ile meydana geldiğine göre, Allah'tan (c.c.) başka din gününü sahibi olmadığı ortaya çıkar.²²³

Fahreddin Râzî Cenâb-ı Hakkın bu surede kendi isimlerinden beş tanesini zikretmesinin sebebini şöyle izâh eder. Allah **الله** ؛ **رب** ؛ **رحمن** ؛ **رحيم** ؛ **مالك** isimlerini kullanmakla sanki şöyle demiştir. Önce seni yarattım, öyleyse Ben ilahım. Sonra seni çeşitli nimetlerle terbiye ettim, öyleyse Ben, Rabb'im. Sonra sen isyan ettin, Ben senin isyanını örttüm, öyleyse Ben, Rahman'im. Sonra sen tevbe ettin, Ben de senin günahlarını afvettim, öyleyse Ben, Rahîm'im. Bundan sonra yaptıklarının karşılığını sana ulaştırmam gerekir. Çünkü Ben, din gününün sahibiyim.²²⁴

Kurtubî(öl. 671 / 1273), İbn Kesîr (öl. 773/1373) ve diğer bazı müfessirler Buhârî ve Müslim'in²²⁵ Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet ettikleri şu hadisi naklederek din gününün gerçek hakiminin Allah olduğunu belirtirler. Ebû Hureyre, Nebî (s.a.v.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir. Allah (c.c.) kıyamet günü arzı eline alır, semayı sağına dürer ve şöyle der: «-Melik benim, arzın kralları nerede?»²²⁶

Beyzâvî'ye (öl. 685 / 1286) göre **يَوْم** kelimesinin izafet yoluyla tahsis edilmesinin sebebi ya ta'zîm için veya o günde sadece Allahu Teâlâ'nın hükmünün geçeceğini bildirmek içindir.²²⁷

²²³ Fahrüddîn Râzî, I,241.

²²⁴ Fahrüddîn Râzî, I, 242.

²²⁵ Buhârî; Tevhîd , 6; Müslim, Kıyame, hadis no, 2787, 2788

²²⁶ Kurtubî; el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, I, 141; İbn Kesîr; Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, I, 24

²²⁷ el-Beydâvî; Envâru't-Tenzîl, I, 8; Ebussuûd; İrşâdu'l-Akli's-Selîm, I, 15.

Baştan buraya kadar Allahu Teâlâ için kullanılan alemlerin yaratıcısı ve rabbi olması, zahirî ve batmî, dünyevî ve uhrevî ni'metlerle onları ni'metlendirmesi, sevap ve ikâb gününde kulların bütün işlerine mâlik olması, hamde gerçek layık olanın sadece Allahu Teâla olduğunu anlatmak içindir. Buradan ortaya çıkan sonuç bu sıfatlarla muttasıf olmayanın, kendisine ibadet edilmesi bir tarafa, hamdedilmeye bile layık olmadığıdır.²²⁸

Ebû Hayyan (öl. 745 / 1344) da يَوْمٌ kelimesinin izafetle kullanılmasıyla ilgili olarak şöyle der. Burada, bu günde büyük işler ve korkunç olaylar meydana geleceğine, hesabın çabuk görülmesinin ve iyilerle kötülerin birbirlerinden ayrılarak Allah'ın (c.c.) va'dettiği yere yerleştirmesinin isteneceğine veya Allah'ın kullarına verdiği ve ihsan ettiği her şeyin, bütün maliklerin sahip olduğu şeylerin zeval bulup Allah'a (c.c.) döneceğine bir tenbih vardır.²²⁹

Din günü konusunda Reşid Rızâ (öl. 1354/1935) değişik bir değerlendirme yaparak milletlere nisbeten genellikle dünyada yapılan hataların cezasının çekildiğini, fakat fertlere nisbetle yapılan hataların karşılığının dünyada tam olarak çekilmeyip ahirete bırakıldığını şöyle izah eder. “Bir kişi sorabilir ki: Bütün günler ceza günü değil midir ve insanların bu hayatta karşılaştıkları acı ve sıkıntılar, hakların yerine getirilmesinde ve görevlerin ifâsındaki aşırılıkların sonucu değil midir?..

“Bunun cevabı şudur: Biz hayatta yaptıklarımızın cezasını bazen görürüz, bazen da görmeyiz. Bazen cezâ topluma nisbetle tam olarak ortaya çıkar, ancak fertlerin hayatına nisbetle tam olarak ortaya çıkmaz. Şüphesiz ki bir millet Allah'ın (c.c.) dosdoğru yolundan sapacak olur ve Allah'ın (c.c.) yarattıkları için koyduğu İlâhî kanunlara uymayacak olursa, muhakkak o millet hak ettiği cezaya çarptırılır. Bu cezâ fakirlik, zillet, güç ve kudretin, şeref ve haysiyetin yitirilmesi şeklinde olabilir. Fertlere

²²⁸ el-Beydâvî; Envâru't-Tenzil, I, 8.

²²⁹ Ebû Hayyân; el-Bahru'l-Muhît, I, 22

gelince; biz ömürlerini şehvet ve lezzetlere boğularak geçiren pek çok azgın zâlimleri görürüz. Evet, onların da vicdanları zaman zaman kendilerini uyarır. Bazı musibetlerden emin olamazlar, mallarına eksiklikler isabet eder, vücutları cezâlara düşer olur, aklî dengelerini kaybedebilirler. Ancak bütün bunlar onların bazı çirkin amellerini karşılayacak derecede olmaz. Özellikle hükümdarlar ve yöneticilerin kötülüklerinin, fena davranışlarının sıkıntı ve zorluklarını milletler çeker. Keza kendilerine ve başkalarına iyi davranan kişiler görürüz ki, bunların hakları çiğnenir ve davranışlarının karşılığını elde edemezler. Her ne kadar ahlâken dürüst ve yetenekleri bakımından sağlam olurlarsa da hak ettikleri şeyi elde edemezler. İşte kıyamet gününde her fert yaptığıının karşılığını tam olarak elde eder. Ve orada kendisine hiç bir şekilde zulmedilmez. Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi " Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür, kim de zerre miktarı şer işlerse onu görür." (Zilzal, 99/7-8),²³⁰

Elmalılı merhum her iki kıraat şeklinin ayrı ayrı anlamları olduğuna dikkat çekerek şöyle der: ﴿مَلِكٌ﴾ Hükümdarlık; umumun faydası için görüş ve tedbir, emir ve yasad, söz verme ve uyarma, gönül okşama ve mahrum etme gibi hukuk ve yetki ile aklı olan insanlar üzerinde tasarruf ve hüküm icra ederek bir toplumu düzene sokma ve onu tek bir kişi örneğinde temsil eden bağımsız bir genel nitelikli yönetim kudretini ifade eder.

﴿مَالِكٌ﴾ Mâlikiyet ise, her türlü mal varlıkları ve onların hisseleri üzerinde kişinin özel faydası için başlıbaşına zabt ve tasarruf hakkı ve yetkisi demek olan özel nitelikli bir yönetim kuvvetini ifade eder. Bunlardan her birinin diğerine bir yönden ilişkisi vardır. Gerek mutlak suretteki sahip olma ve gerek mutlak suretteki hükümdarlığın ikisi de bizzat âlemlerin Rabbi'ne aittir. Çünkü hayatı kendi elinde olmayan insanlığın bu sıfatlarla nitelenmesi, tabiatıyla izâfî, vekâleten ve iğreti olduğu apaçıktır..... İzâfî ve vekâleten sahip olma ve hükümdarlığın sona erip gerçek ve hakîki sahibine döndüğü o günde yine tam fakirlik olan tamamen yok olma yüz göstermiyor, ne katıksız otorite, ne de katıksız mülkün hiç biri olmuyor. Bütün varlıklar, gerçek sahip olan, âlemlerin

²³⁰ Reşid Rıdâ , I, 54-55.

Rabbi'nin Rahmân'lığı ve Rahîm'liği ile kudreti altında toplanmış bulunuyor. Bundan dolayı Rabbânî memleketin vatandaşlığını taşıyanlar o gün mutluluk paylarını derecelerine göre bol bol alacaklar ve tâbi olmayanlar da sonsuz nasipsizliğe katlanıp gideceklerdir. Çünkü o gün vatandaşlığı değiştirmeye artık imkan kalmayacak, başka memleket, başka hükümet bulunmayacaktır. Bugün kötülük yaparken, sonunda yokluğa güvenen, yok olmayı ni'met sayanlar, o gün ondan da mahrum olacaklardır. Hak terazisinin gereği budur.

İşte ﴿مَالِك﴾ şeklinde okumak bu uyarma ve müjdelemeyi ferdî mülkiyet açısından; ﴿مَلِك﴾ olarak okumak da sosyal mülkiyet açısından anlatmak ve bildirmektir. Her iki uyarıyı bir okuma şeklinde toplamaya, Fatiha'da Allah'ın (c.c.) rahmân olması müsaade etmemiş ve en büyük belâgat bunların iki ayrı okuma şeklinde dağıtılmasında kendini göstermiştir.²³¹

3.3.11. Âyetten Çıkartılan Fâideler ﴿مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ﴾

Fahreddin Râzî besmelede ve Fâtihâ'da iki defa zikredilen Rahmân ve Rahîm isimlerinden sonra Allah'ın (c.c.) din gününün sahibi oluşunu hatırlatmasının sebebinin şöyle izah eder. “Cenâb-ı Hakk besmelede bir kere Rahmân ve Rahîm isimlerini söyledi. Fâtihâ'da da ikinci kere tekrarladı. O halde bu iki isimde tekrar vardır. Halbuki, diğer isimlerde tekrar söz konusu değildir. Bunun hikmeti nedir? denilirse biz deriz ki, sözün takdiri şöyledir. Ben ilah ve Rabb olduğumu bir kere, Rahmân ve Rahîm olduğumu iki kere söyledim ki, benim rahmet ile olan yardımımın, başka şeyler ile yardımımdan daha çok olduğunu bilesin. Hakk Teâlâ rahmetinin kat kat olduğunu beyan edince adeta şöyle demiştir:“ Sakın buna aldanma. Çünkü Ben din gününün de Mâlik'iyim., Bunun bir benzeri de O'nun:

﴿غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ﴾

²³¹ Elmalılı, I, 99-101.

“Günahı bağışlayan, tevbeyle kabul eden, azabı çetin ve fazl sahibi olandır,, (Mü'min 3) ayetidir.²³²

Ayrıca Râzî yine bu âyet hakkında, bu söz, içinde iyinin ve kötünün birbirinden ayrılacağı ve mazlumun hakkının zalimden tamamen alınacağı bir başka günün (ahiretin) olmasının Allah'ın (c.c.) rahmet ve hikmetinin gereklerinden olduğuna delalet eder. Şayet ölümden sonra diriliş ve haşr olmasaydı, bu, Allah'ın Rahmân ve Rahîm olmasına zarar verirdi demektir.²³³

3.4. Dördüncü Nass ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

3.4. 1. Kelimelerin İzâhı ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

﴿نَعْبُدُ﴾ İbâdet lügatte zillet ve boyun eğme anlamına gelir.²³⁴ Hudû ve tezellülün en ileri derecesine denilir.²³⁵

Nitekim Arapçada ayaklar altında çiğnendiği ve yolcular üzerinde yürüdüğü için yola طَرِيقٌ مُعَبَّدٌ denilmiştir. Kezâ ihtiyaç halinde binilen deveye de بَعِيرٌ مُعَبَّدٌ denilmiştir.²³⁶

Fahredden Râzî ibâdeti ta'zîm göstermenin zirvesi olarak ta'rif ederken, İbn Kesîr sevginin, bağlılığın ve korkunun kemalini birleştiren bir ifade olarak açıklamaktadır.²³⁷

²³² Fahrüddîn Râzî , I, 242.

²³³ Fahrüddîn Râzî, I, 269

²³⁴ ez-Zeccâc, 48; Kurtubî, I, 145; Ebû Hayyân, I, 23.

²³⁵ Zemaşşerî, I, 15.

²³⁶ Taberî, I, 99; Beğavî, I, 41; İbn Ahye, I, 76; Taberî, I, 100; el-Beydâvî, I, 9; el-Halebi, I, 57; İbn Kesîr, I, 24; Ebüssüüd, I, 16; el-Kâsîmî, I, 9.

²³⁷ Râzî, I, 242; İbn Kesîr, I, 24.

﴿نَسْتَعِينُ﴾ İstîâne, yardım dilemektir.²³⁸ Ebû Hayyân burada kullanılan istifâl bâbının değişik anlamlar için kullanıldığını, bunlardan birinin de talep (istemek) olduğuna dikkat çeker.²³⁹ ﴿نَسْتَعِينُ﴾ kelimesinin aslı نَسْتَعُونَ dür. Buradaki vâv harfinin harekesi kaide gereği ayn harfine verilmiş ve ayn harfinin harekesi meksur olduğu için yâ harfine dönüşmüştür.²⁴⁰

3.4.2. Kırâat ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

﴿إِيَّاكَ﴾ kelimesinin kıraatıyla ilgili şu rivâyetler gelmiştir.

﴿إِيَّاكَ﴾ olarak elifin kesresi ve yâ'nın şeddesiz olarak okunması,
﴿إِيَّاكَ﴾ olarak elifin üstün ve yâ'nın şeddeli olarak okunması,
﴿إِيَّاكَ﴾ olarak elifin hâ'ya çevrilerek yâ'nın şeddeli olarak okunması. Cumhûr
﴿إِيَّاكَ﴾ şeklinde okuyuşu benimsemiştir.²⁴¹

﴿نَعْبُدُ﴾ İbnü'l-Cevzî bu kelimeyi el-Hasen Ebu'l-Mütevekkil ve Ebû Mucliz'in (?) يُعْبُدُ şeklinde meçhul sîgasıyla okuduklarını nakleder.²⁴² Ebû Hayyân إِيَّاكَ denilerek ikinci tekil şahısa geçildikten sonra يُعْبُدُ diye tekrar üçüncü şahsa geçmenin garîb olduğunu söylemektedir.²⁴³

Ebû Hayyân Mekke ehlerinden bir kısmının bu kelimenin son harfini cezimli olarak نَعْبُدُ şeklinde okuduklarını nakleder.²⁴⁴

²³⁸ Râğıb el-İsfehânî, 354; İbn Atıyye, I, 76; Tabersî, I, 100; Ebû Hayyân, I, 23; el-Halebi, I, 61; Ebussuûd, I, 16.

²³⁹ Ebû Hayyân, I, 23; el-Halebi, I, 59.

²⁴⁰ İbn Atıyye, I, 76; el-Halebi, I, 59.

²⁴¹ en-Nehhas, I, 173; Zemahşerî, I, 15; İbn Atıyye, I, 75; el-Hemedani, I, 169; Kurtubî, I, 146; el-Halebi, I, 56; İbn Kesîr, I, 24; eş-Şevkânî, I, 22; Âlûsî, I, 86.

²⁴² İbnü'l-Cevzî, I, 14; Ebû Hayyân, I, 23; el-Halebi, I, 58.

²⁴³ Ebû Hayyân, I, 24.

²⁴⁴ Ebû Hayyân, I, 23; Âlûsî, I, 86.

﴿نَسْتَعِينُ﴾ kelimesinin kıraatıyla ilgili olarak da nûn harfinin kesre olarak okunduğuna dair rivayetler gelmiştir.²⁴⁵

Ebû Hayyân bu kıraatın, Kays, Temîm, Esed ve Rebîa'nın kıraatı olduğunu nakletmektedir.²⁴⁶

3.4.3. İ'râb ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

﴿إِيَّاكَ﴾ kelimesi isimdir, ﴿نَعْبُدُ﴾ fiilinin mef'ûlûdür. ك izâfetle mecrurdur. ﴿نَعْبُدُ﴾ fi'li muzâridir ve merfûdur. ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ cümlesi atıf cümlesidir. ﴿إِيَّاكَ﴾ kelimesi ﴿نَسْتَعِينُ﴾ fiili ile mansuptur.²⁴⁷

Burada ﴿إِيَّاكَ﴾ kelimesi ﴿نَعْبُدُ﴾ ve ﴿نَسْتَعِينُ﴾ kelimelerinden önce getirilmiştir. Bu ibadetin sadece Allah'a (c.c.) mahsus kılınması içindir. Arapça'da vurgulanmak istenen şey önce söylenir. ﴿وَإِيَّاكَ فَارْهَبُونَ﴾ “Yalnızca benden korkun., (Bakara, 2/40) âyet-i kerimesi buna bir misaldır.²⁴⁸ Araplardan biri diğerine hakaret edince, hakaret edilen yüzünü başka tarafa çevirir. Hakaret eden “Sana hakaret ettiğim halde neden yüzünü başka tarafa çevirdin?., deyiniince, hakarete uğrayan “Senden zaten yüz çevirdim., der. Burada dikkat edilirse her ikisi de vurgulamak istedikleri *sana* ve *senden* kelimelerini önce getirmiştir.²⁴⁹

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ cümlesinde mefullerin fiillerden önce getirilmesinin sebebi, Zemahşerî (öl. 538 / 1144), Râzî (öl. 606 / 1209), Ebussuud (öl. 982 / 1574) ve Şevkânî'ye göre ihtisâs; İbn Atıyye ve Kurtubî'e (öl. 671/1273) göre ihtimâm için;

²⁴⁵ en-Nehhas, I, 173; İbn Atıyye, I, 76; Kurtubî, I, 146; Ebû Hayyân, I, 23; el-Halebi, I, 60; Ebussuûd, I, 17.

²⁴⁶ Ebû Hayyân, I, 23.

²⁴⁷ ez-Zeccâc, I, 48; en-Nehhas, I, 173; İbn Atıyye, I, 75; Tabersî, I, 100; el-Hemedani, I, 169; el-Beydâvî, I, 9; en-Nesefî, I, 7; el-Halebi, I, 59; İbn Cüzeyy, I, 9; Ebussuûd, I, 16; Âlûsî, I, 85.

²⁴⁸ Ebussuûd, I, 17.

²⁴⁹ İbn Atıyye, I, 75; Kurtubî, I, 145; Ebû Hayyân, I, 24.

Ebû Hayyân'a (öl. 745 / 1344) göre i'tinâ ve ihtimâm; el-Hemedânî'ye göre ihisâs ve ihimâm; İbn Cûzeyy'e (öl. 741 / 1340) göre hasr içindir.²⁵⁰

Fahreddîn Râzî ﴿إِيَّاكَ﴾ “Yalnız sana..., lafzının önce getirilmesinin sebebini ibadet eden kimsenin ma'bûdunun Hakk olan Allah (c.c.) olduğuna dikkatini çekmek ve böylece O'na ta'zimde gevşeklik etmemesi ve başka şeylere iliifat etmemesini temin etmek olarak açıklar.²⁵¹

﴿إِيَّاكَ﴾ nin iki defa tekrar edilmesinin sebebi ﴿نَعْبُدُ﴾ ve ﴿نَسْتَعِينُ﴾ fiillerinin te'kîd ve ihtimama ihtiyacı olması,²⁵² hitap ve huzurdaki lezzetin artırılması, ayân makâmının bürhan makamından daha yüksek olduğu, huzurda sıdk olup kizbin olmadığı ve ibâdetle istiânenin ayrı ve müstakil maksatlar olduğunun belirtilmesi içindir.²⁵³

3.4.4. Belâgat ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Bu ayet-i kerimede Arapça'da sıkça kullanılan iltifat (üslup değişikliği) yapılmıştır. Araplar bunu çokça kullanırlar ve sözûn bir üslûptan diğer üsluba geçişi halinde dinleyeni daha bir kabul edecek noktaya getireceğini, dinleme gücünü tazeleyeceğini ve dinlerken daha çok zevk alacağını kabul ederler.²⁵⁴ İltifatın hangi şahıslar arasında yapılacağı hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Zemahşerî'ye (öl. 538 / 1144) göre iltifât üç şekilde yapılabilir; gaybtan muhâtaba, muhâtabtan gayba ve gaybtan mütekellime. Bu konuda Neseî de aynı görüştedir.²⁵⁵

²⁵⁰ Zemahşerî, I, 15; İbn Atıyye, I, 75; Râzî I, 243; el-Hemedani, I, 168; Kurtubî, I, 145; Ebû Hayyân, I, 24; İbn Cûzeyy, I, 9; Ebussuûd, I, 17; eş-Şevkânî, I, 22.

²⁵¹ Râzî, I, 246; el-Beydâvî, 10.

²⁵² İbn Atıyye, I, 76.

²⁵³ Bediüzzaman, İşârâtü'l-İ'câz, 22.

²⁵⁴ Zemahşerî, I, 15; Kurtubî, I, 145; el-Beydâvî I, 9; en-Neseî, I, 7; en-Nisaburi, I, 83; Ebû Hayyân, I, 24; el-Hemedani, I, 170; eş-Şirbînî, I, 10; eş-Şevkânî, I, 22; Âlûsî, I, 89.

²⁵⁵ Zemahşerî, I, 15; en-Neseî, I, 7.

Beydâvî'ye göre iltifât; muhâptan gayba, gayptan muhâtaba, mütekellimden gayba ve gayptan mütekellime olmak üzere dört şekilde yapılabilir.²⁵⁶

Ebu Hayyân (öl. 745 / 1344) el-Bahru'l-Muhîd adlı eserinde bu konuyu anlatırken 1. 2. ve 3. şahısların her birinden diğer ikisine geçiş suretiyle iltifâtın altı şeklinin bulunduğunu söyler.²⁵⁷

Cenab-ı Hakk sûrenin başlangıcından buraya kadar gâib sîgasıyla kendisinden bahsetmiş, burada ﴿إِيَّاكَ﴾ ie gaybtan hiap makamına geçmiti. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun miâliçoktur.

﴿وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيَكُمْ مَشْكُورًا﴾

“Rableri onlara tertemiz bir içki içirir. (Onlara şöyle denir.) Bu, sizin için bir mükâfattır. Sizin gayretiniz karşılığımı bulmuştur. (İnsan, 76 / 21-22) Burada mü'minlerden "onlar" diye bahsedilirken daha sonra bu "sizin" için denilerek iltifât yapılmıştır.²⁵⁸

﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا﴾

“...Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman,, (Yûnus, 10/22) Bu ayet-i kerimede “siz gemilerde bulunduğunuz zaman,, denilerek ikinci şahıslara hitap ediliyorken cümlelerin normal akışı “وَجَرَيْنَ بِهِمْ”²⁵⁹ olduğu halde ﴿وَجَرَيْنَ بِهِمْ﴾ denilerek gemiler ve yolcular diye üçüncü şahıslara hitap edilerek iltifât yapılmıştır.

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَمُسْقِنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ﴾

“Rüzgârları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah'tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz (Fâtır, 35 / 9) Burada da gâib sigasıyla Allah kendisinden bahsederken, cümlelerin normal akışı “فَمُسْقِنَاهُ”²⁶⁰ olduğu halde, ﴿فَمُسْقِنَاهُ﴾ “Biz onu ... ,, diye birinci şahsa geçilerek iltifat yapılmıştır.²⁶¹

²⁵⁶ el-Beydâvî, I, 9.

²⁵⁷ Ebû Hayyân, I, 24; Ebussuûd, I, 16.

²⁵⁸ Kurtubi, I, 145.

²⁵⁹ eş-Şırbînî, I, 10.

²⁶⁰ eş-Şırbînî, I, 10.

²⁶¹ Zemahşerî, I, 15; el-Beydâvî, I, 9; en-Nesefî, I, 23; Ebû Hayyân, I, 24; eş-Şırbînî, I, 10.

Ebû Hayyân iltifâta misal verirken şöyle der. “İltifât; bir kimsenin yanındaki yüksek vasıflara sahip bir şahıstan bahsederken sanki başkasından bahsediyormuş gibi konuşması, sözlerinin bitiminde kastedtiği kişinin muhâtabı olduğunu söylemesidir. Bu şekilde hitap etme maksadı anlatma hususunda daha tesirlidir.”²⁶²

3.4.5. Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Kirmânî ﴿إِيَّاكَ﴾ mefulünün iki kere tekrâr edilmesiyle ilgili olarak şunları söyler. “Pek çok âyet-i kerîmede iki mefulden birinin zikredilmesiyle yetinildiği halde, burada ﴿إِيَّاكَ﴾ 'nin bir defa zikredilmesiyle yetinilmemiştir. Çünkü mefulü önce getirmenin anlamı iştirâki (ibâdette başkasının ortaklığını) ortadan kaldırmak içindir. Eğer ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ نَسْتَعِينُ﴾ “Ancak Sana ibâdet ederiz ve yardım dileriz,, veya ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ نَسْتَعِينُ﴾ “Ancak Sana ibâdet ederiz ve Senden yardım dileriz,, denilmiş olsaydı takdîrin ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ “Ancak Sana ibâdet ederiz ve ancak Senden yardım dileriz,, olduğu belli olmazdı.,”²⁶³

3.4.6 Nâsîh ve Mensûh ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtiha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler.²⁶⁴

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevî't-Temyîz adlı weserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir.²⁶⁵

²⁶² Ebû Hayyân, I, 24.

²⁶³ el-Kirmani, 112.

²⁶⁴ İbn Hazm, s. 10; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihu'l-Kur'ân, s. 123.

²⁶⁵ Fîrûzâbâdî, I, 129.

3.4.7. Sebeb-i Nüzûl ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

3.4.8. Münasebet ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Cenab-ı Hakk sûrenin başından buraya kadar Rububiyet konusunda muteber sıfatları getirmiştir. Bunun peşinden sınırsız hamd ü senâya müstehak olan Allahu Teâlâ'ya (c.c.) şükürün ibâdetle mümkün olduğunu belirten ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ ayet-i kerîmesini getirdi. Zira insan ruh ve bedenden meydana gelmiştir. Bedenin gayesi ruh için faydalı olan şeyleri elde etme hususunda, ruhun bir aleti olmaktır. Bedenin durumlarının en üstünü, devamlı rûhânî saadetleri kazanmaya dâir rûha yardım edecek olan amelleri yapmış olmasıdır. Bu ameller de, bedenin Ma'bûd'u ta'zîme ve O'na hizmete götürecek işleri yapmasıdır. Bu ameller ibadetlerdir. O halde kulun bu dünyada en güzel hali, bu ibadetlere devam etmesidir. İşte bu insanın mutluluk hallerinin ilkidir, ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ sözü ile bu kastedilmiştir. Halbuki kul yalnız başına bu ibadet ve taatları yerine getiremez. Bilakis Allahu Teâlâ (c.c.) onu muvaffak kılmadığı, yardım etmediği ve korumadığı sürece bu ibadet ve taatlardan her hangi birini yapması mümkün değildir. ﴿وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ sözünden de kastedilen budur.²⁶⁶

Surenin başlangıcından buraya kadar hamde layık olan zikredilip diğer şahıslardan ayrılan yüksek sıfatlarla vafedildikten sonra muayyen ve ma'lûm olan zâta hitab edilerek: “Ey bu sıfatlarla muttasıf olan Zât-ı Kibriyâ! Sana ibadet eder ve senden yardım dileriz,, denilmiştir.²⁶⁷

Bikâî (öl. 885 / 1480) Nazmu'd-Dürer adlı eserinde, Allah'ın hamde layık oluşundan, Rahmâniyetinden, Rahîmiyetinden ve din gününde cezâ verici oluşu anlatıldıktan sonra ﴿إِيَّاكَ﴾ ile “Ey bu sıfatlarla muttasıf olan Allah'ım ! Ancak sana ibadet ederiz,, diye ihtiyacını Allahu Teâlâ'dan (c.c.) nasıl isteyeceğine irşad edilmiş, arkasından ihlası

²⁶⁶ Râzî , I, 182-183.

²⁶⁷ el-Beydâvî, I, 9.

artırmak için ﴿إِيَّاكَ﴾ zamiri tekrar edilerek Allahu Teâlâ'nın (c.c.) yardımını olmaksızın ibadetin gerçekleşmeyeceğine işaret edilmiştir der.²⁶⁸

Bu cümlelerin önceki ayetlerle şöyle bir munasebeti vardır: ﴿نَعْبُدُ﴾ kelimesi ﴿الْحَمْدُ﴾ cümlesinin tefsir ve beyânı, ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ cümlesinin de bir neticesi ve lâzımıdır.²⁶⁹

3.4.9. İcmâlî Ma'nâ ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Taberî (öl. 310 / 923) bu âyet-i kerîmenin icmâlî ma'nâsını şöyle verir: "Ey Allâh'ım, başkasına değil, ancak Sana boyun eğeriz, Sana kulluk ederiz, Sana ibâdet ederiz. Ey Allâh'ım, ancak Senden yardım dileriz. Senden başka hiçbir varlıktan yardım dilemeyiz. Seni inkâr eden kâfirler iseişlerinde Senin dışındaki taptıkları putlardan yardım dilerler. Biz bunlardan beriyiz.,"²⁷⁰

Beğavî'ye (öl. 516/1122) göre ma'nâ "Seni birler, Sana itaat ederiz, Sana ibadet etmede ve bütün işlerimizde Senden yardım dileriz., dir."²⁷¹

İbn Atıyye ise ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ cümlesini "boyun eğerek ve kabul ederek emirleri yerine getirir, bütün işlerimizde Senden yardım isteriz., diye açıklar."²⁷²

İbn-i Abbâs'ın (r.a.) bu âyet-i kerîmenin tefsirinde "Sana ibadet ederiz, Senden başkasına ibadet etmeyiz, Senden yardım dileriz, Senden başkasından yardım dilemeyiz., dediği rivayet edilmiştir."²⁷³

²⁶⁸ el-Bikâî, I, 32-33.

²⁶⁹ Bediüzzaman, İşâratü'l-İ'câz, 21.

²⁷⁰ Taberî, I, 98.

²⁷¹ Beğavî, I, 41; İbn Cüzeyy, I, 9.

²⁷² İbn Atıyye, I, 76.

²⁷³ Tabersî, I, 17; el-Beydâvî, I, 10; İbn Kesîr, I, 24; eş-Şırbînî, I, 10; Ebussuûd, I, 17; İsmail Hakkı Bursevî, I, 15.

3.4.10. Tahlîlî Tefsîr ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Fâtiha Sûresinin başından bu âyet-i kerimeye kadar Allahu Teâlâ'nın (c.c.) hamde layık oluşu Rahmâniyyet ve Rahîmiyyeti, din gününün sahibi olduğu nazara verildikten sonra, bütün bu ni'metlere karşı şükürün ancak ibadetle mümkün olduğu söylenip, ibâdetin de ancak istiâne ile gerçekleşebileceği nazara verilmiştir. O halde *ibadet* ve *istiâne* nedir?

Kuşeyrî'ye (öl. 465 /1072) göre ibadet hudû' ile bu konuda istenilenleri yapmadır. Bu da emre uygun hareket etme ve şeriatın sınırları içinde kalma ile meydana gelir. İstiâne Hakk'tan yardım istemektir. İbadetle kulun şerefi ortaya çıkar, istiâne ile kula yapılan lütuf hasıl olur. İbâdetin zâhiri boyun eğme ve alçalma, hakikatı yükselme ve güzelleşmedir.²⁷⁴

İbnü'l-Cevzî ibâdet kelimesinin; Hz. Ali, Hz. İbn Abbâs ve diğer sahabelerden (r. anhüm) rivâyet edildiğine göre tevhd, ﴿تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ﴾ "...Şeytana tapmayın., (Yâsîn, 36/60) âyet-İ kerimesine göre tâat, ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي﴾ "Bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar...., (Mü'min, 40 / 60) âyet-i kerimesine göre duâ manalanna geldiğini söyler.²⁷⁵

Tabersî'ye (öl. 548/1153) göre ibâdet, şükürün bir nev'i ve nihayet mertebesidir. Çünkü ibâdetteki boyun eğiş en son mertebedeki bir boyun eğiştir ve ibâdete hayat, kudret ve yaşama isteği gibi temel ni'metleri verenden başkası layık olamaz, ki ona da Allahu Teâlâ'dan (c.c.) başkası güç getiremez. Bu sebeple Allahu Teâlâ (c.c.) ibadet edilmesini kendisine has kılmıştır. insanlann birbirine teşekkür etmeye hakları vardır fakat ibadet etmeye hakları yoktur. Başkasına itaat edilebilir, fakat Allah'tan (c.c.) başkasına ibâdet edilmez. "İbâdet ma'bûdun emrine itaattir., sözü doğru değildir. Çünkü itaat, emre uygun hareketi, fakat bazen emre uygun hareket ibâdet sayılmaz. Çocuğun babasının emrine uygun hareket etmesi, kölenin efendisinin emrine uygun hareket etmesi ibâdet değildir. Kâfirlerin putlara tapması da onlara itaat sayılmaz. Çünkü putlann böyle bir şeyi emretmeleri düşünülemez.²⁷⁶

²⁷⁴ Kuşeyrî, I, 48.

²⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, I, 14; Ebû Hayyân, I, 24.

²⁷⁶ Tabersî, I, 101.

Fahreddîn Râzî'ye (öl. 606 / 1209) göre makamlar rubûbiyyet ve ubûdiyyet bilgisi olmak üzere iki makama hasredilmiştir. Fâtiha Sûresinin başlangıcından buraya kadar olan kısımda rubûbiyyet bilgisi anlatılmıştır. Buna göre kulun yokluktan varlığa geçişi, Cenâb-ı Allahın ilah olduğuna; kulun var olduğu zaman da bütün hayır ve mutlulukların meydana gelmesi O'nun Rabb, Rahmân ve Rahîm olduğuna; kulun âhirette karşılaşacağı haller de, Cenâb-ı Allah'ın din gününün yegâne sahibi olduğuna delâlet eder. Bütün bu sıfatlar ihata edildiği zaman da, en ileri derecede Rububiyet bilgisi meydana gelmiş olur.

Bundan sonra ubûdiyyet bilgisi gelir ki , bunun da başlangıcı ve kemali, evveli ve âhiri vardır. Kulluk bilgisinin başlangıcı ve evveli, kullukla meşgul olmadır ki, kulun ﴿إِيَّاكَ﴾ sözünden maksadı budur. Kulluk bilgisinin kemali ise, kulun Allah'ın koruması olmaksızın, Allah'a karşı günah işlemekten alıkoyacak hiç bir güç ve Allah'ın tevfiği olmaksızın da Allah'a itaat ettirmeye hiç bir gücün yetmeyeceğini bilmesidir. İşte bu durumda kul bütün isteklerini elde etmek hususunda Allah'tan yardım ister ki ﴿وإِيَّاكَ﴾ sözünden maksat budur.²⁷⁷

Râzî açıklamalarını şöyle sürdürür. “İbâdet başkasına ta'zîm kasdıyla yapılan fiilden ibarettir ve ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ sözünün anlamı “Senden başka hiç kimseye ibâdet etmem,, demektir. İbâdetin sadece Allâhu Teâlâ'ya (c.c.) âit olduğuna pek çok şey delâlet eder.,,

“İbâdet ta'zim göstermenin zirvesinden ibârettir. Bu da ancak, kendisinden ni'met vermenin en üstün şekli olan faydalanmaya imkan veren hayat ile kendisinden faydalanılacak şeyleri yaratan kimseye yakışır. Allâhu Teâlâ (c.c.)

﴿وَقَدْ خَلَقْتَكُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُنْ شَيْئًا﴾

“Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.” (Meryem, 19/9) ve;

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

“Ey kafirler! Siz ölü iken sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allahı nasıl inkar ediyorsunuz! Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.,, Bakara, 2/28) ayetleriyle hayat ni'metine,

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾

“O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.,, (Bakara, 2 / 29) ayetiyle de istifâde edilenleri yaratma ni'metine işaret etmiştir.,,

²⁷⁷ Râzî, I, 251-252.

“Zâtından dolayı vâcib olan varlığın dışındaki her şey zâtı gereği mümkün olur. Zâtı gereği mümkün olan her şey de muhtaç ve fakir olur. Muhtaç olan kendi ihtiyacıyla meşgul olur. Onun için başkasının ihtiyacını gidermesi mümkün değildir. Zâtında âlemlerden mustağnî olmayan, başkasının ihtiyacını gidermeye güç yetiremez. Zâtı gereği müstağnî olansa, sadece Cenâb-ı Allâh'tır. Binaenaleyh ihtiyaçları karşılayan da sadece O'dur. Öyleyse iâdet edimeye müstehak olan yalnız Cenâb-ı Allâh'tır.,²⁷⁸

Ebû Hayyân (öl. 745/1344) ibadet makâmının şerefli olduğunu, Kur'ân-ı Kerîmde pek çok yerde ibâdetin emredildiğini, hatta eşref-ı mahlûkât olan Nebî (s.a.v.)'in “kul,, diye isimlendirildiğini, İsâ (a.s.)'dan Allâh'ın kulu olarak bahsedildiğine dikkat çeker. Ebû Hayyân devamla: ﴿لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي﴾ “Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et., (Tâ-hâ, 20/14) emr-i celinde olduğu gibi ibâdet tevhîd'ten sonra zikredilmiştir. Çünkü tevhîd asıl, ibâdet ona tâbidir, der.²⁷⁹

İbn Kesîr'e göre ibâdet kulun Cenâb-ı Allâh'a intisâbı sebebiyle şereflendiği büyük bir makamdır. Nitekim Allâhu Teâlâ (c.c.) Rasûlünü (s.a.v.) kitabını indirdiği,²⁸⁰ da'vâsı için harekete geçtiği,²⁸¹ kendi katına yücelterek mi'râcına nâil kıldığı²⁸² zaman da kendi kulu olarak nitelendirmiştir. Hatta muhâliflerinin kendisini yalanlamalarından dolayı üzüldüğü vakit O'na ibâdete kalkmasını²⁸³ öğütlemektedir.²⁸⁴

Ebussuûd (öl. 982 / 1574) daha önceki âyetlerde Allâh'ın zât ve sıfâtlarından bahsedilerek, ma'bûdiyete müstehak olanın sadece Allah olduğu ve her şeyin varoluş ve devamının O'na muhtaç olduğu belirtildikten sonra, kulun bürhan makâmından ayân makâmına, gaybetten huzûra terakkî ederek Rabbî'nin huzûrunda boynunu bükerek “Ey bu yüce sıfâtların sahibi! Sana ibâdet ederiz ve Senden yardım dileriz. Senden başka her kim olursa olsun kendisine ibâdet edilmesi ve yardım istenmesi bir tarafa, varlığı bile şüphelidir., demeye hak kazandığını söyler.²⁸⁵

²⁷⁸ Râzî, I, 242-244.

²⁷⁹ Ebû Hayyân, I, 25.

²⁸⁰ Kehf, 18/1.

²⁸¹ Cin, 72/19.

²⁸² İsrâ, 17/.1.

²⁸³ Hicr, 15/97.

²⁸⁴ İbn Kesîr, I, 25.

²⁸⁵ Ebussuûd, I, 16.

İbâdetin tevâzuun en yüksek mertebesi olduğunu belirten Âlûsî(öl. 1270/ 1854), ne şer'an ne de aklen ve vücudu veren Allâh'tan başkasına ibâdet edilmesinin câiz olmadığını söyler. Âlûsî sözünü şu şekilde bitirir. “Allah'tan başkası için a'zâların en şerefli olan alını, ayaklar altında çiğnenen eşyanın en aşağısı olan toprağa koymak haramdır.,²⁸⁶

İbâdet konusuna Tefsîr'inde geniş yer ayıran Elmalılı merhum şunları zikreder. Sanki Yüce Allâh şöyle buyuruyor. “Ey insanlar! Ey akıl sahipleri. Siz sadece iyiliğe, kayıtsız şartsız olgunluğa saygı gösterenlerden iseniz ben Allah'ım, her olgunluk benimdir ve eğer kudret (güç) ve iyilik etmeye saygı gösterenlerden iseniz ben âlemlerin Rabb'i'yım ve eğer geleceğe tamâ' ederek saygı gösterenlerden iseniz ben Rahmân-ı Rahîm'im ve eğer korku ve ürkme ile saygı gösterenlerden iseniz ben din gününün sahibiyim. Bundan dolayı saygının bütün sebeplerini zâtında toplayan ve kendisine ibâdet edilen tek ilâhım.,,

Bunu duyan akıl sahibi muhâtaplar da “Acaba Allâhu Teâlâ'ya (c.c.) nasıl ve ne şekilde hamedelim?,, diye elbette kendi kendilerine soracaklardır.İşte buna cevap olmak üzere, sözün yönünü değiştirmek olan iltifât üslûbu ile; ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ “Ancak sana ederiz kulluğu, ibâdeti ve ancak senden dileriz yardımı, inâyeti (Yâ Rabb!)), buyurulmuş ki “böyle deyiniz,, meâlini anlattığı halde, anlatımdaki belâgat bunu açıkça söylemeye ihtiyaç bırakmamıştır. ﴿إِيَّاكَ﴾ sana ma'nasına bitişik olmayan zamirdir ve kendisinden sonra gelen ﴿نَعْبُدُ﴾ fiilinin mefûlûdür. Mefûlûn böyle fiilden önce gelmesi, sırf sana mahsus anlamı taşıdığından “başkasına değil, ancak sana,, demek olur. ﴿نَعْبُدُ﴾ abed, ubûdet ve ubûdiyet (kulluk) manalarını da toplayan ibâdet masdarından yapılmış geniş zaman fiili birinci şahıs çoğul kipidir. O halde ibadet nedir?

Şeriat dilinde ibâdet, niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Yüce Allâh'a yakınlaşmayı ifade eden özel itaattir. İtaat, niyete bağlı olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin veya bilinmesin, yapılması hayırlı olan ameli yapmaktır. Allah'a yaklaşmak niyete bağlı olmasa bile yapılması hayırlı olan ameli, kime yapıldığını bilerek, yani yaklaşmak istediği zâtı tanıyarak yapmaktır. Bundan dolayı her ibâdet, Allah'a bir yaklaşma ve her yaklaşma bir itaattir. Fakat her itaat yaklaşma sayılmaz ve

²⁸⁶ Âlûsî, I, 86.

her yaklaşma ibâdet olmaz. ... Demek ki şer'î ibâdet, insanın ruh ve bedence, dış görünüşü ve içyüzünde bütün varlığıyla yalnız Allah'a yapılan şuurlu bir itaat ve yakınlıktır. İlk önce bunda niyet şarttır. Niyet ise yapılacak işin icra edilmesinde ancak Allah'a itaat ve yakınlaşmayı kasdetmek demek olan yeni bir istektir. Niyet edilmeden yalnız açıkça yapılan ameller de ne olursa olsun ibâdet sayılmaz. Niyetsiz yatıp kalkmak namaz değil, niyetsiz aç durmak oruç değil, niyetsiz Ka'be'ye Arafat'a seyahat edip dolaşmak hac değil v.s. O halde kötü niyetle, yani Allah'a itaat ve yakınlık maksadından başka bir maksatla yapılan ameller hiç bir şekilde ibâdet olamaz.²⁸⁷

Kısacası beşerin fitratında ibâdet, rûhu büyüleyen en yüksek sevgi ile en yüksek korkunun biraraya gelmesinden ve tokuşmasından çıkan korku ve ümit şimşeği içinde sevgi neşesi ile ümit zevkinin gâlip gelmesini görmek için tam âcizlikten mutlak kuvvete yükselme maksadı ile boyun eğilerek yapılan iştir ki, hem dışta, hem içte en son bir küçülme ile en son bir saygı göstermeyi içine alır ve gerçeklik oranında kalbe gönül rahathğı ve sükûnet bırakır. İbâdet ederken dünyadan ve bütün benliğinden tecrîd edilerek Allâh'ına öyle tam bir gönül alçaklığı ve öyle tam bir hurmet le taatı arzeder ve boyun bükerek, tam saygıya aykırı bildiği en küçük bir hareketten bile sakınır. Bunun için kibir ve riya ile birleşmez ve açık ve gizli bölünmeyi kabul etmez. Hakkıyla ibâdet, mutlak güçsüzlük ile tam kuvvetli olmanın, tam aşağılık ile tam yüceliğin, korkular içinde titreyen ümit ile istekleri gerçekleştiren Allah'ın karşılaşma cilvesidir. Beceriksizliğini hissetmeyen kibirliler, hiçbir korku yokmuş gibi görünen gaflet içindeki iyimserler, hiçbir ümit beslemeyen ümitsiz kötümserler bu şereften mahrumdurlar.

Bu gerçekleri özetlemek için müfessirlerin en büyükleri ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ nün meâlini şöyle anlatırlar: "Ey Rab! Biz başkasına değil, yalnız senin rubûbiyetini ikrar ve i'tiraf ederek ancak sana boyun eğimiz ve yalnız sana zilletimizi arzederiz ve ancak sana itaat etmekle iç huzuru ve gönül rahatlığı buluruz.,,²⁸⁸

Müfessirler tahkîk ehline göre ibâdetin üç derecesi olduğunu söylerler.

Birincisi: Sevâbı ummak veya cezâdan kaçmak için ibâdet etmektir. Bu derece gerçekten düşük bir derecedir. Çünkü bunu yapan kimsenin maksadı gerçekte elde etmek istediği şeydir.

²⁸⁷ Elmalılı, I, 102-103; Daha geniş açıklama için 102-109. sayfalara bakınız.

²⁸⁸ Elmalılı, I, 107.

İkincisi: Allah'a olan mükellefiyetlerini yerine getirmekle şereflenmek için ibâdet etmektir. Bu birinciden üstün olmakla birlikte tam değildir. Çünkü burada da ibâdetle kastedilen Allah'tan başkasıdır.

Üçüncüsü: Allah'a kemal sıfatlarıyla muttasıf zât-ı mukaddesi için ibâdet etmektir. İşte bu en yüksek derecedir. Çünkü namaz kılan namazın başında “Allah için namaz kılıyorum,, der. Eğer “Allah'tan mükâfat elde etmek,, veya “Allah'ın azâbından kurtulmak için namaz kılıyorum,, demiş olsaydı namazı fasid olurdu.²⁸⁹

Namaz kılan kişi yalnız da olsa ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ “(Rabbımız!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız,, diye cemi sigası kullanacaktır. Buradaki cemi sigası ile okuyanla birlikte namaz kılanlar, namazda hazır bulunan melekler ve bütün muvahhidlerin kasedildiği beyan etmiştir.²⁹⁰ Bedfüzzaman buradaki cemi sigasıyla üç tâifeye işaret edildiğini söyler; insanın vücudundaki bütün âzâ ve zerrelere, bütün tevhid ehlinin cemâatleri ve kâinâtın ihtivâ ettiği mevcûdât.²⁹¹

﴿نَعْبُدُ﴾ kelimesindeki çoğul ifâde şu manâları da ihsâs etmektedir. Sanki namaz kılan kimse “Yâ Rabb! Tek başıma benim ibadetim zikre değer bir dereceye ulaşmamıştır. Çünkü onun çeşitli kusurları vardır. Fakat ben onu diğer ibâdet edenlerin ibâdetine katıyor ve hepsini birden Sana arz ediyorum,, demiştir. Bu şekilde ibâdetin daha kolay kabul edileceği ümit edilir.²⁹²

Müfessirler burada cemaatle namaz kılmanın faziletine işaret olduğunu beyân etmişlerdir.²⁹³

Elmalılı Hamdi Yazır buna ilave olarak cemaat faziletinin iyice düşünülmesini, çünkü cemaatle ibâdetin olabilmesi için cemaatın oluşması gerektiğini söyler. O'na göre cemaat kuru bir kalabalık değil, aynı duygularla hareket edebilen düzenli bir kuruldur. Bu cemaatın oluşması da bir sosyal ruha ve anlaşmaya bağlıdır. Sosyal rûhun oluşması

²⁸⁹ Râzî, I, 250; en-Nisaburi, I, 105; İbn Kesîr, I, 25; Âlûsî, I, 86.

²⁹⁰ Râzî, I, 248; el-Beydâvî, I, 10; en-Nisaburi, I, 104; İbn Kesîr, I, 25; eş-Şîrbînî, I, 10; Alûsî, I, 88;

Elmalılı, I, 117.

²⁹¹ Bedüzzaman, 22.

²⁹² Râzî, I, 248; el-Beydâvî, I, 10; İbn Kesîr, I, 25; eş-Şîrbînî, I, 10.

²⁹³ Râzî, I, 248; İbn Kesîr, I, 25.

da fertlerin diğere fertleri en az kendine eşdeğere görmesi ve onların faydasından kendisininmiş gibi memnuniyet, zararından kendisininmiş gibi üzüntü duymasına bağlıdır.²⁹⁴

Burada Hamdi Yazır enteresan bir tesbitte bulunmaktadır.“Fâtiha'da yüce Allah kendisini önce akıllı kişilere duyurarak vicdanlarında bu sosyal rûhu terbiye ve kuvvetlendirmek için her birinden ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ diye söz ve mîsak alırken her şahsın ikrârını, bütün insanlığı ve bütün âlemleri kapsayan büyük bir sosyal kurulu temsil eden bir kardeşlik duygusu ve bir sosyal vicdan ile alıyor da “ibâdet ediyoruz ve yardım diliyoruz,, dedirtiyor. Burada gerçekten söz söyleyen bir tek kişidir ve o tek kişi kardeşlerini temsil ederek yalnız kendinden söyler de “biz,, der. Ne vakit bir insan topluluğu, insan topluluğu olarak söz söylemek isterse içlerinden biz diye söyleyebilecek birinin başkanlığı altında toplanırlar da hepsi ona söyletirler. Yoksa onların hepsinin birden ben, ben, ben diye bağırması bir topluluğun konuşması sayılmazda ayrı ayrı şahısların konuşması sayılır.,²⁹⁵

İbâdetin istiâneneden önce zikredilmesinin sebebi olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür.

- a- İhtiyaçtan önce vesilenin ortaya konması icâbeti daha te'min edicidir.²⁹⁶
- b- Kul ibâdeti kendine nisbet edince bundan doğabilecek gururu önlemek ve Allâh'ın yardımı,²⁹⁷ tevfiik ve izni²⁹⁸ olmaksızın ibâdetin gerçekleşmeyeceğini hatırlatmak için ﴿وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ denilmiştir.
- c- Âyet başlarının uygun düşmesi için.²⁹⁹
- d- İbâdet yerine getirilmesi gereken önemli bir emânet olduğu için.³⁰⁰
- e- Zayıf bir görüşe göre istiâne ibâdetin bir nev'idir. Bu sebeple önce ibâdet zikredilmiş daha sonra bölümlerinden biri olan istiâne getirilmiştir.³⁰¹

²⁹⁴ Elmalılı, I, 114.

²⁹⁵ Elmalılı, I, 115.

²⁹⁶ el-Beydâvî, I, 10; el-Hazın, I, 20; eş-Şevkânî, I, 23; Âlûsî, I, 88.

²⁹⁷ Taberî, I, 100; Râzî, I, 254; el-Beydâvî, I, 10; el-Hazın, I, 23; İbn Kesîr, I, 25; Âlûsî, I, 88.

²⁹⁸ Âlûsî, I, 88.

²⁹⁹ el-Beydâvî, I, 10; el-Hazın, I, 20.

³⁰⁰ Râzî, I, 249.

³⁰¹ Beğavî, I, 41; el-Hazın, I, 20; es-Sadı, I, 35.

Âlûsî bunlardan başka şu hikmetlerden bahseder.

- a- İbâdet Allah'ın kulundan istediği, istiâne kulun Mevlâsından istediğidir. Kulun Mevlâsının istediğini daha önce zikretmesi kulluğun sadâkatine daha uygun olamıdır.
- b- İbâdet kulun yapmaktan kurtulmasının imkansız olduğu, insanların ve cinlerin yaratılmasının sebebi olan kat'î bir görev olduğu için daha önce getirilmeye hak kazanmıştır.
- c- İslâmın başlangıcı ibâdeti Alâh'a tahsis etme ve şirkten uzak kalmadır. İstiâne dinde rûsûh (sağlamlık, devamlılık) kazandıktan sonra olur.
- d- Bunlardan her biri diğeriyle alakadar olduğu için takdim ve te'hir söz konusu değildir.³⁰²

Râzî'ye göre ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ ifâdesi “Senden başkasından yardım dilemem,, anlamındadır. Çünkü başkasının bana yardım etmesi de ancak Senin o kimseye bana yardım etmesi hususunda ona yardım etmenle mümkündür. Başkasının yardımı sadece Senin yardımınla tamamlandığına göre, biz de aradaki vasıtayı kaldırıp Senin yardımınla yetiniyoruz.³⁰³

Beydâvi'ye göre istiâne (yardım) gerekli olan ve gerekli olmayan diye ikikısma ayırılır. Gerekli olan yardım onsuz fiilin meydana gelmesi mümkün olmayandır. İş yapan kimsenin gücü, düşüncesi ve işin yapılacağı âletin ve maddenin bulunması gibi ki, bunlar toplandığı zaman insan güç ve kuvvet sahibi olur da kendisine teklif yapmak gerçekten sağlıklı olur. Gerekli olmayan ise işin yapılmasını kolaylaştıran şeylerdir. Yolculukta yürümeye gücü yeten kimsenin vasıtası olması gibi.³⁰⁴

İbâdet Allâh'a tahsîs edildikten sonra her önemli şeyde yardım dilemek olan istiâne talep edilmiştir. İstiâne mutlak olarak zikredilmiş, hangi konularda olduğu beyan edilimemiştir. Genel olarak mufessirler buradaki yardım dilemenin ibâdetle ve bütün işlerle ilgili olduğunu beyan etmişlerdir.³⁰⁵

Elmalılı merhum'a göre bu gibi yerlerde üç mana ihtimali vardır.

³⁰² Âlûsî, I, 88.

³⁰³ Râzî, I, 254.

³⁰⁴ el-Beydâvî, I, 9.

³⁰⁵ Beğavî, I, 41; el-Hazın, I, 20; eş-Şırbînî, I, 10; Âlûsî, I, 90.

1- Bağlı olduğu şeyi göz önünde bulundurmaksızın bizzat yardım dileme işini kasdetmektir ki genel olsun, özel olsun yardım dilemek denilen işi “biz ancak sana yaparız,, demek olur.

2- Bağlı olduğu genel bir hususu takdir ederek her konuda, her işte yardım dilemeyi kasdetmek.

3- Özel bir karîneye dayanarak yardım dilemenin bağlı olduğu özel şeyi varsayarak, falan konuda yardım dilemeyi kasdetmektir. Burada ise ibâdet karînesiyle bu üçüncü ihtimal akla gelebilirse de sözün kısaltma ve tahsis sûretiyle tevhide yönelik olması ve hepsi Allah'a has olan hamdin açıklanması yönünde söylenmiş bulunması buna engeldir. Ve her halde İbn Abbâs (r.a.) hazretlerinden de rivâyet edildiği üzere genel yardım dilemeyi gerektirir ki, bu da birinci veya ikinci şekillerden biri ile olur.³⁰⁶

Surenin başından itibaren ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ âyetlerinde gâib sîgası küllanıldığı halde burada niçin ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ ile muhâtab sîgasına geçilmiştir suâline Râzî özetle şöyle cevap verir.

“Baştan buraya kadar olan kısım övgüdür. Övgünün övülenin gıyâbında yapılması evlâdır. Buradan sonra ise duâdır. Duânın ise duâ yapılanın huzurunda yapılması evlâdır.,,

“Kul namaza başladığı zaman Allâh'a yakınlaşmak için namaz kılmaya niyet ettim der ve böylece kendisi ile Allâh arasında bir yakınlığın meydana gelmesine niyet eder. Bu niyetten sonra kul, Allâh'a çeşitli şekillerde senâda bulunur. Allah'ın keremi bu yakınlığın gerçekleşmesini gerektirir. Bunun için külunu gaybet makâmından huzur makamına geçirmiş ve ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ demiştir.,,

“İstemenin en güzel şekli karşılıklı konuşma yoluyla olandır. Kerîm olanın kendisine hitap edilerek, doğrudan doğruya istenildiğinde, istenilen şeyi vermemesi uzak bir ihtimaldir. Aynı şekilde ibâdet hizmettir. Hizmetin, hizmet edilenin huzûrunda yapılması evlâdır.,,³⁰⁷

³⁰⁶ Elmalılı, I, 109.

³⁰⁷ Râzî, I, 252; Aynı şeyler,i özetle İbn Kesîr de söylemektedir. İbn Kesîr, I, 25.

3.4.1 1. Âyetten çıkartılan Fâideler ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

Bu ayet İbn Kesîr'in de belirttiği gibi idinin iki temel esâsı olan ibâdet ve yardım dilemeyi sırf Allâh'a (c.c.) tahsis etmektedir. Selef âlimlerinin dediği gibi "Kur'ân'ın sırrı Fâtiha, Fatihâ'nın sırrı ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ âyetidir., ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾ cümlesi insanı şirkten uzaklaştırmakta, ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ cümlesi ise her türlü güçten ve kuvvetten ayrılarak her şeyi Allahu Teâlâ'ya dayandırmaktadır.³⁰⁸

3.5. Beşinci Nass ﴿هُدَيْنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

3.5.1. Kelimelerin İzâhı ﴿هُدَيْنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

﴿هُدَيْنَا﴾ Hidâyet lügatte irşâd,³⁰⁹ delâlet,³¹⁰ lütuf ile delâlet,³¹¹ tevfiq,³¹² tebyîn,³¹³ yol gösterme³¹⁴ ihâm,³¹⁵ dua³¹⁶ anlamlarına gelir.

﴿هُدَى﴾ "bn Atıyy'ye göre kalpte imânın yaratılması,³¹⁷ Bıkâî'ye göre ise yolunu sapıtan (dâll) kimsenin saptığı şeye geri dönmesidir.³¹⁸

Elmalılı'ya göre hidâyet; istenilen hedefe ulaştıracak şeye lütuf ve nezaketle kılavuzluk etmektir ki, yolu sadece gösterivermek veya yola götürüvermek ve hatta sonuna kadar götürüvermek şekillerinden biriyle gerçekleşir.

³⁰⁸³⁰⁸ İbn Kesîr, I, 24.

³⁰⁹ Kuşeyri, I, 49; Beğavî, I, 41; Zemahşerî, I, 16; İbn Atıyye, I, 77; Tabersî, I, 103; el-Hazin, I, 20; Ebû Hayyân, I, 25; el-Halebi, I, 63; İbn Kesîr, I, 26; eş-Şevkânî, I, 23.

³¹⁰ Tabersî, I, 103; Ebû Hayyân, I, 25; el-Halebi, I, 63; eş-Şevkânî, I, 23.

³¹¹ Râğib el-İsfehânî, 538; el-Beydâvî, I, 11; Ebussuûd, I, 17; Âlûsî, I, 91.

³¹² Taberî, I, 101; Tabersî, I, 103; İbn Kesîr, I, 26; eş-Şevkânî, I, 23.

³¹³ el-Halebi, I, 63.

³¹⁴ Ebû Hayyân, I, 25; el-Halebi, I, 63.

³¹⁵ A. y.

³¹⁶ A. y.

³¹⁷ İbn Atıyye, I, 77.

³¹⁸ el- Bıkâî , I, 37.

Birincisine ulaştırmayan kılavuzluk veya irşad, ikinciye ulaştırıcı kılavuzluk veya tevfiik denilir.³¹⁹

Hidâyet, yalnız iyiliği istemeye âittir. Mesela hırsıza yol göstermeye, rehberlik etmeye hidâyet denilmez. Cenâb-ı Hakk'ın:

﴿فَاهْتَدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْحَكِيمِ﴾

“ O (zulmeden)lerii cehennem yoluna götürün,, (Sâffât, 37 / 23) âyet-i kerîmesinde olduğu gibi kötü şeyde kullanılması, alay etme ve taşlama gibi bir nükteden dolayı mecaz olur.³²⁰

﴿الصِّرَاطِ﴾ Sırat kelimesi yol³²¹ ve açık yol³²² anlamlarına gelir.

Taberî (öl. 310 / 923) ﴿الصِّرَاطِ﴾ Arapların kelimesini mecâzi olarak doğruluk ve eğrilikle vasıflanan her söz ve amel hakkında doğruluk ve eğriliğini belirtmek suretiyle kullandıklarını söyler.³²³

Fîrûzâbâdi'ye (öl. 817 / 1415) göre sırât sülûk (yolculuk) için hazırlanan mekandır.³²⁴

İbn Atıyye, (öl. 541 / 1147) Nakkâş'ın “sırât” kelimesinin Yunanca olup yol anlamına geldiğini rivâyet ettiğini, fakat bunun gerçekten asılsız bir iddiâ olduğunu nakleder.³²⁵

Sırât (الصِّرَاطِ) keliimesi yutmak anlamına gelen السِّرَاطِ kelimesinden alınmıştır. Burada yol, yolcuyu yutan şeye benzediği için bu şekilde isimlendirilmiştir.³²⁶

³¹⁹Elmalılı, I, 37.

³²⁰A. y.

³²¹İbn Kuteybe, I, 38; İbnü'l-Cevzi I, 14; Âlûsî, I, 91.

³²²Ebu Ubeyde, 34; Taberî, I, 104; ez-Zeccâc, I, 49; İbn Atıyye, I, 78; Tabersî, I, 103; eş-Şevkânî, I, 23.

³²³Taberî, I, 104.

³²⁴Firuzabadi, I, 141.

³²⁵İbn Atıyye, I, 79.

³²⁶Beğavî, I, 41; Zemahşerî, I, 16; el-Beydâvî, I, 11; el-Halebî, I, 64.

﴿المُسْتَقِيم﴾ Müstakîm lügatte dosdoğru, eğri büğrü olmayan anlamına gelir.³²⁷

Taberî, müfessirlerin çoğunluğunun ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيم﴾ kelimesinin “kendisinde eğrilik bulunmayan açık yol” anlamına geldiği hususunda ittifak halinde olduklarını söyler.³²⁸

Râğıb el-İsfehânî doğru bir hat üzerinde olan yola müstakîm denildiğini ve bununla hak yoluna teşbih (benzetme) yapıldığını söyler.³²⁹

3.5.2. Kırâat ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيم﴾

Cumhûr ﴿الصِّرَاطُ﴾ kelimesini sâd ile okumuştur.³³⁰ Ebû Amr'ın kırâatı da budur.³³¹

﴿الصِّرَاطُ﴾ kelimesini İbn Abbâs,³³² İbn Kesîr,³³³ Ya'kûb,³³⁴ Mücâhid ve İbn Muhaysin³³⁵ السِّرَاط olarak (sin) harfiyle, Esmâ'nin rivayetine göre Ebû Amr³³⁶ الزَّرَّاط olarak (ze) harfiyle okumuşlardır.

Hamza'nın ص(sâd) harfini işmâm (sâd ile ze arası) ile okuduğu rivâyet edilmiştir.³³⁷

Hasan ve Dahhâk'ın ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيم﴾'i أَهْدِنَا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا olarak harf-i ta'rifsiz ve tenvinli okudukları rivâyet edilmiştir.³³⁸

³²⁷Taberî, I, 104; Tabersî, I, 103; Râzî, I, 256; el-Hemedanî, I, 172; el-Beydâvî, I, 11; Ebû Hayyân, I, 26; el-Halebî, I, 65; İbn Kesîr, I, 26; İbn Cüzeyy, I, 10; Suyûtî, I, 37; eş-Şirbînî, I, 11; Ebussuûd, I, 18; Âlûsî, I, 92.

³²⁸ Taberî, I, 104.

³²⁹ Râğıb el-İsfehânî, 418.

³³⁰ Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 79; el-Beydâvî, I, 11; Ebû Hayyân, I, 25; İbn Kesîr, I, 25.

³³¹ İbn Atıyye, I, 79; İbnü'l-Cevzî, I, 14.

³³² en-Nehhas, I, 174.

³³³ İbn Atıyye, I, 79; el-Beydâvî, I, 11; eş-Şevkânî, I, 23; Âlûsî, I, 92.

³³⁴ Tabersî, I, 103; İbnü'l-Cevzî, I, 14; el-Beydâvî, I, 11.

³³⁵ İbnü'l-Cevzî, I, 14.

³³⁶ İbnü'l-Cevzî, I, 14; Ebû Hayyân, I, 25.

³³⁷ Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 79; Tabersî, I, 103; İbnü'l-Cevzî, I, 15; el-Beydâvî, I, 11; Âlûsî, I, 92.

³³⁸ 341 İbn Atıyye, I, 80; Ebû Hayyân, I, 25; Âlûsî, I, 93.

3.5.3. İ'râb ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

﴿أَهْدِنَا﴾ Hidâyet masdarından emir sîğasıdır. Emir sîğası kullanıldığı yere göre farklı ma'nâlara gelir. Bu sîğa ile büyükten küçüğe yapılan isteğe emir, küçükten büyüğe yapılan isteğe duâ, eşit seviyedeki kimseler arasında yapılan isteğe de rica denilir.³³⁹

﴿أَهْدِ﴾ duâ³⁴⁰ ve taleb³⁴¹ olmak üzere meczum fiildir, fâili müstetir (gizli) أَنْتَ dir.³⁴² Elif vasl elifidir ve harekesi kesredir.³⁴³

﴿نَا﴾ birinci mef'ûl ﴿الصِّرَاطَ﴾ ikinci mef'ûldür.³⁴⁴ ﴿الْمُسْتَقِيمَ﴾ kelimesi ﴿الصِّرَاطَ﴾ kelimesinin sıfatıdır.³⁴⁵ مُسْتَقِيمٌ kelimesinin aslı مُسْتَقِيمٌ dir. Vâv harfinin harekesi kâf harfine verilmiş ve vâv harfi yâ harfine çevrilmiştir.³⁴⁶

3.5.4. Belâğat ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Ebû Hayyân el-Bahru'l-Muhît adlı eserinde bu âyet-i kerimede var olan bir şeyi sanki yokmuş gibi isteyerek fesâhat ve belâğat çeşitlerinden birinin yapıldığını ifade eder. ﴿أَهْدِنَا﴾ ile istenilen şey hidâyetin husûlü değil devâmıdır.³⁴⁷

Arapçada yol anlamına gelen طَرِيقٌ ve سَبِيلٌ kelimelerinin yerine صِرَاطٌ keliimesiniin tercih edilmesinin sebebi; sırât-ı müstakîmin etrafının belirli ve işlek bir cadde olduğunu ve o caddeye girenlerin bir daha çıkmadıklarını anlatmak içindir.³⁴⁸

³³⁹ el-Halebi, I, 60; Elmalılı, I, 121.

³⁴⁰ en-Nehhas, I, 174; el-Halebi, I, 61.

³⁴¹ el-Halebi, I, 61.

³⁴² en-Nehhas, I, 174; Tabersî, I, 104.

³⁴³ A.y.

³⁴⁴ en-Nehhas, I, 174; İbn Atıyye, I, 81; Tabersî, I, 104; el-Hemedani, I, 62.

³⁴⁵ en-Nehhas, I, 174; el-Hemedani, I, 171; el-Halebi, I, 62.

³⁴⁶ İbn Atıyye, I, 81; el-Hemedani, I, 171; el-Halebi, I, 65.

³⁴⁷ Ebû Hayyân, I, 31.

³⁴⁸ el-Bıkaî, I, 38; Bedrüzzaman, 26.

3.5.5. Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Araştırmamız esnasında müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu âyet-i kerimede müşkil veya müteşâbih lafız olduğuna dair her hangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.5.6 Nâsîh ve Mensûh ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtiha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler.³⁴⁹

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevi't-Temyîz adlı eserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir.³⁵⁰

3.5.7. Sebeb-i Nüzûl ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

3.5.8. Münasebet ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Zemahşerîye göre ﴿وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ “Ancak senden yardım dileriz” sözüyle istenilen yardım dilemeyi beyân etmek için sanki makam münâsebetiyle sorulan “size nasıl yardım edeyim” suâline karşı ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ diye cevap verilmiştir.³⁵¹

Fahreddîn Râzî bu âyet-i kerîmenin önceki âyetlerle olan münâsebetini şöyle açıklar. Cenâb-ı Hak ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۱﴾ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ ﴿۲﴾ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿۳﴾﴾ ayetleriyle Rubûbiyetle âit vasıfları saymış ve kulun bu vasıflara sahip olan Rabbine karşı ancak ibâdetle

³⁴⁹ İbn Hazm, s. 10; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihu'l-Kur'ân, s. 123.

³⁵⁰ Fîrûzâbâdî, I, 129.

³⁵¹ Zemahşerî, I, 15; el-Beydâvî, I, 11; en-Nesefî, I, 7; Elmalılı, I, 70.

karşılık verebileceğini, bunun da ancak Allah'ın (c.c.) tevfik ve iânesiyle mümkün olduğunu belirten ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ âyet-i kerîmesini getirmiştir. Kul, dünyadaki hallerinin en güzeli olan Ma'bûdunu ta'zîm etmek demek olan ibâdeti yerine getirmekle kemâlattaki birinci mertebeyi elde eder. Bu mertebeyi elde eden mü'min, Allâhu Teâlâ'nın (c.c.) kendisini muvaffak kılmadığı, yardım etmediği ve korumadığı sürece bu ibâdet ve taatlerden her hangi birini yapmasının mümkün olmadığını anlayarak kemâlattaki ikinci dereceyi elde eder. Bu makamı geçen kul, hidâyetin ancak Allâhu Teâlâ (c.c.) tarafından meydana geldiğini ve mûkaşefe ile tecellî nurlarının da sadece Allah'ın (c.c.) hidâyet etmesiyle hâsıl olduğunu anlar. İşte bu makamda inanç ve amellerde izlenmesi gerekli olan gerçek yolun sırat-ı müstakim olduğunu açıklamak için ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ denilmiştir.³⁵²

Bikâi (öl. 885 / 1480) “Ancak Senden yardım dileriz” âyet-i kerimesiyle kulun acziyetini kesin olarak anlamasına Allah'a (c.c.) olan ihtiyacını hissetmesine ve Allah'ın havl ve kuvvetine dayanmasına işaret olduğunu söyler. Bu sebeple bütün isteklerin O'na yöneltilerek ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ denilmesi telkin edilmiş, ondan başkasıyla bu isteklere ulaşmanın mümkün olmadığı “uyulması gerekli yola” dikkat çekilmiştir.³⁵³

Elmalılı “﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾” âyet-i kerimesiyle Allah'tan başka ilah tanımamak ve O'ndan başkasına ibadet etmemek hususunda bir antlaşma ve sözleşme yapıldıktan sonra, antlaşmanın hükümlerini tatbik etmeye girişmek için:

﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

“Hidayet eyle bizi doğru yola, o kendilerine ni'met verdiğin mutlu kimselerin yoluna; ne o gazaba uğramışların ne de sapmışların yoluna değil” duasına başlanılmıştır” der.

Elmalılı sözlerine şöyle devam eder. “Bu istek ve dua, yardım dilemenin en mühim ve en kapsamlı bir uygulama şekliyle açıklamasıdır. çünkü ﴿نَسْتَعِينُ﴾ vakfında (durağında) nefes alırken bu isteğe nereden ve ne şekilde başlayacağımızı düşünmemiz gerekiyor. İşte bu ihtiyacımıza cevap olarak bu dua, açıklama yapmak üzere bize telkin edilmiştir.”³⁵⁴

³⁵² Râzî, I, 182-183.

³⁵³ el-Bikâi, I, 37.

³⁵⁴ Elmalılı, I, 120.

3.5.9. İcmâlî Ma'nâ ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Taberî bu âyet-i kerimenin icmâlî ma'nasını şöyle verir:”Ey Allahım, Sen bizi râzı olduğun şeylerde ve kendilerine ni'met verdiğin kullarını muvaffak kıldığın doğru söz ve amellerde kararlı olmaya muvaffak kıl. Zira Allah'ın (c.c.) kendilerine ni'met verdiği peygamberlerin, sâdikların, şehîdlerin muvaffak kılındıkları şeylere muvaffak kılınan bir kul; islâmı kabule, peygamberleri tasdîke, Allah'ın (c.c.) kitabına sımsıkı sarılmaya, Allah'ın (c.c.) emrettiklerini yapmaya, yasaklarından kaçınmaya, peygamberinin (s.a.v.) usûlüne uymaya, Hz. Ebubekir, ömer, Osman ve Ali'nin (r. anhüm) ve bütün sâlih kullarının izini ta'kîb etmeye muvaffak kılınmış olur. İşte bütün bunlar sırat-:müstakîm ta'birinin içine girer.”³⁵⁵

Seyyid Kutub bu hususda şöyle der:“ Bizleri hedefe ulaştırıcı doğru yolu tanımaya ve tanıdıktan sonra o yolda istikâmet üzere olmaya muvaffak kıl.”³⁵⁶

3.5.10. Tahlîlî Tefsîr ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Önceki âyet-i kerîmede ﴿وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾“ancak Sen'den yardım dileriz” ile yardım istenirken, bu âyet-i kerîme ile mü'minin Allah'dan (c.c.) ne istemesi gerektiği öğretilir. Çünkü Allah'dan (c.c.) “doğru yolu göstermesi” nin istenmesi en mühim yardımdır. Zîrâ her hangi bir ni'metin elde ediliş yolunu, kanununu elde etmek, o ni'meti bir defa değil dâima elde etme sonucunu doğurur. Yolun en büyüğü de Allah'ın yardımının yoluna girmedi. Bunun en kısası da doğru yoldur. Bu bulununca ni'met yollarının hepsi bulunur. Ni'met yolu bulununca ni'metlerin hepsine sürekli olarak erilir. Bu sebeple burada önce “bize ni'met ver” denmeyip de ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ duâsı ile doğru yol istenilmesi öğretilmiştir.³⁵⁷

Hidâyetin lütuf ile delâlet olduğunu söyleyen Râğıb el-İsfehânî Allâh'ın (c.c.) insanlara olan hidayetinin dört anlamda kullanıldığını söyler.

Birincisi:Allah'ın (c.c.) bütün mükellef kullarına kabiliyetleri miktarınca akıl, zekâ ve zarûrî bilgileri vermesidir ki;

³⁵⁵ Taberî, I, 104; İbn Kesîr, I, 27; eş-Şevkânî, I, 24; (Her ikisi de Taberî'den naklen)

³⁵⁶ Seyyid Kutub, I, 26.

³⁵⁷ Elmalılı, I, 130.

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾

“O da:«Bizim Rabbimiz yer şeye hilkatini veren ve sonra da doğru yolunu gösterendir» dedi.” (Tâ-hâ, 20/50) ayet-i kerimesi bu ma'nâdadır.

İkincisi:Kur'ânı indirme ve peygamberlerin lisanıyla insanları hakka çağırmasıyla hidâyetidir ki;

﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا﴾

“Onları emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık” (Enbiyâ, 21 / 73) âyet-i kerîmesinden maksud budur.

Üçüncüsü:Hidâyete erenleri içine alan tevfi ki;

﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾

“Hidâyeti kabul edenler(e gelince: Allah) onların muvaffakiyetini artırmış, onlara (ateşten nasıl) kaçınacaklarını ilham etmiştir.” (Muhammed, 47/17) âyet- kerimesi bu ma'nâyadır.

Dördüncüsü:Âhirette cennete hidâyetidir ki;

﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾

“Hamdolsun Allah'a ki; derler, bizi hidâyetiyle buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet etmeseydi kendiliğimizden bunun yolunu bulmuş olamazdık.” (Â'râf, 7/43) âyet-i kerimesi bu manayadır.³⁵⁸

Kur'ân-ı Kerimde harf-i ta'rifli ve ta'rifsız olarak 45 yerde geçen ﴿الصِّرَاطِ﴾ kelimesinin 34 yerde ﴿الْمُسْتَقِيمِ﴾ vasfıyla nitelenmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.³⁵⁹

Bunun işaret ettiği ma'na Allah'dan (c.c.) istenen yolun “dosdoğru yol” olduğudur.

Müfessirler sırât-ı müstakîm'in ne olduğu husûsunda İbn Kesîr'in ifadesiyle “hepsi sonuçta Allah'a (c.c.) ve Rasûlüne tâbi olma ma'nâsına gelen farklı görüşler”³⁶⁰ Elmalılı'nın ifadesiyle de “bir kısmı ma'nâ ve çoğu mâsadak (ma'nâyaya uygun şey)

³⁵⁸ Râğıb el-İsfehânî, 538.

³⁵⁹ M. Fuad Abdulbaki, 407.

³⁶⁰ İbn Kesîr, I, 26.

üzerinde dönüp dolaşan, gerçekte kelimenin delâlet ettiği ma'nâlardan birisi ile ifade edilmesinden başka birşey olmayan açıklamalar³⁶¹ ileri sürmüşlerdir.

Tefsirlere baktığımız zaman sırât-ı müstakîmden maksadın Allâh'ın (c.c) yolu, doğru yol,³⁶² Allâh'ın (c.c.) kitabı³⁶³, Peygamberimizin (s.a.v.) ve ashabın büyüklerinin yolu,³⁶⁴ islam ve islam şeriatı,³⁶⁵ sinnet ve cemaat yolu,³⁶⁶ Rasulullah (s.a.v.) ve iki arkadaşı (Hz. Ebûbekır ve Hz. Ömer (r. anhüma),³⁶⁷ cennet yolu,³⁶⁸ islam milleti³⁶⁹ ve hac yolu³⁷⁰ olduğu rivâyetlerini görmekteyiz.

Fahreddîn Râzî bunlardan “islam” ve “Kur’ân” açıklamalarını doğru bulmaz. Buna sebep olarak ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ âyetinin ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ âyetinden bedel olduğunu ve bu âyet-i kerime ile bizden öncekilerin kastedildiğini, halbuki onların ne Kur’ânlarının olduğunu ne de müslüman olduklarını ileri sürer. Bu takdirde ona göre ma'nâ “Bizi, cenneti hak bilmiş ve onu hak etmiş kimselerin yoluna ilet”tir.³⁷¹

Ebû Hayyân Râzî'nın bu reddinin ancak kendilerine in'âm edilenlerden maksadın önceki ümmetler olması halinde geçerli olacağını, halbuki burada kastedilenlerin önceki ümmetler olduğu husûsunda ittifak olmadığını ve değişik rivâyetler geldiğini ileri sürerek onun fikrine katılmaz.³⁷²

³⁶¹ Elmalılı, I, 124.

³⁶² eş-Şirbîni, I, 11; Ebussuûd, I, 18; Âlûsî, I, 93.

³⁶³ Taberî, I, 104; Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 80; Tabersî, I, 104; İbnü'l-Cevzî I, 15; İbn Kesîr, I, 26; İbn Cüzeyy, I, 10; Suyûtî, I, 39; eş-Şevkânî, I, 24; el-Kasımî, I, 20.

³⁶⁴ Taberî, I, 105; Beğavî, I, 41; Tabersî, I, 104; Suyûtî, I, 38.

³⁶⁵ Taberî, I, 105; Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 80; Tabersî, I, 104; İbnü'l-Cevzî I, 15; Kurtubî, I, 147; el-Hazın, I, 20; İbn Kesîr, I, 26; İbn Cüzeyy, I, 10; Suyûtî, I, 38; eş-Şevkânî, I, 24; el-Kasımî, I, 20.

³⁶⁶ Beğavî, I, 41; el-Hazın, I, 20; el-Kasımî, I, 20.

³⁶⁷ es-Semerkandî, I, 83; Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 80; Kurtubî, I, 148; İbn Kesîr, I, 27; Suyûtî, I, 40; eş-Şevkânî, I, 24.

³⁶⁸ Beğavî I, 41; İbnü'l-Cevzî, I, 15.

³⁶⁹ eş-Şirbîni, I, 11; İsmail Hakkı Bursevî, I, 21; Âlûsî, I, 93.

³⁷⁰ Kurtubî, I, 147; Ebû Hayyân, I, 27; eş-Şevkânî I, 24.

³⁷¹ Râzî, I, 257.

³⁷² Ebû Hayyân, I, 27-28.

Aynı konuda Âlûsî, Fahreddin Râzî'nin yapmış olduğu açıklamaları zikrederek "kendilerine in'âm edilenler"den maksadın "bizden öncekiler" olduğunda ihtilaf olmadığını söyler. Fakat Âlûsî daha önce Râzî'nin ﴿الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ 'den maksadın her türlü ahlak ve amelde ifrât ile tefrît arasındaki vasat (orta yol) olduğunu kabul ettiğini ve buna da ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ "İşte böylece sizi mu'tedil bir ümmet kıldık (Bakara, 2 / 143) âyet-i kerîmesini delil getirdiğini söyleyerek, burada onun bir tezada düştüğünü ileri sürer ve bizden öncekilerin Kur'ânları yoktu ve onlar müslüman değillerdi diye sırât-ı müstakîmin "İslam ve Kur'ân" olarak tefsirini kabul etmeyen Râzî'ye şu suâli sorar. "Acaba ona bizden önceki ümmetlerin böyle bir (orta ümmet olma) özellikleri yoktu denilseydi ve delil olarak zikrettiği ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ (Bakara, 2 / 143) âyetini kendisine karşı okusaydık buna nasıl cevap verirdi? Allah'tan (c.c.) başka i'tiraz edilmeyecek hiç kimse yoktur."³⁷³

﴿اهْدِنَا﴾ "Bize hidâyet et" duâsının akla getirdiği "namaz kılan bir mü'min hidâyet üzere değil midir ki Allah'dan (c.c.) hidâyet istemektedir?" sorusuna karşı "istenen hidâyette sebat, hidâyetin arttırılması,³⁷⁴ sevâb olarak cennet yoluna hidâyet edilmesi ve geçen ömürde hakka delâlet edildiği gibi ömrün geri kalan kısmında da hakka delâlet edilmesidir"³⁷⁵ cevabı verilmiştir.

Fahreddin Râzî âimlerin bu suâle şöyle cevap verdiğini nakleder. "Ulemâ her ahlâkın ifrat ve tefrîti olmak üzere, iki tarafı bulunduğunu açıklamıştır ki, bu iki taraf da kınanmıştır. Hak olan orta olandır. Bu hususu Cenâb-ı Hakk;

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾

"İşte böylece sizi mutedil bir millet kıldık., (Bakara, 2/143) âyetiyle te'kid etmektedir. Âyette geçen ﴿وَسَطًا﴾ kelimesinden maksad, âdil ve dosdoğru olandır. Mü'min delillerle Allah'ı (c.c.) tanıyınca, hidâyete ulaşmış mü'min olur. Bu halin meydana gelmesinden sonra, onun shevî ameller, öfke dolu fiiller ve malımı infâk etme hususunda ifrat ve tefrîtin iki ucu arasındaki orta bir yol olan adâleti bilmesi gerekir. Böylece mü'min kul, Allah'tan (c.c.) her türlü ahlak ve her türlü fiil hususunda bu iki aşırı ucun arasında kalan ve orta yol olan dosdoğru yola ilietilmesini ister."³⁷⁶

³⁷³ Âlûsî, I, 92.

³⁷⁴ Kuşeyrî, I, 49; Beğavî, I, 41; İbn Atıyye, I, 15; İbnü'l-Cevzî I, 15; Râzî, I, 257; el-Beydâvî, I, 11; el-Hazın, I, 20; eş-Şırbînî, I, 11; Âlûsî, I, 93.

³⁷⁵ Âlûsî, I, 93.

³⁷⁶ Râzî, I, 255.

Sırât-ı müstakîm husûsunda Fahreddîn Râzî'nin nakletmiş olduğu mevzûu biraz daha açan Bedüzzaman özetle şöyle der: "Sırât-ı müstakîm; şecaat, iffet ve hikmetin mezcinden ve hülâsasından hasıl olan adl ve adâlete işarettir. Şöyle ki: İnsanın bedenine yerleştirilen rûhun yaşabilmesi, menfaatlerini kendisine cezb ve celbetmesi için şehvet, zararlardan korunması için gadab ve iyi ile kötüyü bir birinden ayırmak için akıl kuvvetleri verilmiştir. Her ne kadar bu kuvvetlere şeriatça bir sınır ta'yîn edilmiş ise de yaratılış i'tibârıyla sınır konulmadığı için bu kuvvetlerin her biri üç mertebeye ayrılmıştır.

Meselâ şehvet kuvvetinin tefrîti humûd (steksizlik) olup ne harama ne de helale iştihası yoktur. İfrat derecesi fucürdür ki haram helal dinlemeden namusları ve ırzları payımal etmek arzusunda olur. Vasat mertebesi ise iffettir ki; helaline şehveti var, harama yoktur.

Gadab kuvvetinin tefrit mertebesi korkulmayan şeylerden dahi korkmak, ifrat mertebesi ne maddî ne ma'nevî hiç bir şeyden korkmamaktır ki bütün istibdatlar, tahakkümler, zulümler bu mertebenin mahsulüdür. Vasat mertebesi ise şecaattır ki; dînî ve dünyevî hukûku için canını fedâ eder fakat meşrû olmayan işlere karışmaz.

Akıl kuvvetinin tefrit mertebesi hiç bir şeyden haberi olmamak, ifrat derecesi ise hakkı bâtil, bâtili hak gösterecek bir derecede aldatıcı bir zekaya sahip olmaktır. Vasat mertebesi ise hikmettir ki; hakkı hak bilir imtisâl ederş bâtili bâtil bilir, içtinâb eder.³⁷⁷

Tabersî burada konuya farklı bir açıdan bakarak;

﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾

"O da: «Bizim Rabbımız her şeye hilkatini veren ve sonra da doğru yolunu gösterendir» dedi." (Tâ-hâ, 20 /50) ayet-ii kerimesinde beyan edildiği üzere Allahu Teala'nın (c.c.) yaratmış olduğu bütün mahlukatına doğru yolu gösterdiğini, fkat bunların içinde sadece insanın bazen hata yaptığını ve kendisini ifsad edecek tehlikeli şeyler işlediğini belirterek, insanın Allahu Teala'dan (c.c.) kendisini dini üzerinde sebat ve devam etmeye muvaffak kılmasını ve hidayetini arttırmasını istemesinin güzel olduğunu ifade eder.³⁷⁸

³⁷⁷ Râzî, I, 183; Bedüzzaman, İşârât, 24.

³⁷⁸ Tabersî, I04.

Kulun Rabbine karşı niyazında ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ demesinin sebebini Fahreddin Râzi şöyle izah eder.

“Doğru çizgi, iki noktayı birleştiren en kısa çizgidir. Buna göre doğru çizgi bütün eğri çizgilerden daha kısadır. Bu sebeple kulun ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ demesinin bir kaç yönü vardır.

Birincisi:”Sırat-ı müstakim en kısa ve en yakın yoldur. Ben acizim, benim acizliğime ancak en doğru yol uygun olur.”

İkincisi: “Dosdoğru olan tektir. Onun dışındakiler ise birbirine benzeyen bir sürü eğri yanlış yollardır. Bu sebeple yollar birbirine karışır. amma dosdoğru yola gelince, o başkasına benzemez. Böylece de bu yol korkulardan ve belalardan uzak, en emniyetli yol olur.”

Üçüncüsü: “ Dosdoğru yol maksada götürür, eğri yollar ise maksada götürmez.”

Dördüncüsü: Dosdoğru olan değişmez. Eğri olan ise değişebilir. İşte bu sebeplerden ötürü kul, sırat-ı müstakimi istemiştir.³⁷⁹

Ebû Hayyan ﴿اهْدِنَا﴾ “Bizi hidayet eyle” denilerek cemi (çoğul) sigası kullanılmasının ﴿نَعْبُدُ﴾ ve ﴿نَسْتَعِينُ﴾ ifadelerine münasip olduğunu belirtir.³⁸⁰

3.5.11. Âyetten Çıkarılan Fâideler ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

Mü'min kulun kendi hakkında Rabbından isteyeceği ilk ve en önemli ihtiyacının doğru yola hiidayet edilmesi olduğunu beyan etmek için Allahu Teala (c.c.) kuluna mü'min kardeşleriyle birlikte ﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ diyerek tazarru ve niyazda bulunmasını öğretmiştir.³⁸¹

³⁷⁹ Râzi, I, 258.

³⁸⁰ Ebû Hayyân, 1, 27.

³⁸¹ Elmalılı, 1, 120; Seyyid Kutub, I, 27.

3.6. Altıncı Nas ﴿مِرَاطُ الدِّينِ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

3.6.1. Kelimelerin İzahı ﴿مِرَاطُ الدِّينِ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

﴿اَنْعَمْتَ﴾ Râğıb İsfehâni (öl. 502/1108) Müfredat'ında in'âmı şöyle açıklar: “İn'âm ihsanın (iyiliğin) başkasına ulaştırılmasıdır ve ancak akıllı varlıklara yapıldığı zaman ihsan adını alır. Mesela falanca atına ihsanda bulundu denilmez.”³⁸²

Râzî, ni'metin “başkasına ihsanda bulunarak yapılmış menfaat” olarak ta'rif edildiğini söyler.³⁸³

Ni'met aslında insanın üzerinde bulunduğu güzel hal³⁸⁴ veya tad aldığı durumdur ve yumuşaklık anlamına gelen nuûmetten alınmıştır. Daha sonra bu, tad almaya sebep olan şeylere ad olmuştur.³⁸⁵

﴿الْمَغْضُوبِ﴾ Gadabın aslı şiddet³⁸⁶ olup lügatte çirkin bir şey karşısında huyun değişmesi,³⁸⁷ nefsin intikam isteği ve heyecanlanmasıdır.³⁸⁸ Gadab rızanın tam tersidir.³⁸⁹

﴿الضَّالِّينَ﴾ Dalâl ve dalâlet lügatte kaybolmak ve helak olmak anlamına gelir. Allahu Teala'nın (c.c.) şu kavlinde bu anlamda kullanılmıştır.³⁹⁰

﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾

³⁸² Râğıb, s. 499

³⁸³ Râzî, I, 258.

³⁸⁴ Rağıb, s. 499.

³⁸⁵ el-Beydâvî, I, 11; Ebû Hayyân, I, 26; İsmail Hakkı Bursevî, I, 22; Ebussuûd, I, 18.

³⁸⁶ Tabersî, I, 109; Kurtubî, I, 150; Nisaburî, I, 84; Âlûsî, I, 95.

³⁸⁷ Ebû Hayyân, I, 28.

³⁸⁸ Rağıb, s.361; Beğavî, I, 42; Zemahşerî, I, 16; el-Beydâvî, I, 12; el-Hâzi, I, 20; Bursevî, I, 22.

³⁸⁹ Bursevî, I, 23.

³⁹⁰ Beğavî, I, 42; Tabersî, I, 109; el-Hâzin, I, 20; en-Nisaburî, I, 84; Ebû Hayyân, I, 28; Âlûsî, I, 96.

“İnkâr edenlere gelince, onların hakkı yıkımdır. Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır.” (Muhammed, 47/8)

Dalâl kelimesi lügatte bundan başka gaflet, unutma, tereddüt ve hayret anlamlarına da gelir.³⁹¹

Dînî bir terim olarak dalalet hak yoldan kasden veya hata ile,³⁹² az veya çok³⁹³ ayrılmaktır. Dalâletin zıddı hidâyettir.³⁹⁴

Râğıb İsfahânî dalâl kelimesinin kasden veya hataen, az veya çok doğru yolu terketme anlamına geldiği için hata yapan kimse hakkında da kullanılmasının doğru olduğunu ve bu sebeple her ne kadar dalaletlerinin arasında çok uzak bir mesafe olmasına rağmen bu kelimenin hem peygamberler hem de kâfirler hakkında kullanıldığını söyler.³⁹⁵

3.6.2. Kırâat ﴿صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

﴿عَلَيْهِمْ﴾ kelimesinin kırâatı hakkında rivayette bulunan müfessirlerden en-Nehhas (öl. 311 / 923) bu kelimenin okunuşunda beş vecih;³⁹⁶ diğerleri, altısı kırâat imamlarından, dördü araplardan olmak üzere toplam on vecih³⁹⁷ olduğunu naklederler.

el-Hemedânî bu okuyuşların beşinde ﴿عَلَيْهِمْ﴾ deki hâ'nın harekesinin kesre, beşinde de zamme olduğunu belirtir.³⁹⁸

³⁹¹ Ebû Hayyan, I, 28-29.

³⁹² Râğıb, s. 297; Tabersî, I, 109; Kurtubî, I, 150; el-Beydâvî, I, 12; Ebussuud, I, 19; Bursevi, I, 24; Âlûsî, I, 94.

³⁹³ Râğıb, s. 297.

³⁹⁴ A.y.

³⁹⁵ en-Nehhas, I, 175.

³⁹⁶ İbnü'l-Cevzî I, 16; el-Hemedani, I, 176; Kurtubî, I, 148; Ebû Hayyân, I, 26; elHalebi, I, 70; Âlûsî, I, 94.

³⁹⁷ el-Hemedani, I, 176.

³⁹⁸ A. y.

Cumhûrun ve Medine halkının kıratının ﴿عَلَيْهِمْ﴾, Hamza ve Kûfe halkının kıratının ﴿عَلَيْهِمْ﴾ olduğu nakledilmiştir.³⁹⁹

Müfessirlerin bazılarının kıraat imamlarına nisbet ederek, bazılarının da sadece kıraat şekillerini naklettikleri altı vecih şunlardır.

﴿عَلَيْهِمْ﴾: (Hâ'nın kesresi ve mim'in sükûnuyla) Medine halkı,⁴⁰⁰ cumhûr⁴⁰¹ ve Verş, Ebu Amr, Âsım, İbn Âmir, Kısâî.⁴⁰²

عَلَيْهِمْ: (Hâ'nın zammesi ve mim'in sükûnuyla) Kûfe halkı⁴⁰³ ve Hamza.⁴⁰⁴

عَلَيْهِمِي: (Ha'nın ve mim'den sonra ya'nın kesresiyle) Hasan.⁴⁰⁵

عَلَيْهِمُو: (Ha'nın kesresi ve mim'den sonra vav'ın zammesiyle) A'rec,⁴⁰⁶ İbn Kesir,⁴⁰⁷ Kâlûn.⁴⁰⁸

عَلَيْهِمُو: (Ha'nın ve mim'den sonra vav'ın zammesiyle) İbn Ebî İshâk,⁴⁰⁹ A'rec.⁴¹⁰

عَلَيْهِمْ: (Ha'nın ve mim'in zammesiyle) İbn İshak.⁴¹¹

Kıraat imamlarından nakledilmeyen fakat Arapların bu şekilde okuyuşlarının olduğu nakledilen diğer şâzz dört vecih de şunlardır.

عَلَيْهِمِي: (Ha'nın zammesi ve mim'den sonra ya'nın kesresiyle)

عَلَيْهِمْ: (Ha'nın zammesi ve mim'in kesresiyle)

عَلَيْهِمُو: (Ha'nın kesresi ve mim'in zammesiyle)

³⁹⁹ en-Nehhas, I, 175.

⁴⁰⁰ ez-Zeccâc, I, 50; İbnü'l-Cevzî I, 16; Tabersî, I, 105; Ebû Hayyân, I, 26; Âlûsî, I, 94.

⁴⁰¹ İbn Atıyye, I, 83

⁴⁰² en-Nehhas, I, 175.

⁴⁰³ İbn Atıyye, I, 83; Tabersî, I, 105; İbnü'l-Cevzî, I, 16; en-Nisaburi, I, 56; Ebû Hayyân, I, 26; eş-Şırbînî, I, 23; Âlûsî, I, 94.

⁴⁰⁴ en-Nehhas, I, 175; İbnü'l-Cevzî I, 16; Suyûtî, I, 41; Âlûsî, I, 94.

⁴⁰⁵ en-Nehhas, I, 175.

⁴⁰⁶ Suyûtî, I, 41; eş-Şırbînî, I, 13; Âlûsî, I, 94.

⁴⁰⁷ Âlûsî, I, 94.412. en-Nehhas, I, 175.

⁴⁰⁸ en-Nehhas, I, 175.

⁴⁰⁹ Süyûtî, I, 41; Âlûsî, I, 94.

⁴¹⁰ Suyûtî, I, 41.

⁴¹¹ İbn Atıyye, I, 81; Tabersî, I, 105; Kurtubî, I, 148.

عَلَيْهِمْ: (Ha'nın ve mim'in kesresiyle)

Hız. Ömer (r.a.), Übeyy b. Ka'b (r.a.) ve Abdullah İbnu'z-Zübeyr'ın (r.a.) bu ayet-i kerimeyi صِرَاطٌ مِّنْ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.⁴¹²

İbn Atıyye ﴿غَيْرِ﴾ kelimesindeki râ harfinin Nâfi, Âsım, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâi tarafından meksur, İbn Kesir tarafından mansub okunduğunu rivayet etmiştir.⁴¹³

﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ Hz. ömer, Übeyy b. Ka'b ve Abdullah b. Zübeyr tarafından غَيْرِ الضَّالِّينَ şekliÖnde okunmuştur.⁴¹⁴ Fakat mütevatır olan Alûsî'nin de belirttiğii gibi ﴿وَلَا﴾ كِرَااتِيدِر. ⁴¹⁵

Eyyüb es-Sahtiyani'nin ﴿الضَّالِّينَ﴾ kelimesini الضَّالِّينَ şeklinde elifi hemze'ye çevirerek okuduğu rivayet edilmiştir.⁴¹⁶

3.6.3. İ'râb ﴿صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿﴾

Büyük çoğunluğa göre ﴿صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ cümlesi ﴿الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ﴾ den bedel-i küll(bizzat kendisinin karşılığı) dır.⁴¹⁷ Şevkani atf-ı beyan olmasının câiz olduğunu,⁴¹⁸ Zeccâc sıfat olduğunu söylemektedir.⁴¹⁹

Elmalılı merhum ﴿صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ cümlesinin bedel-i küll veya bedel-i ba'd (bir kısmının karşılığı) olabileceğini söylemektedir.⁴²⁰

⁴¹² İbn Atıyye, I, 85.

⁴¹³ İbn Atıyye, I, 87; Kurtubî, I, 150; Tabersî, I, 105; Ebû Hayyân, I, 29; Âlûsî, I, 96.

⁴¹⁴ Âlûsî, I, 96.

⁴¹⁵ en-Nehhas, I, 176; İbn Atıyye, I, 88; el-Hemedani, I, 179; Ebû Hayyân, I, 30; Âlûsî, I, 96.

⁴¹⁶ en-Nehhas, I, 174; el-Hemedani, I, 173; el-Beydâvî, I, 11; en-Nesefî, I, 9; el-Halebî, I, 65; eş-Şırbînî, I, 11; eş-Şevkânî, I, 24; Âlûsî, I, 93; Vehbe Zuhaylî, I, 55.

⁴¹⁷ eş-Şevkânî, I, 24.

⁴¹⁸ ez-Zeccâc I, 50.

⁴¹⁹ Elmalılı, I, 124.

﴿الَّذِينَ﴾ ism-i mevsûl olup sılası ﴿أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ 'dir.⁴²¹

﴿أَنْعَمْتَ﴾ fiilinin fâili fiile bitişik muhatab zamiridir. ﴿عَلَيْهِمْ﴾ câr ve mecrûr olup müteallakı ﴿أَنْعَمْتَ﴾ 'dir.⁴²²

﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ cümlesi ﴿الَّذِينَ﴾ 'den bedel⁴²³ veya sıfattır.⁴²⁴

﴿وَالضَّالِّينَ﴾ cümlesi ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ üzerine atıftır.⁴²⁵

﴿عَلَيْهِمْ﴾ deki birinci ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ cümlesinin ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ile beraber meful olarak mansub, ikinci ﴿عَلَيْهِمْ﴾ nâib-i fâi olarak merfûdur.⁴²⁶

﴿وَالضَّالِّينَ﴾ deki ﴿لَا﴾ Ma'meru'bnul-Müsenna'ya (öl. 210/825) göre zâid olup sözü tamamlamak için gelmiştir. Buradaki لَا nefiy (olumsuzluk) 'sı olduğu için olumsuzluğu te'kid için gelmiştir. Bunun misali Cenab-ı Hakk'ın şu kavlidir.

﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ﴾

“Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (A'râf, 7/12) ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ﴾ nin manası ﴿قَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ﴾ 'dir.⁴²⁷

3.6.4 Belagât ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ cümlesinin ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ile beraber meful olarak mansub, ikinci ﴿عَلَيْهِمْ﴾ nâib-i fâi olarak merfûdur.

Ebû Hayyân bu âyet-i kerîmelerde şu edebî san'atların yapıldığını zikreder.

⁴²⁰ en-Nehhas, I, 174; İbn Atıyye, I, 81; el-Hemedani, I, 173; Ebû Hayyân, I, 26; el-Halebî, I, 67; Vehbe Zuhaylî, I, 55

⁴²¹ el-Halebî, I, 78.

⁴²² ez-Zeccâc, I, 53; en-Nehhas, I, 175; Zemahşerî, I, 16; İbn Atıyye, I, 85; el-Hemedani, I, 175; el-Beydâvî, I, 12; en-Nesef, I, 9; el-Halebi, I, 71; İbn Cüzeyy, I, 10; İsmail Hakkı Bursevî, I, 23; eş-Şevkânî, I, 24; Âlûsî, I, 94.

⁴²³ Taberî, I, 107-108; en-Nehhas, I, 175; İbn Atıyye, I, 85; el-Hemedani, I, 175; el-Beydâvî, I, 12; el-Halebî, I, 71; Ebussuûd, I, 18; eş-Şevkânî, I, 24.

⁴²⁴ ez-Zeccâc, I, 54; en-Nehhas, I, 176; el-Hemedani, I, 178; eş-Şirbînî, I, 12.

⁴²⁵ el-Hemedani, I, 178; eş-Şevkânî, I, 24.

⁴²⁶ Ebu Ubeyde, I, 25-26; Taberî, I, 109; ez-Zeccâc, I, 54; Kurtubî, I, 151; İbn Kesîr, I, 28.

⁴²⁷ Ebû Hayyân, I, 31.

Tasrîh san'atı: (Önce geçen kapalı ifâdeyi açıklama) ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ “dosdoğru yol” ifâdesi kendisinden sonra gelen ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ “Kendilerine ni'met verdiklerinin yoluna” ifâdesiyle açıklanmıştır.

Hazf san'atı: Son âyet-i kerîmede صِرَاطٌ kelimesi hazfedilmiştir. Cümlenin takdîri şöyledir. غَيْرِ صِرَاطِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ غَيْرِ صِرَاطِ الضَّالِّينَ

Tescî-i mütevâzî san'atı: (Son iki kelimenin vezin ve kâfiyede birbirine uygunluğu) Burada ﴿الرَّحِيمِ﴾ ile ﴿الْمُسْتَقِيمِ﴾ ve ﴿نَسْتَعِينُ﴾ ile ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ kelimeleri arasında vardır.

Serdü's-sifât: (Sıfâtları açıklama, peş peşe getirme) Medhe (övlümeye) veya zemme (kınanmaya) âit bir özelliği açıklamak için sıfâtları söylenmiştir.⁴²⁸

3.6.5. Müşkil ve Lafzî Müteşâbih ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾

Kirmânî Müteşâbihü'l-Kur'ân adlı eserinde ﴿صِرَاطَ﴾ lafzının tekrarıyla ilgili olarak şöyleder. “Sırât yolculuk için hazırlanmış mekandır. Önceki âyette mekan zikredilmiş, yolcular zikredilmemiştir. Yolcularla birlikte o yolda gidenlerin peygamberler ve mü'minler olduğunu açıklamak için ﴿صِرَاطَ﴾ kelimesi tekrar edilmiştir.⁴²⁹

Kirmânî ﴿عَلَيْهِمْ﴾ kelimesinde tekrar olmadığını şöyle açıklar. “Allah'm (c.c.) ﴿عَلَيْهِمْ﴾ sözü tekrar değildir. Çünkü onlar in'âm ve gadab fiillerine bağlıdır. O fiillerden her biri ﴿عَلَيْهِمْ﴾ lafzını gerektirir ve onun bu şekilde kullanılışı ne tekrardır ne de müteşâbih”⁴³⁰

⁴²⁸ el-Kırmanî, 112.

⁴²⁹ el-Kırmanî, 113.

⁴³⁰ İbn Hazm, en-Nasîh ve'l-Mesuh, s. 10; İbnü'l-Cevzî Nevasihu'l-Kur'an, s. 123.

3.6.6 Nâsîh ve Mensûh ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

İbn Hazm (öl. 456 / 1064) en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; İbnü'l-Cevzî Nevâsihu'l-Kur'ân adlı eserlerinde Fâtiha Sûresi'nin içinde nâsîh ve mensûh bulunmayan 43 sûreden biri olduğunu söylemektedirler.⁴³¹

Kezâ Fîrûzâbâdî (öl. 817 / 1415) de Besâiru zevi't-Temyîz adlı eserinde bu sûrede nâsîh ve mensûh olmadığını belirtmektedir.⁴³²

3.6.7. Sebeb-i Nüzûl ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

Fatiha Sûresi bir defada nâzil olmuştur. Surenin nüzûl keyfiyeti hakkında birinci bölümde bilgi verilmiştir. Konuyla ilgili olarak 4. ve 5. sayfalara bakınız.

3.6.8. Münasebet ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

Fahreddin Râzî önceki âyet-i kerimede inanç ve amellerde izlenecek gerçek yolun sırât-ı müstakîm olduğunun belirtilmesinden sonra bu iki âyet-i kerîme ile de sırât-ı müstakîmın açıklandığını söyler. Buna göre Cenâb-ı Hakk sırât-ı müstakîmi biri müsbet (olumlu) diğeri selbî (olumsuz) iki sıfatla nitelendirmiştir. Müsbet olan o yolun, Allah'ın (c.c.) kendilerine ni'met vermiş olduğu peygamberlerin, siddîkların, şehidlerin ve sâlih kulların yolu olmasıdır. Selbî yönüne gelince, bu yolun Allah'ın (c.c.) gazabını hakedecek kadar şehvî fiilleri işleyerek davranış güçleri bozulan kimseler ile, gerçek inançlardan ve kesin bilgilerden sapacak kadar düşünce kâbiliyetleri bozulan kimselerin yolu olmamasıdır.⁴³³

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ âyet-i kerîmesinin kendisinden önce geçen âyetlerle arasındaki münâsebet hakkında Bedüzzaman şöyle der: "Kur'ânın inci gibi lafızlarının dizilmesi; bir hayta (ip), bir çeşide, bir nakşa munhasır değildir. Belki; zuhûrca, hafâca,

⁴³¹ Firuzabadî, I, 129.

⁴³² Râzî, I, 182.

⁴³³ Bedüzzaman, İşârât, 25-26.

yakınlıkça, uzaklıkça birbirinden farklı çok tenâsüblerden meydana gelen pek çok nakışlar üzerine dizilmişlerdir, nazmedilmişlerdir. Zaten i'câzın esası, ihtisardan sonra ancak böyle nakışlardadır.

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ âyeti ile kendisinden önceki her bir kelime arasında bir münasebet vardır. Mesela: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ ile münasebet vardır. Çünkü ni'met, hamde delil ve karînedir. ﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ ile münasebettardır. Çünkü terbiyenin kemali, ni'metlerin devamıyla olur. ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾ ile alakadardır. Çünkü ﴿الَّذِينَ﴾ irade edilen «Enbiya, şüheda, suleha, ulema» rahmettirler. ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ ile alakası vardır. Çünkü, ni'met-i kamile, ancak dindir. ﴿نَعْبُدُكَ﴾ ile alakası var. Çünkü ibadette imamlar, bunlardır. ﴿نَسْتَعِينُكَ﴾ ile var. Çünkü, tevfiğe, iâneye mazhar bunlardır. ﴿إِهْدِنَا﴾ ile var. Çünkü, hidayette kendilerine uyulanlar onlardır. ﴿الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ile vardır. Çünkü, doğru yol, ancak onların mesleğidir.⁴³⁴

3.6.9. İcmalî Ma'na ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾

Yâ Rabbi, bizleri sana ibâdet ve itâat etme ni'metiyle ni'metlendirdiğin,⁴³⁵ kendilerine hidayet ve tevfiğe iyilikte bulunduğu kimselerin yoluna ilet,⁴³⁶ hakkı öğrendikten sonra iradelerini bozup ondan yüz çevirenlerin, bilgiyi yitirerek sapıklığa düşenlerin yollarına değil.⁴³⁷

3.6.10. Tahlîlî Tefsir ﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ﴿وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾

Bu ayet-i kerimelerde işaret edilen kendilerine ni'met verilenler ile;

﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا﴾

⁴³⁴ Taberî, I, 106.

⁴³⁵ Beğavî, I, 41.

⁴³⁶ İbn Kesîr, I, 28.

⁴³⁷ İbn Kuteybe, I, 38; Taberî, I, 106; Beğavî, I, 41-42; İbn Atıyye, I, 81,88; Taberî, I, 108; İbnü'l-Cevzî, I, 15-16; Râzî, I, 260-261; Kurtubî, I, 149; Ebû Hayyân, I, 27-28; İbn Kesîr, I, 27-28; İbn Cüzeyy, I, 10; Suyûtî, I, 41-42; eş-Şirbînî, I, 12; Âlûsî, I, 96.

“Kim Allah'a ve Resul'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehitler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!” (en-Nisâ, 4 / 69) ayet-i kerimesinde beyan edildiği üzere peygamberler, siddîkler, şehitler ve sâlih kişilerin kastedildiği; gazaba uğrayanlar ile;

﴿قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِمَّنْ ذَلِكُمْ مَثُوبَةٌ عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْفِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾

“De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi: Allah'ın lanetlediği ve gazap ettiği, aralarından maymunlar, domuzlar ve tağuta tapanlar çıkardığı kimseler. İşte bunlar, yeri (durumu) daha kötü olan ve doğru yoldan daha ziyade sapmış bulunanlardır.” (Maide, 5 / 60) ayet-i kerimesine göre Yahudiler; sapıklığa düşenlerin de;

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾

“De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, bir çoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.” (Maide, 5 / 77) ayet-i kerimesine göre Hıristıyanlar olduğu konusunda müfessirler arasında neredeyse görüş birliği vardır.⁴³⁸

Taberi gazaba uğrayanların Yahudiler, sapıklığa düşenlerin Hıristıyanlar olduğuna dâir seleften bir çok rivayette bulunmuştur.⁴³⁹

Hatta Süyûtî, İbn Ebî Hâtim'in “müfessirler arasında kendilerine gazab edilenlerin Yahudiler, sapık olanların Hıristıyanlar olduğu konusunda ihtilaf olduğunu bilmiyorum” dediğini nakletmektedir.

Tirmizi'nin Adıyy b. Hâtim'den naklederek hasen hükmünü verdiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.) “Yahudiler gazaba uğramış, Hıristıyanlar sapıtmış, sapıklığa düşmüşlerdir” buyurmuştur.⁴⁴⁰

Bununla birlikte gazaba uğrayanların Yahudiler, sapıklığa düşenlerin de Hıristıyanlar olarak sınırlandırılmasına bazı müfessirler karşı çıkmışlardır.⁴⁴¹

⁴³⁸ Taberî, I, 110-115.

⁴³⁹ Tirmizî; Tefsir'î-Kur'an 2, hadis no 2953.

⁴⁴⁰ Beğavî, I, 42; Râzî, I, 261; en-Nesefî, I, 8; Ebussuûd, I, 19.

⁴⁴¹ Râzî, I, 261.

Râzî bu mevzudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir. “Yaratıcıyı inkar edenlerle müşrikler din bakımından Hıristiyan ve Yahudilerden daha pistirler, bu sebeple onların dininden sakınmak daha evladır denilerek bu görüşün zayıflığı ileri sürülmüştür. Tam aksine evla olan “kendilerine gazab olunan kimseler”in görünen amellerde hata eden kimselere (ki bunlar fâsıklardır), “sapıtanlar” sözünün de inanç bakımından hata eden kimselere hamledilmesidir. Çünkü lafız umûmidir; umûmî olanı kayıtlamaksa, aslolanın aksine bir hareket tarzıdır.⁴⁴²

Râzî'nin bu görüşlerine karşı çıkan Âlûsî Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu konuda sahih bir rivâyet varken Allah'ın (c.c.) kitabını tefsîre kalkışmanın doğru olmayacağını ileri sürer.⁴⁴³

Mevzuya tefsîrinde büyük yer ayıran Elmalılı ise şunları söyler. “Yahudiler gazaba uğramışlar demekle, ﴿الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ Yahudiilerdir demek arasında büyük bir fark vardır. Bundan dolayı bu ve benzeri hadîslere göre Yahudilerin ve Hıristiyanların Fâtiha'daki ﴿الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ve ﴿الضَّالِّينَ﴾ 'den birer örnek oldukları anlaşılrsa da, âyetin kelimelerinin delalet ettiği ma'nânın bunlardan ibâret olduğu anlaşılmaz.⁴⁴⁴

Taberî niçin Allah (c.c.) “sapıklık” sıfatını Hıristiyanlara, “gazaba uğrama” sıfatını Yahudilere tahsîs etmiştir sorusuna şöyle cevap verir. “Doğrusu her iki fırka da hem saptıktır, hem de gazaba uğramıştır. Fakat Allah (c.c.) bu fırkalardan her birini kullanna iyice tanıtmak için, her birine ayrı sıfatlar tahsîs etmiştir.”⁴⁴⁵

Fakat şurası bir gerçek ki İbn Atıyye'nin de tefsîrinde belirttiği gibi “Yahudiler mu'cizeleri gördükleri halde işlemiş oldukları fiiller, düşmanlıklar, inadlar ve peygamberleri öldürmek gibi suçlar sebebiyle gazab-ı ilâhîyi hak etmişlerdir. Bu sebeple Allah (c.c.) onları hak ettikleri gazap sıfatıyla isimlendirmiştir. Fakat Hıristiyanlar bu çeşit fiillerde bulunmamışlar, inançlarında küfre girerek dalâlete düşmüşlerdir.”⁴⁴⁶

⁴⁴² Âlûsî, I, 96.

⁴⁴³ Elmalılı, I, 137.

⁴⁴⁴ Taberî, I, 115; Tabersî, I, 108.

⁴⁴⁵ İbn Atıyye, I, 88.

⁴⁴⁶ el-Kasım, I, 24.

“Gazaba uğrayanlar” ve “sapanlar” ifâdeleri umûmiyet ifâde etmesine rağmen bazı mufessirlerin onlardan bir fırkayı ta'yîn etmesinin sebebi, onu en meşhur ve en açık ferdi ile temsil etme bâbındandır.⁴⁴⁷

Âyet-i kerîmede ni'met vermenin mutlak bırakılmasının sebebi bununla bütün ni'metlerin kasedilmesi maksadına müteveccihdir.⁴⁴⁸

Fahreddin Râzî burada şöyle bir tesbitte bulunur. “Allahu Teâlâ'nın “kendilerine in'âm ettiği (kimseler)” (Fâtiha 6) âyeti, üzerinde Allah'ın ni'meti olan herkesi içine alır... Fakat burada sözün özü ni'metlerin en büyüğü olan iman ni'metini istemektir.”⁴⁴⁹

Ebussuûd da bu konuda Fahreddin Râzî'ye yakın bir tefsirde bulunarak “islam ni'meti bütün ni'metlerin ünvanıdır, kim onu elde ederse bütün ni'metleri elde etmiş olur.” der.⁴⁵⁰

Ni'met mevzû'una tefsirinde geniş yer veren Elmalılı asıl ni'metin sonucu hayırla biten ni'met olduğuna dikkati çekerek “en'amte aleyhim”de ibârenin mutlak bırakılması sebebiyle her türlü ni'metin anlaşılmasının muhtemel olduğunu, bunu tahsis etmek için de öfke ve sapıklıktan sâlim olmak kaydıyla şarta bağlanarak tam anlamıyla ni'metin ifâde edildiğini söyler.⁴⁵¹

Elmalılı'nın ni'met olarak burada yol ni'metinin istenilmesinin öğretilmesiyle ilgili tesbiti de çok enteresandır. O bu hususta şöyle der: “Gerçekten yol ni'meti en büyük ni'mettir. Çünkü her hangi bir ni'metin (elde edilmiş) yolunu, kanununu elde etmek o ni'meti bir defa değil dâima elde etme sonucunu doğurur. Yolun en büyüğü de Allah'ın yardımının yoluna girmedir. Bunun en kısası da doğru olan yoldur. Bu bulununca ni'met yollarının hepsi bulunur. Ni'met yolu bulununca ni'metlerin hepsine sürekli olarak erilir ve burada başlangıçta bize ni'met ver denmeyip de “bizi doğru yola hidâyet eyle” duâsı ile doğru yol istemenin öğretilmesi bu ma'nâyı ne güzel destekler. Fâtiha'ya

⁴⁴⁷ Ebû Hayyân, I, 28; eş-Şırbîni, I, 12; Ebussuûd, I, 18; Âlûsî, I, 94.

⁴⁴⁸ Râzî, I, 260.

⁴⁴⁹ Ebussuûd, I, 18.

⁴⁵⁰ Elmalılı, I, 128.

⁴⁵¹ Elmalılı, I, 130

ta'lîm-i mes'ele (istemeyi öğretme) isminin verilmesinde bu nüktenin büyük bir payı olduğunu hatırlamalıyız.⁴⁵²

Ni'met vermenin ﴿أَنْعَمْتُ﴾ mâzî sîgasıyla zikredilmesini Bedüzzaman şöyle îzâh eder. "Ey Rabbim! Mâdem ki in'âm Senin fiilindir ve evvelce de in'âmı yapmışsın, istihkâkım olmadığı halde in'âmı tekrarlamak, Senin şe'nindir."⁴⁵³

3.6.11 .Âyetten Çıkarılan Fâideler ﴿صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتُ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾

Zemahşerîye göre kendilerine ni'met verilenler; mutlak ni'met olan iman ni'meti ile gazab ve dalâletten sâlim olma ni'metini birlikte elde etmişlerdir.⁴⁵⁴

Taberî bu âyet-i kerîmenin "kendilerine ni'met verilenlerin yoluna" (Fâtiha 6) denilmek suretiyle kullara verilen bütün ni'metlerin ve kulların yaptıkları bütün ibâdetlerin, Allah tarafından onlara bahşedilen birer lütuf olduğuna işâret ettiğini söyler.⁴⁵⁵

Razî, bu âyetlerde ﴿أَنْعَمْتُ عَلَيْهِمْ﴾ ile itaat edenler; ﴿الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ﴾ ile günah işleyenler; ﴿الضَّالِّينَ﴾ ile de Allah'ın dini hususunda cehâlet ve küfür içerisinde olanlar olmak üzere mükelleflerin üç kısma ayrıldığını söyler.⁴⁵⁶

Bu âyet-i kerîmelerde Allah'a karşı nasıl edeplice davranılacağı da öğretilmiştir. Ni'met verme Allah'a nisbet edildiği halde, gazab etmek ve dalâlete düşürmek Allah'a isnad edilmemiştir. Her ne kadar O'nun takdîri ile de olsa edeben şer Allah'a (c.c.) isnad olunmaz.⁴⁵⁷

⁴⁵² Bediüzzaman, İşârât, 26.

⁴⁵³ Zemahşerî, I, 16.

⁴⁵⁴ Taberî, I, 107.

⁴⁵⁵ Râzî, I, 262.

⁴⁵⁶ Tabersî, I, 109; Ebû Hayyân, I, 30; İbn Kesîr, I, 29.

⁴⁵⁷ es-Semerkindî, I, 84; Beğavî, I, 42; İbn Atıyye, I, 91; İbnü'l-Cevzî I, 17; Kurtubî, I, 128; el-Beydâvî, I, 12; el-Hazın, I, 21; İbn Kesîr, I, 30; İbn Cüzeyy, I, 11; eş-Şırbînî, I, 13; Ebussuûd, I, 19; İsmail Hakkı Bursevî, I, 25; Âlûsî, I, 97; el-Kasımî, I, 24.

3.7. Amîn

Fâtiha'yı okuyanın sonunda “âmin” demesi müstehabtır. Âmin “kabul et” anlamına gelen fiil ismidir.⁴⁵⁸ Amîn Kur'ân'ın bir parçası olmadığı için Mushafa yazılmaz.⁴⁵⁹

Buhâri'nin Ebû Hüreyre'den rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İmam ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ dediği zaman hepiniz âmin deyiniz. Çünkü melekler âmin derler. Âmin demesi, meleklerin âmin demesine rast gelenin geçmiş günahları afvedilir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Kurtubî, I, 127; el-Beydâvî, I, 13; en-Nesefî, I, 9; Ebû Hayyân, I, 32; Ebussuûd, I, 19.

⁴⁵⁹ Buhâri Salât 2; Müslim Salât 72.

⁴⁶⁰ Elmalılı, I, 140.

SONUÇ

Araştırmamızın sonuçlarını Fâtiha Sûresi'nin tefsîri ve araştırmamız süresince başvurduğumuz kaynakların değerlendirilmesi açısından iki grupta ele alabiliriz.

Fâtiha Sûresi hem tertip hem de nüzûl bakımından Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresidir. Fâtiha Arapçada bir şeyin ilk açılan yeri, açılış, açmak gibi anlamlara gelir. Adeta Kur'ân-ı Kerîm'in başlangıcı olduğundan Fâtihatü'l-Kitâb veya kısaca el-Fâtiha bu mübarek sûrenin ismi olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in başlıca maksatları olan tevhîd, nübüvvet, âhiret, ibâdet ve adâlet esaslarını içine aldığı için Ümmü'l-Kitâb veya Ümmü'l-Kur'ân ismi de verilmiştir. Yirmiden fazla ismi onun değişik vasıflarına işâret eder.

Fâtiha Sûresi'nin Mekkî olduğuna dâir ittifâka yakın çoğunluk vardır. Ayet sayısı yedi olup, Besmele'nin Fâtiha Sûresi'nden bir âyet olup olmadığı tartışmalıdır. Aralarında Ebû Hanîfe, Mâlik ve Evzaî bulunduğu fakihlerle Medîne, Basra ve Şam kıraat imamlarına göre Besmele ne Fâtiha Sûresi'nden ne de diğer sûrelerden bir âyet olmayıp sûreleri ayırmak için nâzil olmuştur. İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye gibi diğer bir kısım müctehid ise Besmele'nin, Tevbe Suresi hariç bütün sûrelerin bir âyeti olduğunu kabul ederler. Besmele'yi Fâtiha Sûresi'nden kabul etmeyenler "En'amte aleyhim"den sonrasını bir âyet kabul ederler.

Besmele ile ilâhî vahyin daha ilk anda sınırsız bir merhamet ve bağışlamayı ihsâs ettiği nazarlara sunulmuş, ardından Besmele'deki Rahmân ve Rahîm sıfatlarının delâlet ettiği ni'metlere elhamdülillah "Hamd Allah'a mahsustur,, diyerek karşılık verilmesi gerektiği bizlere öğretilmiştir. Hamd için zaman ve mekan belirtilmeyip devamlılık ifâde eden isim cümlesi kullanılması ve istğrak lâmı, bütün hamdlerin sadece Allah'a âit olduğunu göstermektedir. Peşinden bu hükmün delili olarak "çünkü Rabbü'l-âlemîn'dir, çünkü Rahmân, Rahîm'diri, çünkü din gününün sahibi'dir" buyrulurken hamdin niçin sadece Allah'a (c.c.) âit olduğu beyân edilmiştir.

Allah lafz-ı celâl diğer bütün esmâ-i hüsnanın ma'nalarını gerektirip kendinde toplayan ulûhiyetin özel ismi olmasına rağmen arkasından ulûhiyetin başlıca özelliklerine işâret eden Rabb, Rahmân, Rahîm, Mâlik vasıfları getirilerek bu icmâl açılmıştır.

Rabb sıfatıyla yaratıcı kudretin fi'lî sıfatlarına, bütün mahlukatı yaratıp ihtiyaçlarını gidermesine, terbiye kanununun taalluk ettiği her şeyi tadrîcî olarak kemâle erdirmesine

işaret edilmiştir. Yaratılan her bir mahluk için tayin edilen kemal noktasına ulaşmada en büyük yardımcısının ilâhî terbiye olduğu nazarlara sunulmuştur. İlâhî irâde bu makamda Rabb sıfatı yerine yaratma fiiliyle ilgili diğer vasıfları kullanmayıp her an devam eden rubûbiyete dikkatleri çekmek istemiştir.

İhsân, kerem, şefkat ve lütfa dâir isimlere delâlet eden Rahmân ismi; zâtî merhametin mahlukâta olan tallukunu belirten Rahîm ismi; adâlet, hâkimiyet, kimsenin hakkını kimsede koymama, dilediği gibi yönetme ve tasarruf etme fiillerine delâlet eden Mâlik (veya Melik) ismi ve yukarıda geçen Rabbü'l-âlemîn sıfatının üzerinde dikkatlice düşünülünce, bu sıfatların mahlukatla ilgili bütün fiilî sıfatlara delâlet ettiği anlaşılır.

Rahmân ve Rahîm sıfatlarının ifâde ettiği ilâhî rahmetin neticesi Allah'ın din gününün sâhibi oluşudur. Zira kıyametin kopmasıyla gelecek olan ebedî saadet ile ancak rahmet ve ni'met gerçek hakikatlarına ulaşır. Mâlik-i yevmi'd-dîn'e inanan bir insan fânî dünyanın esiri olmaktan kurtulur.

Cenâb-ı Hakk böylece bütün ta'zîm sebeplerini zatında topladığını beyan ettikten sonra, muhâtaba şevk veren iltifât üslûbu ile gâibden hitâba geçerek söz hakkını kuluna verip kendisine nasıl hamdetmesi gerektiğini ona öğretmiştir. Kul bu makamda “Yalnız Sana ibâdet eder, yalnız Senden medet umarız” diyerek dünyada mevcut her türlü şirkten uzaklaştığını ve her türlü güçten ve kuvvetten ayrılarak sadece Rabbi'ne dayandığını ilan etmektedir. Kul ile Rabbi arasındaki bu sözleşme tek tek fertlerle değil cemaatle yapılarak dikkatler toplum hayatının önemine çekilmiştir.

Kul ibâdetle Allah'ın rızâsını kazanıp duâ makamına gelince itemesi gerekli en önemli şeyin kendisinde “hiç bir eğrilik ve meyil bulunmayan dosdoğru yol” olduğu öğretilmiştir. Bununla İslam'ın dışında kalan her türlü din toptan reddedilir. Zira sırât-ı mustakîm diğer bir ifâdeyle hakkı hak bilip ona boyun eğmek, bâtılı bâtıl bilip ondan uzak kalmaktır.

Sırât-ı mustakim'in sadece kuru bir nazariye olmayıp onun bir hayat gerçeği olduğunu beyan etmek için bu yolun Allah'ın (c.c.) hidâyet ni'metine erdirdiği kimselerin yolu olduğu bildirilir. En büyük yardım ve ni'met “Doğru yol” ni'metine ulaşmadır. Zira bu ni'mete ulaşanlar diğer ni'metlere ulaşmanın yolunu elde etmiş olurlar. Burada sırât-ı müstakim'in ne olduğu belirtildiği kadar surenin son kısmında ne olmadığı da beyan edilerek bu yolun gazaba uğrayanların ve dalâlete düşenlerin aşırılıklarından uzak olduğu gösterilmiştir.

Özetle Fâtiha Sûresi, Kur'ân'ın ve İslâm'ın mükemmel ve ilâhî bir hülasasıdır. Sûrenin başında kâinâtın başlangıç ve sonucuna âit bütün istenen özellikler ile Allah'ı (c.c.) bilme bahislerini, Kur'an ilminin ve İslam Dininin konusunu, prensiplerini; ortasında Kur'ân ilminiin asıl mevzuu ve gâyesini, yaratılışın en büyük kanunu olan “insanın Allah'a (c.c.) müntesip ve âit olması” keyfiyetini, içtimâî ve hukûkî prensipleri tebliğ ettikten sonra, son üç âyette de hak yol olan İslam Dininin tam bir ta'rifiini yaparak bütün bu hakikatları baştaki elhamdülillah cumlesinde toplayarak geçerliliğini Allah namına ilan etmiştir. Merhum Elmalılı tefsîrinde İslamı şöyle ta'rif etmektedir: “Gadaba uğratmadan. dalâlete düşürmeden, doğruca ve selamete Allah'a ve Allah'ın ni'metlerine götürüp “elhamdülillah” dedirten ve bu sâfî ni'metlere tam ma'nâsıyla ermiş, hakîkaten mes'ûd, ğayr-ı mağdûb ve ğayr-ı dâll zevât tarafından ta'kîb edildiği tarihen sabit ve tecrübe ile bilinen, büyük, âşikar hak yolu, istikâmet yolu.”

“Bu dini benimsemenin ilk prensibi evvela Allah Teâla'yı tanımak hakların, vazifelerin ve müeyyidelerin kaynağı olarak yalnız O'nun dinini bilmektir. Bu hususta amelî olarak tevfiik taleb etmek sizden, hidâyet Allah'tandır.”⁴⁶¹

Araştırmamızın Kur'an tefsirleri yönünden değerlendirmesine gelince; Kur'ân'ı anlama yönünde ilk devir tefsîr âlimleri gerçekten olağanüstü bir gayret göstermişlerdir. Başlangıçtan zamanımıza kadar lûgat, belâğat, nahiv, fıkıh, tasavvuf ve benzeri değişik yönlerde tefsirler meydana getirilmiştir.

Başlıca rivâyet ve dirâyet tefsiri olmak üzere iki kısma ayrılan tefsîr ilmi bu alanda çok mümtaz kabiliyetlerin yetişmesine sahne olmuştur. Rivâyet tefsirinde Taberî (öl. 310/923), dirâyet tefsîrinde İmam Fahreddin Râzî (öl. 606 / 1209), belâğat mezhebinde Zemahşerî kendilerinden sonra gelenler üzerinde mutlak te'sirleri olan şahsiyetlerdir. Müfredâtü'l-Kur'ânda Râğıb el-İsfahâmî (öl. 502/1108), münâsebet ilminde Bikâî (öl. 885 / 1480) ilk akla gelen isimlerdir. Belâğat yönünden Zemahşerî'ye, Kur'ânî hikmetler, usul-i din ve fıkıhta Râzî'ye, lügatta Râğıb el-İsfahanî'ye i'timad eden Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl'i sahasında ilk başvurulacak eserlerden biridir. Osmanlı Devletinin yetiştirmiş olduğu nadide ilim adamlarından biri olan Ebussuûd, tefsirinde Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'nin metodlarını ustalıkla kullanmış, fakat yeri geldiğinde onları tenkid ederek kendi görüşlerini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Bağdat'ta

⁴⁶¹ Âlûsî ﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ayet-i kerimesinin tefsirinde (Mefâtihu'l-Ğayb, I, 255) Fareddin Razi'nin tezada düştüğünü belirterek onu ağır bir dille tenkid etmektedir. Bkz. Âlûsî, I, 92

yetişen Âlûsî ilim ve tasavvufu bir araya getirmeye muvaffak olmuştur. Tefsîrinde Râzî'yi imam kabul etmesine rağmen sık sık onunla münakaşalara girmiş, bazen onu takdir ederken, bazen de görüşlerini kabul etmediğini açıklamaktan çekinmemiştir.⁴⁶²

Müfessirler, genellikle kendilerinden önce gelen âlimlerden etkilenmişler ve onların sözlerini bazen tercih edilecek görüş veya zor bir yerin izâhı, bazen de tenkid yönünden ele alarak eserlerine kaydetmişlerdir. Onlar bu davranışlarıyla aynı zamanda İslamda düşünce ve ifade özgürlüğünün en güzel örneklerini de vermişlerdir. Kur'ânın her asrı insanına hitap eden yönünü ve en büyük müfessirin zaman olduğunu dikkate aldığımızda elbetteki onun hakkında yazılacak, düşünülecek ve anlaşılacak daha pek çok konu vardır.

⁴⁶² Mesela Ebû Hayyân belagatta imam sayılan Zemahşerî'yi iltifat konusunda verdiği (el-Keşşâf I, 15) İmrü'l-Kays'ın beyitlerindeki açıklamaları sebebiyle tenkit etmektedir. Bkz. Ebû Hayyân, I, 24.

KAYNAKLAR

ABDÜLBAKÎ; M. Fuâd; Mu'cemu'l-Müfehres. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

ACLÜNÎ, İsmail b. Muhammed; Keşfu'l-Hafâ, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 3. baskı, 1341 h.

ÂLÛSÎ; Ebu'l-Fadl Şihâbuddin es-Seyyid el-Bağdadî, Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1990

BEDİÜZZAMAN Saîd Nursî; Mektûbât, Sözlere Yayınevi, İstanbul, 1979

İşârâtü'l-İcâz fi Mizânî'l-İcâz, terc. Abdülmecid Nursî, Sözlere Yayınevi, İstanbul, 1978

BEĞAVÎ; Meâlimü't-Tenzîl, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, Meâlimü't-Tenzîl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987

el-BEYDAVÎ; Nasruddin Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Matbaa-i Âmire, ts.

el-BİKAÎ; Burhanuddin Ebu'l-Hasen İbrahim b. Ömer, Nazmu'd-Dürer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver, Matbûâtu Haydarâbâd, 1978

BUHÂRÎ; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî İsmâîl b. İbrahim b. el-Mugîre el-Cu'fi; Sahîhu'l-Buhârî, ağırları Yayınları, İstanbul, 1981

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, Rûhu'l-Beyan, Dersââdet, 1330

el-CESSAS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî; Ahkâmü'l-Kur'ân, Dârü'l-Mushaf Kâhire, 1984

el-CEVZÎ; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr; el-Mektebetü'l-İslâmî, 1. baskı. 1974

EBU HAYYAN, el-Endelûsî, Tefsîru Bahri'l-Muhît, Dâru'l-Fikr, 1983

- EBUSSUUD; Muhammed b. Muhammed el-Âmidî, İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1985
- EBU UBEYDE, Ma'meru'bnu'l-Musennâ; Mecâzu'l-Kur'ân, tahkik M. Fuad SEZGİN
- ELMALILI; M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Azim Dağıtım İstanbul, sad. İsmail Karaçam ve arkadaşları
- FÎRÛZÂBÂDÎ; Besâiru Zevi't-Temyîz, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-ĞIRNATÎ; Ebû Ca'fer; Milâku't-Te'vîl, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. baskı, 1983
- el-HALEBÎ; Ahmed b. Yusuf, ed-Dürrü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn, Dâru'l-Kalem, Dımeşk, ts.
- el-HÂZİN; Alâuddîn Ali b. Muhammed İbrahim, el-Bağdâdî, Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl, ts.
- el-HEMEDÂNÎ, Ebu'l-İz; el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd, Dâru's-Sikâfe
- İBN ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh; Ahkâmü'l-Kur'ân, Kâhire, 1974.
- İBN ATIYYE el-Endülûsî; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz; 2. baskı, 1982
- İBN CÛZEYY, el-Kelbî; Muhammed b. Ahmed, et-Teshîl fî Ulûmi't-Te'vîl, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî
- İBN KESİR; Ebu'l-Fadl İsmâil b. Kesîr el-Kuraşî ed-Dımeşkî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1988
- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim; Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1978
- Te'vîlu Mülkili'l-Kur'ân; Mektebetu İbn Kuteybe, 2. baskı, 1973
- RAĞİB el-ISFEHÂNÎ; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân; Daru'l-Ma'rife; Beyrut
- KASIMÎ, Muhammed Cemâluddîn, Mehâsinu't-Te'vîl, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957

KİRMANÎ, Muhammed b. Hamza b. Nasr; el-Burhân fî Müteşâbihü'l-Kur'ân;
Dâru'l-Vefâ, 1. baskı,

KURTUBÎ; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Daru
İhyâi't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrût

KUŞEYRÎ; Letâifu'l-İşârât; Merkezu Tahkîki't-Tûrâs, 2. baskı, 1981

MERAGÎ, Ahmed Mustafa; Tefsîru'l-Merâgî; Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut

MEVDUDÎ, Ebu'l-A'lâ; Tefhîmu'l-Kur'ân, İnsan Yayınları, İstanbul

MÜSLİM; Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, Sahîhu Muslîm; Çağrı
Yayınları, İstanbul, 1981

en-NEHHAS; Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil, İrâbü'l-Kur'ân,
Alemü'l-Kütüb,

NESEFÎ; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medâriku't-Tenzîl ve
Hakâiku't-Te'vîl, Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabî

NİSÂBÜRÎ, Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn; Ğarâibu'l-Kur'ân ve
Ragâibu'l-Furkân, Mustafa el-Bâbî el-Halebî

RÂZÎ; Fahrüddîn; Mefâtihu'l-Ğayb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran, 2. baskı,
tarihsiz

REŞİD RIZA, Muhammed Abduh; Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm, Kâhire, 1960 Menâr

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Revaiu'l-Beyan Tefsîru Âyati'l-Ahkam minel Kur'an
2. baskı, 1977

es-SA'DÎ, Abdurrahmân b. Nasr; Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri
Kelâmi'l-Mennân, Alemü'l-Kütüb, 1. baskı, 1988

SAİD HAVVA; el-Esâs fi't-Tefsîr

es-SEMERKANDÎ; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim;
Bahru'l-Ulum, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye,

SEYYİD KUTUB, fî Zilâli'l-Kur'ân, Darü's-Şürûk, 1980

- SUYUTÎ; Abdurrahman b. el-Kemal Celâluddîn, ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsiri'l-Me'sûr, Dâru'l-Fikr, 1. baskı, 1983
- eş-ŞEVKANÎ; Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyi'r- Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr; Mısır, h. 1250
- eş-ŞİRBÎNÎ; el-İmâmu'l-Hatîb, es-Sirâcu'l-Münîr fi'l-İlâneti alâ Ma'rifeti Ba'di Meâni Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr
- TABATABAÎ; Muhammed Huseyn, el-Mîzan fi Tefsîr'l-Kur'ân; 2. baskı, 1973
- TABERÎ; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. baskı, 1992
- TABERSÎ; Ebû Alî el-Fadl b. el-Hasen, Mecmau'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân; Dâru'l-Ma'rife
- TİRMİZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ; Sünenü't-Tirmizî; Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- VAHİDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Neysâbü'rî; Esbâbü'n-Nüzûl, 1. baskı, Beyrut
- VEHBE ZUHAYLÎ; et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec; Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. baskı, .1991
- YILDIRIM, Suat; Fâtîha ve En'âm Sürelerinin Tefsîri, Yayınları, İzmir, 1993

“er-Rahmân Vasfı'nın Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı”, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi 4. sayı

- ZECCAC; Ebû İshâk İbrahim; Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh, Alemü'l-Kütüb, Beyrut
- ez-ZECCACÎ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Ishâk; İştikâku Esmâillah, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ikinci baskı, 1986.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Mahmud b. Umer; el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vîl, Dârü'l-Ma'rife, 1977.

ATIFTA BULUNULAN ÂYET-İ KERİMELERİN İNDEKSİ

Sayfa	Âyet	No
BAKARA SÛRESİ		
83 كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّنُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.....	28
83 هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.....	29
105 وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا.....	143
49 الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ.....	146
46 إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.....	173
55 وَأَتَقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.....	281
NISÂ SÛRESİ		
55 إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِن تَكُن حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا.....	40
119 وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا.....	69
MÂIDE SÛRESİ		
59 الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ.....	3
119 وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ.....	60
119 قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ.....	77
EN'ÂM SÛRESİ		
59 لَمَّا لَمَسَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ قَوْلَهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ.....	73
115 قَالَ مَا مَنَّكَ اللَّهُ تَسْحُدُ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ.....	12
103 وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ.....	43
46 وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ.....	154
A'RÂF SFÛRESİ		
15 خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.....	199
15 وَإِنَّمَا يَنْزَعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.....	200
TEVBE SÛRESİ		
46 لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ.....	128
YÛNUS SÛRESİ		
77 حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَحَمْرَيْنَ بَيْنَهُم بَرِيحٌ طَبِيعَةٌ وُفِّرْحُوا بِهَا.....	22

İBRAHİM SÜRESİ

55 وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا..... 34

HİCR SÜRESİ

4-7 وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ..... 87

84 وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ..... 97

NAHL SÜRESİ

55 وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ..... 18

14 فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ..... 98

İSRÂ SÜRESİ

84 1 يَا أَسْرَىٰ بِعَيْدِهِ لِيَلْمَأَنَّ مِنَ الْمُسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.....

KEHF SÜRESİ

52-84 1 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (١) قِيمًا.....

MERYEM SÜRESİ

83 9 وَقَدْ خَلَقْتِكُمْ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُنْ شَيْئًا.....

58 40 إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِنَّا يُرْجَعُونَ.....

19 65 هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا.....

TÂ-HÂ SÜRESİ

84 14 إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي.....

102-10 50 قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ حَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى.....

ENBİYÂ SÜRESİ

66 28 يَعْلمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ.....

102 73 وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا.....

MŪ'MINŪN SÜRESİ

15 96 اذْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ.....

15 97 وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ.....

FURKÂN SÛRESİ

- 42 تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا. 1
49 وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَانِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَانُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا. 60

ŞUARÂ SÛRESİ

- 41 قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ. 23
42 أَنَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ. 165

NEML SÛRESİ

- 16 إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِاسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. 30

KASAS SÛRESİ

- 57 تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ. 33

AHZÂB SÛRESİ

- 55 هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا. 43

FÂTİR SÛRESİ

- 15 إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ. 6
77 وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَبِسُقَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا. 9

YÂSİN SÛRESİ

- 82 أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ. 60
94 مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْتَدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْحَكِيمِ. 23

MÜ'MİN SÛRESİ

- 72 غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَهُ الْمَصِيرِ. 3
58-65 يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ. 16
82 وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ. 60
55 وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ. 64

FUSSİLET SÛRESİ

- 15 وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ 34
15 وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ 35
15 وَإِنَّمَا يَنْزَعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. 36

MUHAMMED SÛRESİ	
109 وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ 8
102 وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ 17
ZÂRIYÂT SÛRESİ	
32 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي 56
TEĠÂBÛN SÛRESİ	
21 يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 1
İNSÂN SÛRESİ	
77 وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا 21
77 إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيَكُمْ مَشْكُورًا 22
NEBE SÛRESİ	
66 يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أُذِنَ لَهُ الرِّحْمَانُ وَقَالَ صَوَابًا 38
ZİLZÂL SÛRESİ	
70 فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿١﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ 7-8
NÂS SÛRESİ	
58 قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾ مَلِكِ النَّاسِ 1-2

ÖZGEÇMİŞ

1963 yılında Yusufeli'de doğdu. İlk ve ortaokulu Mudanya'da okudu. 1981 yılında Bursa İmam-Hatip Lisesini bitirdikten sonra aynı yıl girdiği İslâmî İlimler Fakültesi'nden 1986 yılında mezun oldu. Mezuniyetini müteâkip Niğde Ortaköy Çatin Köyü Ortaokuluna Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. Aksaray Ortaköy Lisesi'nde öğretmenlik, Ortaköy İmam Hatip Lisesi'nde idârecilik görevlerinde bulunduktan sonra 1995 yılında İzmit Atatürk Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi'ne atandı. Halen aynı okulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

